T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA ADANA GÖRÜŞMELERİ VE ETKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Çetin KÖKLÜ

Ankara-2010

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA ADANA GÖRÜŞMELERİ VE ETKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Çetin KÖKLÜ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK

Ankara-2010

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA ADANA GÖRÜŞMELERİ VE ETKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK	
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN	
Prof. Dr. Oğuz AYTEPE	

Tez Sınavı Tarihi 07.04.2010

Yukarıdaki sonucu onaylarım. .....

Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN

Enstitü Müdürü

ÖZET

İkinci Dünya Savaşı, ilkinin bıraktığı yıkım ve sorunlu anlaşmalar sonucunda ortaya çıkan kamplaşma ile bağlantılıdır. Kamplaşmadaki taraftardan ilkinin başında, kendini eski günlerine döndürmeye çalışan Almanya, diğerinde ise mevcut durumu korumaya çalışan İngiltere bulunmaktadır. Bu mevcut ortamda gerek Mihver devletleri ve gerekse de Müttefikler savaşın gidişatı sürecinde çeşitli tekliflerle Türkiye'yi yanına çekmeye çalışmışlardır. Türkiye ise, bu teklifler karşısında iki tarafla da kendini güvenceye alan anlaşmalar imzalamış ve kendi konumunu güçlendirirken olabildiğince savaş dışı kalmayı kendine temel politika olarak belirlemiştir.

Savaşın ilerleyen zamanlarında Müttefikler savaşı kendi lehlerine çevirmiş ve Casablanka Konferansı'nda Türkiye'yi Almanya'ya son darbeyi vurması için savaşa girmesi için zorlamaya karar vermişlerdir. Bu kapsamda, 30-31 Ocak 1943 tarihinde Adana Görüşmeleri gerçekleştirilmiş ve devamında ise bu görüşmelerde verilen sözlerin yerine getirilmesini ve Türkiye'nin savaşa hazırlanmasını incelemek maksatlı görüşmeler icra edilmiştir.

Türkiye'nin savaş dışı kalma politikasında Müttefiklere karşı kullandığı en önemli kozu askeri yetersizliğiydi. Buna karşılık İngiltere de Türkiye'yi savaşa sokamasa da en azından hava üslerini kullanmayı planlıyordu. Ancak Türkiye bu planı da Almanya'yı tahrik edeceği düşüncesiyle reddediyordu. İşte Adana Görüşmeleri, iki tarafın birbirlerine zıt olan bu stratejilerini gerçekleştirme çerçevesinde yürütülmüştür. Adana Görüşmeleri ve sonrasındaki askeri görüşmeler incelendiğinde ise; İngilizlerin Türkiye'nin askeri yetersizlik kozunu elinden almaya çalışmasına karşılık Türkiye'nin de bu yetersizliğini zaman kazanmada başarılı bir şekilde kullanarak savaş dışı kalmayı başardığı, döneme ait arşiv belgeleriyle kanıtlanmıştır.

ABSTRACT

The Second World War has a connection with the cliques that has appeared due to destruction of the First World War and binding unfair agreements that have been signed after the First World War. Leading countries where Germany was trying to get back to the old days on one side and England who was trying to protect the circumstance on the other side. In this present situation both parties try to take Turkey to their sides with different offers during the war. Turkey has set it as a basic policy to remain out of war while signing agreements with both fighting sides to secure and reinforce its positions against to these offers.

In the later progress of the war the Allies managed to turn the war on their sides and decided to force Turkey in Casablanca Conferences to declare war against Germany to make the final blow. In this frame Adana Conferences taken place on 30-31st of January in 1943 and continously there have been more conferenses carried out to analysis Turkey's preparation for the war and the fullfilment of the promises that have been made in Adana Conferences.

Turkey's most important means of evidence which has been used against the Allies was military insuffiency in the remaining "Out of war policy". Nevertheless England was planning to use at least Turkey's air bases if they could not participate Turkey in to the war, however Turkey was rejecting this plan in order to not provoke Germany, therefore these Adana Conferences have taken place to perform both parties incompatible strategies. It is proved with the archive documents that belong to this period, in Adana Conferences and the interviews afterwards. Although England has tried to take the means of evidence of Turkey which is military insuffiency, Turkey has managed to use this to gain time and remain out of the war.

ÖNSÖZ

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın yorgun Türkiye'si devraldığı mirasa rağmen Ulusal Önderinin rehberliğinde gerçekleştirdiği Devrimleriyle modernleşme yolunda adım adım ilerliyordu. İktisat kongresinde yeni devletin "cihangir değil iktisat devleti" olacağını işaret eden Atatürk ölümünden önce çevresindekileri yakın olan savaşın tehlikesine karşı uyarıyordu.

Ulusal mücadelenin özünden çıkan "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ilkesinin Türk dış politikasında şekillenen stratejisi Stalingrad Muhaberelerinden sonra Rusya tehdidi ve İngilizlerin siyasal amaçları birleşince Orta Avrupa ve Balkanların Nazi istilasını sona erdirmek amacıyla Casablanca'da şekillenen müttefiklerin ikinci cephe açma düşüncesi Churchill'i Adana'ya yönlendirmiştir.

İnönü 1938' de Atatürk'ün zamansız ölümünden sonra tüm dikkatini yaklaşan İkinci Dünya harbinin ayak seslerine vermişti. Atatürk'ün izinden ayrılmayacaktı, sınırları muhafaza, komşulardaki hassasiyete dikkat, başta İngiltere olmak üzere büyük güçlere ve anlık değişen dengelere etkin ama sakin bir tepki verecekti.

Yakın tarihimizde özellikle Uluslararası yayınlarda bu döneme ait yayınlanmış gizli belgeler ışığında hazırlanan eserlerde dönem içinde Türkiye'nin tarafsızlığı konusunda çok fazla sıfat kullanılmıştır. Türk Milli Politikasını yönlendiren ve Türk Dış Politikasının ana hatlarını çizen güncede Türkiye için esas olan ve arzu edilen durum güçler dengesinin muhafaza edilmesiydi.

Çalışmamızda arşiv açısından yaşadığımız sıkıntıları danışmanımın çabalarıyla Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) arşivleriyle aşabildik. Elde edilen birinci el kaynaklarda Adana Görüşmelerinde üzerinde konuşulan hususların pratikteki yansımalarını değerlendirdik. Özellikle Adana görüşmelerinden sonra gerçekleştirilen heyet toplantılarında ortaya çıkan tablo ve değerlendirmeler siyasal eli güçlendirmek adına özenli bir çalışmanın planlı olarak uygulandığını göstermektedir.

Dönemin Ankara'sındaki siyasi ve askeri hareketlilik ortamındaki belirsizlikleri aydınlatmak amacıyla beni bu konuya yönelten ve hiçbir zaman desteğini esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK' a sonsuz şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....iv

ABSTRACT v

ÖNSÖZ.....vi

KISALTMALAR x

GİRİŞ.....xi

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE TÜRKİYE

A) II. DÜNYA SAVAŞININ NEDENLERİ.....1

1) Versailles Antlaşmasının Dengeleri Kuramaması 2

2) 1929 Ekonomik Buhranının Ekonomik Dengeleri Bozması.....5

3) Hitler'in İktidara Gelişi ve "*Hayat Sahası*" Politikası 7

4) İngiltere'nin "Yatıştırma Politikası" 10

5) ABD'nin Dünya Siyasetinden Uzaklaşması ve Milletler Cemiyetinin Güçsüz Kalması.....11

6) Mihver Devletlerinin Saldırgan Tutumu ve Savaşın Başlaması 14

B) TÜRKİYE'NİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ 17

1) 1925 Türk-Rus Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması.....18

2) Briand-Kellogg Paktı 19

3) Balkan Paktı 19

4) Akdeniz İttifakı 20

5) Montrö Boğazlar Sözleşmesi 20

6) Saadabat Paktı 21

7) Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşması 22

C) TÜRKİYE REKABETİ VE TÜRKİYE'NİN SAVAŞ DIŞI KALMA ÇABALARI 25

1) 1938'lerde Başlayan Almanya'nın Türkiye'yi Yanına Çekme Çabaları 29

2) Üçlü İttifaka Kadar Olan Dönemdeki Rus Diyalogları 32

3) Üçlü Pakta Alman Tepkisi ve Ekonomik İlişkileri Düzeltme Çabaları 34

4) Balkanlarda Beliren İtalyan Tehlikesi ve Türkiye Üzerindeki İngiliz Baskıları 36

5) Türk Rus Yakınlaşması için Verilen Çaba ve Balkanlardaki Alman Tehlikesine Karşı Türkiye'ye Yapılan Baskılar 38

6) Türk Alman Saldırmazlık Antlaşmasına Giden Yol 42

7) Rusya ve İngiltere'nin Savaşa Girmesi İçin Türkiye Üzerinde Artan Baskısı ... 44

D) ADANA GÖRÜŞMELERİNE GİDEN YOL 46

1) Stalingrad Muharebeleri 46

2) Casablanka Konferansı 51

İKİNCİ BÖLÜM

ADANA GÖRÜŞMELERİ VE ETKİLERİ

A) ADANA GÖRÜŞMELERİ 54

B) SİYASİ YÖNÜ 58

1) 1nci Toplantı (*Genel*) 58

2) 2nci Toplantı (*Politik*) 63

3) 4ncü Toplantı (*Politik*) 68

C) ASKERİ YÖNÜ 73

1) 3ncü Toplantı (*Askeri*) 73

2) 5nci Toplantı (*Askeri*) 76

D) RESMİ TEBLİĞ 79

E) ADANA GÖRÜŞMELERİNİN ETKİLERİ 79

1) İçeride 79

2) Dışarıda 89

3) Liderler Açısından Adana Görüşmeleri 93

4) Görüşmeye Ait Etkilerin Değerlendirilmesi 96

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALINAN ASKERİ KARARLARIN UYGULANMASINA İLİŞKİN GÖRÜŞMELER

A) ŞUBAT 1943 GÖRÜŞMELERİ 98

B) MART 1943 GÖRÜŞMELERİ ..... 100 - 112

C) NİSAN 1943 GÖRÜŞMELERİ ..... 112 - 120

D) HAZİRAN 1943 GÖRÜŞMELERİ ..... 120 - 125

E) ASKERİ GÖRÜŞMELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ 125

SONUÇ 129

KAYNAKÇA 133

EKLER…….. 141

KISALTMALAR

a.g.e : Adı Geçen Eser

a.g.m : Adı Geçen Makale

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

ATASE: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı

Bkz: Bakınız

Çev: Çeviren

Diğ.: Diğerleri

GNKUR: Genelkurmay Başkanlığı

MC : Milletler Cemiyeti

No: Numara

s : Sayfa

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

T.C: Türkiye Cumhuriyeti

TTK: Türk Tarih Kurumu

Yay: Yayınları

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan "Versailles" Sistemi'nin dengeleri koruyamaması çıkar çatışması halinde olan Avrupa devletleri arasında yeni bir kamplaşmaya neden olmuştur. Bu yeni kamplaşmanın en önemli nedeni de savaş sonrasında ağır yükümlülükler altında bırakılan Almanya'ydı. Hitler'in Versailles zincirlerini kırarak Almanya'yı devletler arasında güçlü ve itibarlı yapma gayretleri kuvvet uygulama politikasına dayanıyordu. Hitler'in bu planları karşısında özellikle İngiltere'nin yatıştırma politikası uygulaması Hitler'i daha da cesaretlendirerek İkinci Dünya Savaşına giden yolu açmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki beklentilerinin gerçekleşmemesi, İtalya'yı da revizyonist politika sergileyen Almanya'nın yanına itmiştir. Bu birlikteliğin karşısında ise Fransa ve yanında İngiltere bulunmuştur. Bu ikili, Almanya'nın Avrupa'daki diğer bir tehlike olarak gördükleri Rusya'nın üzerine ilerlediği düşüncesi ile Almanya'nın ilk zamanlar ki ilerleyişine ses çıkarmamış, dolayısıyla Rusya'yı yalnız bırakmışlardır. Hatta Almanya'yı doğu yönünde ilerlemesi için yüreklendiren anlaşmalara ön ayak olmuşlardır. Ancak Almanya, sadece doğu ile ilgilenmediğini belli ettiğinde bu iki devlet Almanya'ya karşı birlikte bir politika izlemeye karar vermiştir. Başlarda iki grubun da düşman gözle baktığı Rusya bu noktadan sonra iki tarafında kendi safına katmaya çalıştığı bir ülke konumuna gelmiştir. Rusya ise iki tarafa da güvenmemekte ama kısa vadeli çıkarları için başta Almanya'nın safında yer almayı seçmiştir. Bu birliktelik Almanya'nın Rusya'ya olan saldırısına kadar sürecek ve bu tarih sonrasında da Rusya Müttefikler ile birlikte anılmaya başlanacaktır. Savaşın diğer bir ucu ise Pasifik'teki Amerika ve Japonya arasında Avrupa merkezli olan savaştan ayrı bir şekilde ilerlemiştir.

Bu ortamda Türkiye'nin nazik pozisyonu ince politikalar ile belirlenmiştir. Savaşan devletler Türkiye'yi kendi saflarında görmek için sıkı bir rekabete girmişlerdir. Türkiye'nin jeopolitik konumu ile kalabalık ordusu, Romen petrol kuyularının önemi, Ege adaları boğazların stratejik önemi ve cephelere olan stratejik konumu ile Müttefiklerin Türkiye'yi planlarına dahil etmesindeki en önemli nedenlerdir. Mihver devletleri ise Türkiye'nin Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Hindistan'da bulunan İngiliz sömürgelerine giden yolda bulunması, Rusya'ya

güneyden giden yolda bulunması ve krom madeni gibi nedenlerle Türkiye'ye ihtiyaçları vardı.

Türkiye'nin ise Avrupa'daki bu gelişmelere farklı bir bakışı vardır. Türkiye iki tarafında mutlak bir galibiyetini istememektedir. Almanya'nın tam anlamıyla mağlup edilmesi durumunda Avrupa'nın Rusya'ya kalacağı ve bunun da ileride Türkiye için büyük tehdit olacağı, İngiltere'nin tam mağlubiyetinde ise İtalya'nın Akdeniz'de egemen güç olacağı ve ileride Türkiye üzerinde emelleri olacağı Türk yöneticilerdeki genel kanıdır. Bu genel bakış Türkiye'nin denge politikası izlemesine, iki taraf ile de yakınlaşmasına, anlaşmalar ile kendi güvenliğini sağlamaya çalışmasına yol açmıştır. Savaşın ilerleyen seyrinde Müttefiklerin savaşta yavaş yavaş üstünlüğü ele geçirmesi ile artan İngiliz baskıları karşısında ise Türkiye bir yol ayrımına gelmiştir. Casablanka Konferansında Rosevelt ve Churchill Türkiye'yi savaşa sokmak için gerekli görüşmeleri başlatmaya karar vermiş ve İnönü'yü de görüşmeye ikna ederek 30-31 Ocak 1943 tarihli Adana Görüşmelerine giden yol açılmıştır.

Bu görüşmelerde İngilizlerin amacı Türkiye'yi savaşa sokmak, olmazsa en azından hava üstlerini Romanya petrollerini bombalamak için kullanmaktır. Türkiye'nin amacı ise İngilizleri Rusya tehlikesi karşısında uyarmaktır. İngilizlerin Türkiye'ye olan savaşa girmesi yönündeki taleplerine karşılık savaşa girmek istemeyen Türkiye, Rusya'yı ve ordusundaki yetersizlikleri göstererek yanıt vermiştir. Bu süreçte savaş dışı politikasını uygulamada Türkiye'nin en önemli dayanağı askeri yetersizliğiydi. Türkiye'nin ordusundaki yetersizliği koz olarak kullanmasını önlemek için Churchill de, Adana Görüşmelerindeki toplantıların bir kısmının askeri konularda gerçekleştirilmesini sağlamış ve Türkiye'ye gerekli yardımın yapılması sonrasında savaşa girmesini talep etmiştir.

Adana'da verilen sözlerin hayata geçirilişini takip etmek için ise sonraki tarihlerde Türkiye'de İngiliz ve Türk askeri heyetlerince görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde; malzemenin nakli, yardım için gönderilecek askeri birliklerin durumu gibi konular ele alınmıştır.

Adana Görüşmeleri ve sonrasında gerçekleştirilen askeri görüşmeler kapsamında, Türkiye'nin, Savaşa sokma yada savaş tehdidine yol açabilecek baskılar

karşısında, savaş dışı kalma politikasını uygulamadaki başarı düzeyini belirlemektir. Bu amaçla, Genelkurmay Atase Arşivi ve T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi kullanılarak, elde edilen bilgi, belge, tutanak ve yazışmalarla konu aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Bu bağlamda çalışmanın ilk bölümünde, İkinci Dünya Savaşı'nın çıkış nedenleri, savaş öncesi ve esnasında Türkiye'nin altına girdiği yükümlülükler ve de Adana Görüşmelerine kadar olan süreçte Mihver ve Müttefik devletlerinin Türkiye'yi savaşa sokma çabaları karşısında Türkiye'nin izlediği savaşamama politikası incelenecektir. İkinci bölümün konusu ise, Adana Görüşmeleri adı altında yapılan askeri ve politik içerikli beş görüşme ve bu görüşmelerin iç ve dış dünyadaki yankılarıdır. Üçüncü ve son bölümde de Adana görüşmeleri sonrasında yapılan askeri toplantılar ele alınarak çalışmanın temel savı sınanacak ve çalışma sonlandırılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE TÜRKİYE

A) II. DÜNYA SAVAŞININ NEDENLERİ

Savaşların ortaya çıkmasıyla ilgili olarak birçok farklı neden ileri sürülebilir. Diğer bir ifade ile, farklı yüzyıllarda ülkeler farklı nedenlerle birbirleriyle savaşmış, hatta birçok savaşın bitiş nedenleri diğer bir savaşın başlaması için gereken koşulları hazırlamıştır. Dolayısıyla, 19. yüzyıla damgasını vuran kapitalizmin etkisiyle de savaşların temel nedeni artık ekonomik özellikler arzetmeye başlamıştır. Bu bağlamda, özelinde "*Alsace – Lorraine*[1]*"* sorunundan, genelinde ise sömürgecilik çatışmalarından doğan "*bloklaşma*" ve "*silahlanma*"nın etkisiyle ortaya çıkan I. Dünya savaşının sonuçları; aynı zamanda II. Dünya savaşının çıkış nedenlerini de oluşturmaktadır[2]. Bu temel nedenler genel olarak şu ana başlıklar altında toplanabilir[3]:

1) Birinci Dünya Savaşı sonundaki barış antlaşmalarındaki mevcut eşitsizlikler.

2) Savaş sonrasındaki İtalya'nın kendisine gizli anlaşmalarla söz verilen yerlerin çoğunu ele geçirememesinin hayal kırıklığı, İtalya'nın İngiltere ve Fransa ile Avrupa ve Afrika hayallerinin paralellik ve tezatlıklarının bir arada bulunması.

3) 1929 Ekonomik Buhranının Avrupa Ekonomisi'ni çöküş aşamasına getirmesi.

---

[1] Sedan Savaşı'ndan önce Fransa'nın toprağı olan Alsas-Loren bölgesi ağır Frankfurt Barış Antlaşması'yla Alman İmparatorluğu'nda bir Eyalet haline geldi. Ancak Loren'in küçük bir kısmı Fransa'ya bırakıldı.1. Dünya Savaşı'ndan sonra bölge kısa bir süreliğine Alsas-Loren Sovyetleri ismi altında bağımsız olsa da Versalies Antlaşması ile Fransa'ya bağlandı. Yeni gelen Fransız Yönetimi hızlı bir şekilde bölgeyi Fransızlaştırmaya başladı. Zamanla Fransızlaşan bölgeye Fransa Pek çok tahkimat , kale ve ünlü Maginot Hattı'nı konuşlandırdıktan sonra 2. Dünya Savaşı'ndaki Fransız yenilgisi ardından tekrar Almanya'ya geçen bölge , Almanların teslim olmasıyla tekrar Fransız yönetimine bırakıldı. Bugün bölge hala Fransız yönetimi altındadır.
Esmer Şükrü A., **Siyasi Tarih**, T.C. Maarif Vekilliği Siyasal Bilgiler Okulu Yay., No:12, İstanbul, 1994, s. 547-560.

[2] Ülman Haluk A., **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yay., No:333, Ankara, 1972, s.210.

[3] Sander Oral, **Siyasi Tarih 1918 – 1994**, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s. 14.

4) Hitler'in iktidara gelişiyle değişen Alman dış politikası.

5) İngiltere'nin "*Yatıştırma Politikası*" uygulaması nedeniyle Avrupa'daki güç dengelerinin değişmesi.

6) Milletler Cemiyeti'nin Dünya güç dengesinin etkin gücü olan Birleşik Devletler'in himayesinde olmayışı.

Çalışmanın kapsamıyla ilgili olarak, II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkışına ait bu temel nedenlerin daha ayrıntılı olarak incelenmesi; Adana Görüşmeleri'ne giden süreçte ; Türkiye'nin altına girdiği yükümlülüklerin nedenlerinin, savaşa taraf olan devletlerin Türkiye rekabetinin, Türkiye'nin savaş öncesi ve sürecinde aldığı tavır ve politikaların sonuçlarının daha açık bir şekilde anlaşılmasına temel teşkil edecektir.

1) Versailles Antlaşmasının Dengeleri Kuramaması

1914 yılında başlayarak Dünya'nın büyük bir bölümünde felaketlere ve onarılmaz yaralara neden olarak, 1918 yılının sonlarında biten Birinci Dünya Savaşı, o zamana kadar insanlığın görmüş olduğu en büyük ve en kanlı savaş olarak tarihe geçmiştir. Savaş, büyük devletler arasındaki "*çıkar dengesi*"nin bozulmasıyla başlamış ve büyük küçük diğer devletleri de içine alarak devam etmiştir. Bu savaşın sonucunda ise, bazı devletler yıkılmış, yeni devletler tarih sahnesine çıkmış ve bazı devletler de parçalanmış veya önemli ölçüde toprak kayıplarına uğramışlardır[4]. Öyle ki, 1648 *Westphalia*, 1713 *Utrecht* ve 1815 *Viyana* konferans ve düzenlemelerinin izinden giden Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri, mağlup devletlerle Paris civarındaki çeşitli görüşmelerde (*Paris Barış Konferansı 25 Ocak 1919*)[5] savaş nedeniyle bozulan dengelerin yeniden düzenlenmesi ve istikrarın sağlanması amacıyla bir araya geldiler[6]. Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan bu barış antlaşmalarıyla Avrupa'da Versailles sistemi olarak adlandırılan yeni bir denge ve istikrar düzeni kurularak dünya barışının garanti altına alındığı kabul olunmuştu[7].

---

[4]Avşar Servet, *"İkinci Dünya Savaşı ve İsmet İnönü'nün Uyguladığı Dış Politika"*, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri, II. Dünya harbi ve Türkiye**, (20 – 22 Ekim 1997 - İstanbul), Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1999, s. 558.

[5] Almanlarla *Versailles*'da, Avusturya'yla *St. Germain*'de, Bulgarlarla *Neuilly*'de Macarlarla *Trianon*'da, Osmanlılar'la *Serves*'de

[6] Akdevelioğlu Atay ve diğerleri, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler, Yorumlar (Cilt I 1919 – 1980)**, (Editör: Baskın Oran), İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 401

[7] Gürün Kamuran, *"Türkiye'yi II.Dünya Savaşı'na Sokma Çabaları*", **Bellten**, Cilt: LII, S:204-205, TTK, Ankara, 1988, s. 1455.

Almanların ise, "*Diktat*" adını verdikleri 440 maddelik barışın esas noktaları şöyledir[8]:

a. Sınırlar:

Almanya, Belçika'ya Eupen, Malmedy ve Moresnet bölgelerini; Fransa'ya Alsas ve Loren'i veriyordu. Saar bölgesi Milletler Cemiyeti yönetimine bırakılıyor, nihai durumu 15 yıl sonra plebisitle belirleniyordu. Polonya'ya Poznan ve Batı Prusya verildi. Danzig koridoru serbest bölge olacaktı ve Milletler Cemiyeti himayesi altına girecekti. Yukarı Silezya'da plebisit yapılacaktı. 1920'de yapılan plebisit sonunda, buranın doğu yarısı Polonya'ya verildi.

b. Siyasî Hükümler:

Belçika'nın tarafsızlığı kaldırıldı. Ren Nehri'nin doğu ve batı kıyılarında 50 km. lik bir alan askerden arındırıldı. Almanya'nın Avusturya ile birleşmemesi taahhüt altına alındı. Almanya; Avusturya, Çek-Slovakya ve Polonya'nın bağımsızlığını tanıdı.

c. Sömürgeler:

Almanya tüm denizaşırı topraklarından vazgeçti. Bu topraklarda Milletler Cemiyeti'nin kontrolünde yeni sömürgecilik rejimlerinin kurulması kararlaştırıldı. Togo ile Kamerun İngiliz-Fransız mandasına; Tanganyika (Kongo, Tanzanya, Zambiya ve Burundi ülkeleri arasında) İngiltere mandasına; Ruanda-Urundi Belçika mandasına; Güney-Batı Alman Afrikası Güney Afrika Birliğine; Mariana, Marshall ve Caroline adaları ile Çin'deki Kiaochow Japonya'ya; Yeni Gine'nin Almanya'ya ait olan yarısı ve Solomon Adaları Avustralya mandalarına bırakıldı.

d. Silahsızlanma:

Almanya'nın ileride yeniden askeri bir tehdit olmasını önlemek adına bir dizi düzenlemeye gidildi.

- Almanya'da zorunlu askerlik kaldırıldı.
- Alman ordusu 100.000 kişiye indirilerek Genelkurmay örgütü kaldırıldı.

[8] Armaoğlu Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, T.İş Bankası Kültür Yayınları, Tisa Matbaacılık, Ankara, 1983, s. 146-162

- Deniz kuvvetleri 15.000 personelle sınırlandırıldı.
- Uçak, denizaltı, zırhlı araç ve tank yapması yasaklandı.
- Silah üretimi, dış alım-satımı (*ithalat-ihracat*) yasaklandı.
- Zehirli gaz üretmesi ve bulundurması yasaklandı.

e. Tamirat Borçları:

Savaş tazminatı olarak 1921 yılı itibari ile 56 Milyar Dolarlık bir mali yük getirildi. Ancak aynı yıl bu borç 33 Milyar Dolara indirildi. Bu miktarlar Almanya'nın ödeme gücünün çok üstünde idi ve borçlanma Almanya'yı ekonomik yıkıma mahkum etti.

Başta Avrupa ve dünyada dengeleri yeniden kurmayı amaçlayan Versailles Sistemi Almanya üzerine çok ağır yükler yüklediğinden çok kısa ömürlü olmuş, her gün bir tarafından çatlak veren bu sistem, 1938 senesine gelindiğinde tamamen iflas etmiştir. "*Anschluss*" (*Birleşme*)'un da gerçekleşmesinden sonra barışın devam edeceğini düşünmek artık oldukça güçleşmeye başlamıştır[9]. Almanya'yı "*Anschluss*"a iten en önemli neden ise galiplerin fazla kazanmaları karşısında mağlupların da o oranda ezilmesiydi[10]. Devletler muvazenesinde yeniden güçlü bir unsur olmayı hedefleyen Almanya için ise böyle bir paylaşımı kabullenmek aşırı iyimserlik olacaktı ve galip devletler kısa vadeli hareket edip bu öngörüden yoksun kalmışlardı.

Oysa Atatürk, daha 1932 yılında General Mac Arthur ile yaptığı bir konuşmada ortaya çıkabilecek olumsuz gelişmeleri içeren öngörülerini "Versailles Antlaşması Birinci dünya Savaşı'nı doğuran etkenlerden hiçbirini ortadan kaldırmadığı gibi, tersine olarak dünün başlıca rakipleri arasındaki uçurumu büsbütün derinleştirmiştir. Çünkü yenen devletler, yenilenlere karşı şartlarını zorla kabul ettirirlerken o memleketlerin etnik, jeopolitik ve ekonomik özelliklerini hiç göz önüne almamışlar ve yalnız düşmanlık duygularından esinlenmişlerdir. Böylelikle; bugün içinde yaşadığımız barış dönemi, sadece bir mütareke'den (*savaşı bırakmadan*) ibaret kalmıştır. Bence dün olduğu gibi yarın da Avrupa'nın

[9] Gürün, **a.g.e**., s.1455.
[10] Kuneralp Zeki, **İkinci Dünya Harbinde Türk Dış Siyaseti, Dışişleri Bakanlığı'nın On bir Telgrafı**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1982, s.8.

mukadderatı Almanya'nın alacağı vaziyete bağlı bulunacaktır. Olağanüstü bir dinamizme sahip olan bu yetmiş milyonluk çalışkan ve disiplinli millet, üstelik tutkularını kamçılayabilecek bir politik akıma kendini kaptırdı mı, er geç Versailles Antlaşması'nın tasfiyesine girişeceklerdir.[11]" şeklinde isabetli bir biçimde ifade etmiştir.

Versailles, Avrupa'da oluşan sorunların temeline inip bu sorunları uzun vadeli olarak çözmek yerine kısa vadeli bir anlayışla sorunları erteleyen, hatta yeni sorunların da ortaya çıkmasına zemin hazırlayan bir antlaşma olmuştur. Bu bağlamda İkinci Dünya savaşı, önemli ölçüde Birinci Dünya Savaşı'nın devamı niteliğindedir ve ilk olarak, 1919 düzenlemelerinin çözemediği karmaşadan doğmuştur[12].

2) 1929 Ekonomik Buhranının Ekonomik Dengeleri Bozması

Kapitalist ekonomik sistemin ülkeleri bir ağ gibi birbirine bağladığı süreçte ülkelerin dünya çapında bir savaşın içine doğru sürüklenmesi 1919-1931 yılları arasında etkisini göstermiş olan "*Ekonomik Buhran*" (*1929 Buhranı*) ile başlar. Ekonomik bunalımın ortaya çıkmaya başladığı dönemlerde ağır savaş tazminatları ve kredi geri ödemeleri Almanya ve diğer Avrupa devletlerini daha da zor ekonomik şartlarla karşı karşıya getirdi. 1921'de Uluslararası Savaş Tazminatları Komitesi Versailles'e bağlı olarak Almanya'nın müttefiklere, özelliklede Fransa'ya 56 milyar dolar ödemesi gerektiğini karara bağlamıştı. Almanya ise bu borcu dışarıdan borçlanma yoluyla yada endüstriyel üretimini artırarak başarabilirdi. Almanya ise ABD'den borçlanma yolunu seçti[13]. ABD Birinci Dünya Savaşına fazla müdahale etmeyerek ekonomisini ayakta tutmuş, dünya altın stokunun önemli bir bölümünü elinde bulundurarak dünyadaki en büyük kredi veren ülke olmuştu.

Almanya, ABD'den aldığı kısa vadeli kredilerle İngiltere ve Fransa'ya I. Dünya Savaşı'ndan kalan tamirat borçlarını ödüyor, Fransa ve İngiltere ise Almanya'dan elde ettiği para ile ABD'ye olan borçlarını ödüyorlardı[14]. Ödemeler bir kısır döngüye girdiğinden devam ettirilebilirliği zor görünmekteydi. Alınan bu kısa

[11] Gologlu Mahmut, **Milli Şef Dönemi (1939-1945), Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 3. Kitap**,Turhan Kitabevi, Ankara, 1970, s.35, Artuç İbrahim, **İkinci Dünya Savaşı**, Zafer Matbaası, Cilt I, İstanbul, 1999, s. 173, Deringil Selim, **Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası,** Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1994, s.2**.**
[12] Akdevelioğlu ve diğ., **a.g.e**., s.400.
[13] Akdevelioğlu ve diğ., **a.g.e**.,s. 402.
[14] Sander, **a.g.e**., s. 38-39.

vadeli krediler Alman ekonomisinin kırılganlığını arttırmış, dolayısıyla Almanya 1923'de ekonomik krizler karşısında borçlarını ödeyemeyeceğini beyan etmiştir. Bu duruma ABD de kredi vermeyi keserek cevap vermiştir. Fransa da hakkını almak için Almanya'nın madenler ve işletmeler açısından zengin Ruhr bölgesini işgal etmiştir. İyice zora giren Alman ekonomisinde çok miktarda banknot basımı hiper-enflasyona hiper-enflasyon da Alman ekonomisinin dibe vurmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler karşısında ABD'nin yeniden kredi vermeye başlaması (*Dawes Planı*[15]) ve müttefiklerin Almanlar ile anlaşma çalışmaları sonucunda Alman ekonomisi yeniden nefes almış, 16 Ekim 1925 yılında da Almanlar ile *Locarno Antlaşması*[16] imzalanmıştır. Fakat bu uyumlu ortam 1929 ekonomik buhranının önce ABD'yi sonrada bütün dünyayı vurması ile yeniden bozulmaya başlamıştır[17].

Dar kapsamıyla Ekonomik Buhran, Ekim 1929'da New York Borsası'ndaki hisse senetlerinin aşırı spekülasyonlarla çok yüksek değerlere ulaşması ve hisse senedi sahiplerinin fiyatların oldukça aşağılara düşme beklentisiyle ellerindeki senetleri satmaya başlamalarıyla başlamıştır. Ortaya çıkan bu ekonomik bunalım hızlı bir şekilde önce mali alana oradan da endüstriye sıçradı. ABD, kendi yaşadığı ekonomik sorunlara öncelik vererek Avrupa'ya verdiği kredi ödemelerini ve bu kıtada yapmakta olduğu yatırımları durdurdu[18]. Bir buhran halini almaya başlayan ekonomik sorunlar nedeniyle ortaya çıkan kaynak ve talep yetersizliği sorunu,

---

[15] *Dawes Planı* Almanya için toplam bir borç miktarı belirlemeyerek 250 milyon dolardan başlayan ve artan taksitlerle bir yıllık ödeme planı içersinde borçlarını ödemesini öngörmektedir. Ağustos 1924'te müttefik devletler ve Almanya tarafından kabul edilen plana göre Almanya'ya derhal 200 milyon dolarlık kredi açılacak ve Fransa'nın işgalindeki Ruhr bölgesi Almanlara geri verilecekti. *Dawes Planı* ayrıca tazminat borcu sorunu ile bozulan Alman Fransız ilişkilerinin düzelmesine yardımcı olarak, Almanya'nın MC üyeliğini ve *Locarno* Antlaşmalarına giden yolu açmıştır. Bkz. Akdevelioğlu ve diğ., **a.g.e**., s.402.

[16] Birinci Dünya Savaşı sonrası batı Avrupa'da barışı korumak amacı ile Almanya, Fransa , Belçika, İngiltere, İtalya arasında 16 Ekimde İsviçre'nin *Locarno* kentinde kaleme alınan ve 1 Aralık'ta Londra'da imzalanan 3 antlaşmadır:

1)Almanya, Belçika, Fransa, İngiltere, İtalya arasındaki karşılıklı güvence antlaşması, Alman-Fransız ve Alman-Belçika sınırları ile Ren bölgesinin silahtan arındırılmışlığını teyit etti. Almanya sadece batı sınırları için garanti verirken, İngiltere'de Almanya'nın Belçika ve Fransa'yla sınırlarına garantör olmuş fakat doğu sınırlarına benzer bir garantiden kaçınmıştı.

2)Bir yanda Almanya öte yanda Fransa,Belçika, Çekoslovakya ve Polonya arasında bir uluslar arası uyuşmazlıkta hakeme gidileceği konusunda hakemlik antlaşmaları.

3)Fransa ile Çekoslovakya ve Polonya arasında karşılıklı garanti antlaşmaları.

Locarno'nun açık anlamı Almanya'nın batı sınırlarını değiştirmek için zor kullanmaktan vazgeçip doğu sınırları konusunda hakem kararına uymayı kabul etmesi, İngiltere'nin ise Belçika ve Fransa'ya askeri destek sağlamayı kabul ederken aynı güvenceyi Polonya ve Çekoslovakya için vermemesidir. Bkz. Akdevelioğlu ve diğ., **a.g.e**., s.403.

[17] Akdevelioğlu ve diğerleri, **a.g.e**., s. 402.

[18] Sander, **a.g.e**., ss. 38-39.

devletleri gerektiğinde güç tehdidinde bulunarak yeni pazarlar oluşturma mücadelesini başlatacak olan ortamı yavaş yavaş hazırlamaya başladı.

Bu zamana kadar olan süreçte Almanya, savaştan yenik ayrılmış bir ülkenin ekonomisi ve borçları ile bu buhrandan en çok etkilenen ülke olmuştur. Endüstrisini ayakta tutacak maddi imkanları sağlayamadığından bu durum enflasyon, işsizlik ve yaşam pahalılığı olarak Alman halkına geri dönmüştür. Bunlar da Almanya'daki mutsuz kesimin büyümesine, eski güçlü Almanya'ya olan özlemin artmasına neden olmuştur. Hitler ise bu ekonomik buhranı kendi düşünceleri için kullanmış ve ekonomik sorunları çözme vaadi ile tek başına ve tam bir güç olarak iktidara gelerek asıl milliyetçi hedeflerini gerçekleştirmede bir araç olarak kullanmıştır. Hitler başa geçtikten sonra 4 yıllık bir ekonomi planını başarıyla uygulayarak öncelikle halkın güveni ve desteğini arkasına almış, aynı zamanda bu ekonomik başarı ile hayallerindeki Almanya'yı kuracak olan güçlü askeri teşkilatı yeniden ihya etmeyi de başarmıştır.

3) Hitler'in İktidara Gelişi ve "*Hayat Sahası*" Politikası

Birinci Dünya Savaşı sonrasında en ağır ekonomik şartlarla karşı karşıya kalan Almanya'da 1919 yılında imparatorluğun yerine Cumhuriyet kurulmuştur. Buna rağmen Alman ekonomisinin düzelmesi kolay gözükmemektedir. Özellikle İngiliz ve Fransızların Alman ekonomisi üzerindeki ağır baskıları, ardı ardına ortaya çıkan karışıklıklar sonucunda inanılmaz boyutlara varan hiper enflasyon ve işsizlik gibi toplumsal sıkıntılar Hitler'e sempatinin artmasına neden olmuştur. Hitler'e göre de Almanlar "*en üstün ırk*" idi, ancak bazılarına göre Alman Musevilerce ihanete uğratılmıştı. Eğer Almanya bunlardan temizlenir ve kendine zorla imzalatılan barışın şartlarını ortadan kaldırabilirse yeniden merkezi güç konumuna yükselir ve bu sayede de Avrupa'yı yeniden etkisi altına alabilirdi[19].

Hitler daha 1921 de "*der Führer*" (*Önder*) olarak anılmaya başlanmıştı. Bundan güç alan Hitler 1923 yılında darbe girişiminde bulunmuş ancak orta sınıfın desteğini tam olarak sağlayamadığı için bu darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış

[19] Avşar, **a.g.m.**, s. 559.

ve hapis yıllarında bütün dünyayı etkisi altına alacak olan görüş ve düşüncelerini anlattığı "*Kavgam*" adlı kitabını kaleme almıştır[20].

Hitler kitabında, "*Almanya bir dünya gücü olmak zorundadır; yoksa ortada Almanya diye bir şey kalmaz*" diyordu. Hitler "*Dünya Gücü*" terimini kullanırken Wilhelm Almanyası'ndan yani Orta Avrupa'daki başat bir devletten daha fazlasını düşünüyordu. Ona göre, Avrupa'ya sıkışıp kalan bir Almanya'nın çember altına alınması olasılığı çok güçlüydü. Bu doğrultuda Hitler'in geliştirmiş olduğu çemberi kırma planı beş adımdan oluşmaktaydı[21]:

1) Almanya'da siyasal denetimi ele geçirmek ve toplumu Nazi dışı unsurlardan temizlemek.

2) Versailles düzenlemesini ortadan kaldırarak Almanya'yı Orta Avrupa'da güçlü bir konuma getirmek.

3) Savaş yolu ile Sovyetler Birliğini yok etmek ve bu sayede Almanya'yı kemiren Yahudi ve Slavlardan kurtulmak, yine bu vesile ile tüm Avrupa'daki tek güç Fransa ve İtalya'yı ise uydu durumuna getirmek.

4) Kuzey Afrika'da büyük bir sömürge imparatorluğu kurmak.

5) Gelecekte tek güç olarak ABD ile mücadele etmek.

Hitler'in bu genel program dahilinde uygulamaya koyduğu dış politika ise üç aşamadan oluşmaktadır[22]:

1) Almanya'nın Versailles Barış Antlaşması'nın kısıtlamalarından kurtarılması, bunun ilk yansıması yasaklanan zorunlu askerlik sistemini 1935'te geri getirmesi olmuştur.

2) Almanya dışında yaşayan bütün Almanların Alman sınırlarını oluşturacak şekilde bir araya toplanmaları suretiyle (*ein Volk, ein Reich*) "*bir ulus, bir devlet*" hayalinin gerçekleştirilmesi. Almanların yaşadığı çeşitli bölgelerin yanı sıra 1938'de "*Anschluss*" ("*Birleşme*") yoluyla Avusturya'nın ve

[20] Ataöv Türkkaya, **İkinci Dünya Savaşı, Neden Çıktı? Nasıl Sürdü? Asya ve Afrika'yı Nasıl Etkiledi?**, Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1985, s.13.
[21] Sander, **a.g.e**., s.42.
[22] Akdevelioğlu ve diğ., **a.g.e**., s. 404, Sander, **a.g.e**., s. 43.

1939'da Südetler bölgesinin uluslararası bir düzenlemeyle Almanya'ya katılması bu politika'nın zirvesi olmuştur.

3) "*Hayat Sahası*" (*Lebensraum*[23]) politikasıyla da, Alman devletinin devletler muvazenesinde söz sahibi bir güç unsuru haline getirip, Alman halkının refah ve mutluğunun en üst düzeye çıkarılması. 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'nın Bohemya ve Morovya bölgelerinin Almanlarca işgal edilmesi bunun ilk adımı olmuştur.

Nasyonel Sosyalistler'in 1933'te iktidara gelmesiyle Hitler'in Almanyası adeta yeniden harç oluyor ve önündeki barajları yıkacak tezahürler ortaya koyuyordu. Ortam tam da Hitler'in istediği bir yapıdaydı[24]. Bu durumdan istifade ile Hitler iktidara geçtikten kısa bir süre sonra yeniden seçimlere giderek sandalye sayısını artırdı. Halkın o dönemdeki sosyal psikolojini kullanmanın yanında sandalye desteğini de arkasına alan Hitler, anayasa ve hukuka bağlılığı da bir kenara bıraktı. Nazi partisi dışındaki bütün partileri kapatmakla birlikte ülkede siyasi faaliyetleri de yasakladı. 1934 Ağustosunda Cumhurbaşkanı Hinderburg'un ölümüyle hükümet başkanlığıyla birlikte devlet başkanlığını da alarak Almanya'nın "*Führer*" i haline geldi[25]. Wilhelm'in "*harpsiz yayılma*" siyasetini 1938 yılı sonlarına kadar güden Hitler bu yıldan sonra hayalini kurduğu Almanya'nın inşası için hazırladığı üç aşamalı planı hayata geçirmeye başlayacaktır[26].

---

[23] *Lebensraum*: Yaşama sahası, jeopolitikçilere göre bir ülke nüfusunun yeterince sahaya sahip olma hakkıdır. Ayrıca yaşama sahası içindeki tüm doğal ve insan yapısı kaynaklarda göz önüne alınır. Bu hak bir gerçeğe ve bir teoriye dayanarak alınmak istenir. Gerçek: milletler arasındaki farklı nüfus artışıdır. Teori: devlet biyolojik yasalara bağlı olan bir organizmadır. Bunun anlamı şudur: nüfusu artan, büyüyen bir millet genişlemelidir. 1938'den beri meydana gelen olayların ortaya koymuş olduğu gibi *Lebensraum*'u ele geçirme mücadelesi ya savaşı ya da savaş tehdidini içerir. *Lebensraum* coğrafi bir nitelik taşımakta ise de, uygulamada siyasi-askeri bir yöntemdir. Birçok devlette yüzyıllardır var olan fetih arzusuna bilimsel bir dayanak sağlamaktadır. Bkz. Earle Edward M., **Modern Stratejinin Yaratıcıları**, ASAM Yay., No: 52, Ankara, 2003, s. 336.
Naziler için çok geniş bir "*Hayat Sahası*" sağlayan bir Almanya'nın rüyalarını gören ilk adam aslında Hitler değildi. Ondan çok evvel Alman Irkçıları ve milliyetçileri bu davayı en coşkun bir biçimde ele almışlardı. Bunların yazı alemindeki baş temsilcisi ise, eserleri yüz binlerce nüsha olarak basılan meşhur Alman emperyalisti *Paul Rohrbach*'dı. Bkz. Yalman Ahmet E., **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 2 (1922-1971)**, Sabancı Yay., İstanbul, 1997, s.1131.

[24] Meram Ali K., **İsmet İnönü ve İkinci Cihan Harbi**, ASK Yay., İstanbul, 1945, s. 31.

[25] Sander, **a.g.e**., s. 40-41.

[26] Meram, **a.g.e**., s. 31.

4) İngiltere'nin "Yatıştırma Politikası"

İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan çıkardığı ders; ittifakların barışı korumak yerine savaşa neden olduğudur. İngilizlere göre Birinci Dünya Savaşı'ndaki Üçlü İtilaf ve Üçlü İttifak savaşın çıkış nedenlerden biri olan kamplaşmanın temel sebebidir. Bu bakış açısı ile İngiltere artık ittifak ilişkilerine girmeme kararı almıştır. Bu da Fransa'nın 1920'den sonra Avrupa siyasetinde yalnız kalmasına ve Almanya'yla baş edememesine neden olmuştur. İngiltere'nin bu anlayışındaki bir başka neden de Birinci Dünya Savaşı sonundaki antlaşmaların yaralarının sarılması Almanya'ya yapılan haksızlıkların giderilmesi gereksinimidir. Bu nedenle Almanya'nın Almanları içeren toprakları işgaline ses çıkarmamış, hatta Fransa'nın yanında dahi yer almamıştır[27]. Ayrıca, İngilizler Versailles Antlaşmasını 1935 İngiliz-Alman Deniz Silahları Antlaşması ile artık yükümsüz kılmıştır. Bu antlaşma ile Almanya'nın denizaltı üretme yasağından ve donanmasındaki kısıtlamalardan kurtulmasına ilerideki sömürgeler ile ilgili planlarını uygulamaya sokmaya bir adım daha yaklaşmasına yardım etmişlerdir. İngiltere Almanya'nın Almanları içeren Avusturya'yı, Çekoslovakya'nın Südetler bölgesini işgal ederkende ses çıkarmamıştır (*Münih Düzenlemesi*[28]). Ama Almanya'nın "*Hayat Sahası*" politikasına geçişi ve Çekoslovakya'nın geri kalanını da işgali ile artık bu çekimser politikanın sona ereceği ortaya çıkmıştır. Son noktayı 16 Mart 1939 tarihinde Karpat-Ukrayna bölgesini Macarların ilhak etmesini Almanya'nın kabul etmesi koyar. İngiltere bu bölgenin Almanlar tarafından alınmasını bekliyorken Almanların bölgeyi Macarlara vermesi onların Rusya hedefi ile ilerlemediği dolayısıyla başka planları olduğu fikrini İngilizlerin kafalarında oluşturur[29].

---

[27] İngiltere, Almanya'ya karşı ekonomik ve diplomatik boykotlarla sağlanacak "*Müeyyideler Siyaseti*" ni benimsemekteydi. Bu siyaset, tecavüze uğramış ülkelere yapılacak silah yardımı ile birlikte yürütülmeliydi. Bu tutum, tecavüze uğramış ülkelere yarar sağlayacağı gibi, garantör ülkelerin prestiji ve geleceği bakımından da mevcut ters şartlar altındaki bir harp ilanına göre daha az zararlı olacaktı. Bkz. Hart Liddel B. H., **Strateji, Dolaylı Tutum**, (Çev.:Cemal Enginsoy) Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Stratejik Etütler Dairesi Yay., No: 8, Ankara, 1973, s. 243.

[28] Hitler (*Almanya*), Mussolini (*İtalya*), Daladier (*Fransa*) ve Chamberlin (*İngiltere*)'in katıldıkları Münih Konferansı 29 Eylül 1938'de toplandı. Burada Südetler bölgesinin dört aşamada Almanya'ya verilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca uygulamadan doğan anlaşmazlıkların uluslararası bir komisyon tarafından çözüleceği Çekoslovakya'nın sınırlarının (*geriye kalan kısmı*) uluslararası güvence altına alınacağı ve İngiltere ile Almanya'nın birbirlerine karşı savaşmayacakları gibi noktalar üzerinde anlaşmaya varıldı. Bkz. Sander, **a.g.e**., s.55.

[29] Sander, **a.g.e**, s. 45-57.

Aslında İngiltere'nin bu politikasındaki diğer bir amacı da Almanya'nın bu şekilde genişleyerek şımarması ve Almanya'nın eskiden beri süregelen Rus emellerini gerçekleştirmek istediğini düşünerek Rusya'ya karşı kışkırtmak ve böylece hem Almanya'nın hem de Rusya'nın güçsüz kalmasını sağlayıp Avrupa'daki üstünlüğünü devam ettirmekti. Bu stratejinin ikinci ayağı komünizmin Almanya tarafından ezilmesi düşüncesine dayanıyordu. Hitler'in komünizme karşı bir sigorta olduğu düşüncesi Almanya'ya daha az kuşkuyla bakılmasına ve daha çok ödün verilmesine yol açtı. Her devlet yaklaşan fırtınanın yönünü değiştirmek için çaba gösteriyordu. Stalin doğuya yaklaşan fırtınayı Alpler'de eritmek için 1939 yılında Almanya'yla saldırmazlık antlaşması yaparak Almanya'nın 1941 de kendisine saldıracağı zamana kadar İngiltere'nin bu amacını bozmuştur[30].

Dolayısıyla, İngiliz'lerin Almanya politikasında Rusya adında bir etken daha vardır. İngilizler Başbakan temsilcisi olarak Sir Horace Wilson'u (İngiliz Hükümet'i baş danışmanı) Nazi Wohltat (Dr.Helmut Wohltat Hitler'in ekonomi danışmanıydı.) ile görüşmelere yollayarak İngiliz ve Almanlar arasında paylaşılacak yeni dünya düzeni üzerinde anlaşmak istemektedirler. 18-21 Temmuz 1939 tarihinde yapılan bu görüşmelerde, İngiltere'ye dokunmadığı takdirde Almanya'nın genişlemesine ses çıkarılmayacağı, hatta Polonya'ya verilen güvenceden vazgeçileceği bildirilmişti. Hatta iki ülkenin dünyadaki sömürgeleri paylaşımı üzerinde durulmuş, Rusya ve Çin'in bu planda paylaşımı konuşulmuştu. Hitler'in doğu istikametine yönelişine de İngiltere 1 milyar poundluk bir kredi sağlayabilecekti. 29 Temmuz'da Londra'da temelleri atılan antlaşma metni 14 Ağustosta Almanlara sunuldu. Chamberlain'in 22 Ağustos gecesi Hitler'e gizlice yolladığı mesajda bu antlaşmanın paralelindeydi. Ancak Almanya 23 Ağustosta SSCB ile Saldırmazlık Paktını imzaladı[31].

5) ABD'nin Dünya Siyasetinden Uzaklaşması ve Milletler Cemiyetinin Güçsüz Kalması

Birinci Dünya Savaşı'na sonradan müdahale ederek savaşın seyrini İtilaf devleri lehine çeviren ABD Başkanı Wilson savaşa katılma kararı alırken savaş sonrasında kalıcı bir barış ortamının sağlanması amacıyla; yenen devletlerin

[30] Burçak Rıfkı S., Türk-**Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941) İkinci Cihan Harbinde Türkiye'nin Durumu**, Aydınlık Matbaası, İstanbul, 1946, ss. 80-89, Sander, **a.g.e**., ss. 54-58,104.
[31] Ataöv, **a.g.e**, ss. 80-81.

topraklarını genişletmemeleri, yenilen devletlerden savaş tazminatı alınmaması, hiçbir milletin bir diğerinin egemenliği altına sokulmaması ve en önemlisi de gelecekte ortaya çıkabilecek savaş tehditlerini ortadan kaldırmak amacıyla devletler arası bir kuruluşun oluşturulması gibi bazı ilkelerin uygulanmasını istemişti[32].

Wilson'un kurmayı düşündüğü düzende Milletler Cemiyeti devletler arasındaki itilafları çözmede uluslararası bir mahkeme görevi üstlenecek, hatta gerektiğinde sınır düzenlemelerine dahi karar verebilecekti[33]. Bu doğrultuda, Paris Barış Konferansının 25 Ocak 1919'da yapılan toplantısında; uluslararası barışı ve güveni sağlayacak ve devam ettirecek bir Milletler Cemiyeti kurulmasına karar verildi. Bu kararı yerine getirmek için bir komisyon kuruldu. Komisyonun hazırladığı sözleşme 28 Nisan 1919 tarihinde Konferans Genel Kurulu'nda kabul edildi ve böylece Milletler Cemiyeti kurulmuş oldu. Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin başlangıç bölümünde, cemiyetin genel amaçları ile üyelerinin yüklendikleri sorumluluklar şöyle belirlenmiştir[34]:

> "*Uluslararasında işbirliği geliştirmek ve uluslararası barışı ve güvenliği sağlamak için, savaşa başvurmamak konusunda birtakım yükümlülükler kabul etmek, gizlilikten uzak, adaletli ve onurlu uluslararası ilişkiler sürdürmek; Hükümetlerce, bundan böyle eylemsel davranış kuralı kabul edilen uluslararası hukuk kurallarına kesinlikle uymak; Örgütlenmiş halkların karşılıklı ilişkilerinde adaleti korumak ve antlaşmalardan doğan bütün yükümlülüklere titizlikle saygı göstermek...*"

Wilson MC'nin bir dünya örgütü olarak çalışmasını düşünmüştü. Ancak Başkanlık seçimlerini Cumhuriyetçi partiden Harding'e karşı kaybetmesinden sonra ABD'nin dış politika anlayışında değişiklikler olmaya ve ABD Avrupa'dan yeniden uzaklaşmaya başladı. Diğer bir güç unsuru olan Sovyetler birliğinin zaten kuruluş aşamasında dışarıda bırakılmış olması MC'yi İngiltere ve Fransa'nın kendi çıkarları için kullanmalarına açık hale getirdi. Güçlü devletlerin yer almadığı bir MC'de İngiltere ve Fransa'nın örgütün hizmet edeceği amaçları konusundaki anlaşmazlıklarıyla güçsüzleşmeye başladı. Örgütün ülkeler üzerindeki etkinliğini

[32] Avşar, **a.g.m**., s.558.
[33] Öymen Onur, **Silahsız Savaş, Bir Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi**, 3. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 20.
[34] Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 213-216, Esmer, **a.g.e.**, s. 525-531.

kaybetmeye başlamasıyla da güçlü zayıf bütün devletler yeniden kendi askeri gücüne, diplomasisine ve güvenliği için ittifaklara dayanmaya başladı. Kısa süreli olan Lokarno döneminin ardından uluslararası çekişmeler ve anarşi yeniden ortaya çıkmaya başladı[35].

Özellikle de büyük devletlerin sadece kendi çıkarlarını ön plana almaları ve bu gelişmeler karşısındaki aldırmaz tavırları neticesinde MC Japonya'nın Çin, İtalya'nın Habeşistan ve Almanya'nın da Avrupa'daki saldırgan tutumlarını önleyemez hale geldi. Böyle bir yapının ortaya çıkması da güç kullanarak diğer devleri ele geçirmeye çalışan devletleri daha da cesaretlendirmeye başladı[36]. Bu Kapsamda MC'nin Başarısızlık sebepleri genel olarak şu şekilde sıralanabilir[37]:

1) Cemiyetin bünyesinde savaşı önleyici tedbirlerde boşluklar mevcuttu ve yaptırımlar yetersizdi.

2) Sözleşmenin 10. maddesi mütecavizi tayin etmediğinden, bu madde barışı korumada yetersiz kalıyordu.

3) Önemli konularda oy birliği prensibinin uygulanması, politik ve hukuki sorunların çözümünü engelliyordu.

4) Barışı koruyacak ve devamlı kılacak uluslararası zihniyet yetersiz ve noksandı. Habeşistan olayı, 1937 Japon taarruzu ve 1 Eylül 1939 tarihinde Alman ordularının Polonya'ya taarruzu ile başlayan II. Dünya Savaşı, Milletler Cemiyeti'ni etkisiz duruma getiren gelişmeler arasında sayılabilir.

5) Paris Barış Konferansı'nda hazırlanan antlaşmaların bir parçası olması

6) Amerika Birleşik Devletleri'nin MC'den ayrılması, önemli bir uluslararası gücün yitirilmesine ve etkinliğini kaybetmesine neden oldu.

7) Bir yandan insan haklarını korumaya çalışıp diğer yandan kolonileşme ve manda sisteminin garantisi durumunda olması Milletler Cemiyeti'ni etkisiz duruma getiren gelişmeler arasında sayılabilir.

[35] Sander, **a.g.e**., ss. 32-34.
[36] Akdevelioğlu ve diğ., **a.g.e**., s.403.
[37] Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 214-216, Sander, **a.g.e.**, s. 33.

6) Mihver[38] Devletlerinin Saldırgan Tutumu ve Savaşın Başlaması

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulmaya çalışılan yeni barış dönemine ilk darbe Japonya'dan geldi. Japonya 1931'de uzun zamandan beri planladığı Mançurya (*Çin*) işgaline başladı. Bu saldırı karşısında Çin'in MC'ye başvurmuş olması hiçbir şeyi değiştirmedi. MC Japonya'dan sadece Çin topraklarından çekilmesini talep etti[39], Japonya'nın bu talebi reddetmesi durumunda da MC'nin tepkisi acizlik… sessizlikti. Bu arada Japonya Mart 1933'te MC üyeliğinden ayrılarak saldırgan tutumunun devam edeceğini ortaya koydu[40].

Mancurya'nın Japonya tarafından işgali İkinci Dünya Savaşı'na girilen süreçte tarihin önemli dönüm noktalarından biridir. Öncelikle, Pasifikte Washington Deniz Silahları Konferansı ile durdurulmuş olan kuvvet mücadelesini yeniden başlatmıştır. Dolayısıyla, bu işgalle birlikte Birinci Dünya Savaşı'ndan beri en azından dünya gündeminden çekilmiş gibi görünen "*kuvvet uygulama politikası*" bütün dünya gündemine yeniden getirilmiştir[41].

"*Kuvvet uygulama politikası*"nı yeniden dünya gündemine getiren Japonya'nın cezasız kalan saldırgan tutumu aynı düşünce ekseninde bulunan Avrupalı diktatörleri adeta tetiklemiştir. İç politikada yaşanan sorunları Afrika'da gerçekleştireceği fetihlerle aşmayı planlayan Mussolini ile "*Tek Millet Tek Devlet*" ("*Ein Folk, Ein Reich*") ve "*Hayat Sahası*" ("*Lebensraum*") hayalleriyle yaşayan Hitler için bu durum kaçırılmayacak bir fırsat olarak algılanmıştır. Nitekim, Almanya Japonya'nın ardından Ekim 1933'te MC üyeliğinden ayrılarak gerçek niyetini açığa vurmaya başlamıştır.[42]

---

[38] İtalya ve Almanya'nın Roma-Berlin eksenini oluşturmasından sonra Japonya'yla 1936'da Anti-Komintern Paktı imzaladıktan sonra bu ikiliye İtalya'nın katılmasıyla savaş boyunca Mihver(Axis) Devletleri olarak adlandırılacak oluşum. Bkz.Akdevelioğlu ve diğ.,**a.g.e.**,s. 407.

[39] Sadece komşularıyla değil bu süreçte dış çevresiyle de barış içinde olma politikası güden Türkiye, Milletler Cemiyeti'ni destekleyerek 1934 yılında Çin'le bir dostluk antlaşması imzalamış ve Çin'in toprak bütünlüğünü savunmuştur. Türkiye'nin bu kadar uzak bir komşuyu desteklemesinde dostu Sovyetler Birliği'nin, Japonya'nın kendi güneyine yerleşmesinden duyduğu rahatsızlık vardır. Sovyetler de Türkiye'nin bu desteğine boğazların silahlandırılmasında önemli destek sağlayarak cevap vermiştir. Bkz. Köni Hasan, *"Genel Dış Politika Işığında Cumhuriyet Dönemi Uzak-Doğu ilişkileri: 1933-36"*, **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 11, 1993, s. 274.

[40] Akdevelioğlu ve diğ., **a.g.e**., s. 405.

[41] Sander, **a.g.e**., s. 65.

[42] Akdevelioğlu ve diğ., **a.g.e**., s. 405.

Versailles Antlaşması gereğince, geçici bir süre (*15 yıl*) MC kontrolünde Fransa'ya bırakılan Saar Bölgesi, 13 Ocak 1935 tarihinde yapılan bir plebisit ile yeniden Almanya'ya dahil olur[43]. Bölgenin zengin kömür yataklarına sahip olması Alman silah endüstrisine önemli doğal kaynaklara ulaşma imkanı vererek Almanya'nın saldırganlık politikasını cesaretlendirici bir rol oynar[44]. Saar'ın alınmasından sonra Hitler 15 Mart 1935'te Fransa'da askerlik süresinin uzatılmasını müteakip 16 Mart 1935'te mecburi askerlik sistemini yürürlüğe koyduğunu ve bir hava gücüyle donanmanın kurulmaya başlayacağını ilan etti[45].

Tüm bu gelişmeler yanında İtalya, hızla artan nüfusunun getirdiği sorunları çözme ve gelişmekte olan ekonomisine yeni hammadde kaynakları bulma düşüncesiyle 5 Ekim 1935'te Habeşistan'ı işgal etmeye başladı. MC Konseyi, İtalya'yı saldırgan ilan ederek üye devletlerden İtalya'ya karşı zorlama tedbirleri uygulamalarını istedi. Ancak, ekonomik yönlü olarak uygulanmaya çalışılan zorlama tedbirlere başta Avrupa'daki büyük devletlerin aldırış etmemeleri MC'nin bu uygulamasının da başarısızlıkla sonuçlanmasına neden oldu[46]. Bu olaydan sonra MC'nin uluslararası politikada yaptırım gücünün olmadığı ortaya çıkmış oluyordu. İtalya'nın da Japonya ve Almanya'nın ardından Aralık 1937'de MC üyeliğinden ayrılması MC'nin düştüğü bu durumun kanıtı gibidir.

Hitler, İtalyanların Habeşistan'ı işgal etmesiyle ortaya çıkan siyasi buhranı iyi değerlendirerek "*gayri askeri bölge*" statüsündeki Ren (*Rheinland*) bölgesini Mart 1936'da askeri kıtalarla işgal etti. Hitler'in bu hareketini Fransızların derhal tepkiyle karşılamaları ve İngilizlerinde buna katılmaları beklenirken her iki ülke de bu durumu sadece protesto etmekle yetinmişlerdir. Bu siyasi hata Hitler'in cesaretini daha da artıran bir başka gelişmenin tetikleyicisi olmuştur[47]. Hitler, bu tutumuna gerekçe olarak MC'nin uluslararası politikadaki etkinliğini kaybettiğini, dolayısıyla Almanya'nın güvenliğini kendisinin sağlaması zorunluluğunun ortaya çıktığını ileri sürmüştür[48]. Ren önemli bir bölgeydi, çünkü Almanya'ya Fransa'ya Saldırma

[43] Koçak Cemil, Türkiye'de **Milli Şef Dönemi (1938-1945) Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma** Cilt: 1, İletişim Yay., İstanbul, 1996, s.238.
[44] Akdevelioğlu ve diğ., **a.g.e**., s.405.
[45] Burçak, **a.g.e**., ss. 68-69, Akdevelioğlu ve diğ., **a.g.e**., s.405.
[46] Sander, **a.g.e**., s.48.
[47] Gerede Hüsrev, **Harb İçinde Almanya (1939-1942)**, ABC Ajansı Yay., İstanbul, 1994, s. 14.
[48] Sander, **a.g.e**., s. 49.

konusunda Önemli bir avantaj sağlamanın yanında, silah endüstrisinin yoğunlaştığı Ruhr bölgesinin ve zengin kömür yataklarına sahip olan Saar bölgesini korumada da bazı üstünlükler sunuyordu. Bu gelişmeyle Hitler, Versailles zincirlerini kırarak ilk amacına ulaşıyordu[49].

1936'da İspanya Fas'ındaki milliyetçiler ayaklanmış İspanya'daki bazı birliklerin katılımıyla hükümet yanlılarının Fransa'dan ve milliyetçiler ise İtalya ve Almanya'dan destek isteyerek bir iç savaş çıkartmışlardı[50]. Üç yıl süren iç savaşta İtalya ve Almanya General Franco'yu desteklerken sol görüşlü Cumhuriyetçi Hükümet sadece SSCB'den sınırlı bir yardım alabilmiştir[51]. Franco'nun iktidarı ele geçirmesiyle sonuçlanan bu iç savaş aslında İkinci Dünya Savaşı'nın taraflarının netleştiği ve birbirlerinin askeri güçlerini sınadıkları bir savaş olmuştur. Özellikle Almanlar yeni geliştirdikleri silahları ve savaş stratejilerini deneme imkanı bularak İkinci Dünya Savaşı Provası yaparken İngiliz ve Fransızlar ise bu ölçüde kendilerini yenileyememişlerdi.

İtalya'nın Habeşistan'daki faaliyetlerini desteklemesiyle başlayan ve İspanya iç savaşıyla kuvvetlenen Almanya-İtalya yakınlaşması, Ekim 1936'da bir dostluk antlaşması çerçevesinde Roma-Berlin Ekseni'nin ilanıyla doruk noktasına ulaştı[52]. Bir ay sonra ise Almanya ile Japonya tüm dünyada komünizmle ortak savaşma kararı alarak Anti-Komintern Pakt'ı imzaladılar. Ocak 1937'de de İtalya'nın bu gruba katılmasıyla Berlin-Roma-Tokyo üçgeni tamamlandı ve İkinci Dünya Savaşı'nın bir tarafı açıkça ortaya çıktı. İspanya'da Franco da ülkede denetimi tam olarak ele geçirdikten sonra Mart 1939'da bu gruba katılmıştır[53].

Almanya'nın sınırlarını genişletme adına uyguladığı yayılmacı politika 13 Mart 1938 tarihinde Avusturya birleşmesiyle doruk noktasına ulaşır. Bununla da yetinmeyen Almanya Çekoslovakya'dan da toprak talebinde bulunur. Almanya'nın esas hedefinin SSCB olduğuna inanan ya da bunun böyle olmasını arzulayan İngiltere ve Fransa, sorunu barışçı yollarla çözmeyi amaçlarlar. İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya arasında, 29 Eylül 1938 tarihinde imzalanan Münih Antlaşmasıyla

[49] Akdevelioğlu ve diğ., **a.g.e**., s. 406.
[50] Goloğlu, **a.g.e**., s. 38.
[51] Akdevelioğlu ve diğ., **a.g.e**., s. 406.
[52] Burçak, **a.g.e**., s. 70-71.
[53] Esmer, **a.g.e.**, s. 643, Akdevelioğlu ve diğ., **a.g.e**., s.407.

Çekoslovakya'nın Südetler bölgesi Almanya'ya bırakıldı. Bu gelişmeyle Hitler açısından ikinci aşama olan "*Tek Millet, Tek Devlet*" (*Ein Folk, Ein Reich*) tamamlanmıştı. Ancak, 14 Mart 1939'da Almanya Münih Antlaşmasına rağmen Çekoslovakya'yı tamamen işgal etmesi ise ücüncü aşama olan "*Hayat Sahası*" (*Lebensraum*) planının başlaması anlamına geliyordu. Ardından, Bohemya ve Morovya'yı himayesine geçirdi. Bu bölgede Alman egemenliği Mart ayının sonuna kadar tamamen kuruldu. Tam bu esnada Versailles Antlaşmasıyla Litvanya'ya bırakılmış olan Memel bölgesi de yeniden Almanya'ya katıldı[54].

Sıranın, Anti Komintern Pakt'a katılmayı kabul etmeyen Polonya'da olduğu artık açıklık kazanmıştı. Bu gelişmeler sonucunda Almanya'nın gerçek niyetlerini anlamaya başlayan İngiltere Nisan 1939'da zorunlu askerlik uygulamasına geçti. Aynı dönemde Almanya'nın yanında yer alan İtalya Arnavutluğu işgal etti. Polonya'yı işgal etmeye kararlı olan Hitler 23 Ağustos 1939'da SSCB ile imzaladığı saldırmazlık paktıyla Polonya'nın Almanya ve SSCB arasında paylaşılacağı kararını aldı. Bu hamlesiyle savaşı durduracak en büyük engeli ortadan kaldıran Hitler, 1 Eylül 1939 da Polonya'ya girdi. 31 Mart 1939'da Polonya'ya, saldırıya uğraması durumunda yardım garantisi vermiş olan İngiltere ve Fransa Almanya'ya ültimatom verdiler. Almanya'nın buna aldırmaması neticesinde İngiltere ve Fransa 3 Eylül 1939'da savaş ilan ettiler[55]. Bu savaş ilanı aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı'nın da resmen ilanı anlamına geliyordu.

B) TÜRKİYE'NİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu günden savaş yıllarına kadar olan dış siyasetinin temeli toprak bütünlüğü, bağımsızlık ve barıştan yana olmuştur. Komşularının topraklarına ne göz dikilmiş, ne de onların Türkiye üzerindeki emellerine izin verilmiştir. Tamamen tarafsız ve savaştan uzak kalmak için gerekli politikalar izlenmiştir. Bu doğrultuda, 1940'lı yıllara kadar özellikle komşu ülkelerle ve tamamen savunma maksatlı ittifaklar ve dostluk anlaşmalarına imza atılmıştır.

[54] Koçak,**a.g.e.**, s.238-239.
[55] Akdevelioğlu ve diğ., **a.g.e**., s. 409.

Kronolojik olarak savaş başlayana kadar yapılan antlaşmalar sırasıyla aşağıdaki gibidir[56]:

1) 17/12/1925 Sovyet Rusya ile saldırmazlık ve tarafsızlık taahhüdü, 17/12/1929 da ve 07/03/1931 de eklenen protokoller ile uzatılması

2) 25/05/1928 Afganistan ile imzalanan dostluk ve işbirliği antlaşması, birbiri aleyhine pakta gitmeme taahhüdü

3) 30/05/1928 İtalya ile imzalanan tarafsızlık ve birbiri aleyhine pakta girmeme taahhüdü.

4) 27/08/1928 Briand-Kellogg Paktı (*08/09/1928 Türkiye'nin katılışı*)

5) 05/12/1932 İran ile imzalanan tarafsızlık ve saldırmazlık taahhüdü.

6) 09/02/1934 Balkan Paktı

7) 22/01/1936 Akdeniz İttifakı

8) 20/07/1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi

9) 08/07/1937 Saadabad Paktı

10) 12/05/1939 İngilizlerle ortak deklarasyon

11) 23/06/1939 Fransızlarla ortak deklarasyon

12) 19/10/1939 Üçlü İttifak

1) 1925 Türk-Rus Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması

Bu antlaşmalardan incelenmesi gerekenlerden ilki Ruslarla 1925'te imzalanan saldırmazlık ve tarafsızlık antlaşmasıdır. Antlaşmanın temelinde Rusya'nın Lokarno antlaşmasından dolayı batılı devletlere olan güvensizliği yatmaktadır. Antlaşmanın içeriğinde; iki devlet birbirlerine saldırmayacak, biri saldırıya uğrarsa diğeri tarafsız kalacak ve birbirlerine karşı bir anlaşmaya girmeyecektir. Başka devletlerle antlaşmalar imzalanmadan önce birbirlerine danışacaklardır[57]. 17 Aralık 1929 tarihinde bu antlaşma uzatılmış ve bir protokol de

[56] Gürün Kamuran, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939 dan günümüze kadar)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 531, Ankara, 1983, ss. 7-9, Sander, **a.g.e**., s. 91-99, Akdevelioğlu ve diğ., **a.g.e**., s. 399-400.
[57] Sander, **a.g.e**., s. 91.

eklenmiştir. Eklenen protokol ile iki taraf da komşu ülkelerle hiçbir gizli anlaşma içinde olmadığını taahhüt etmiş ve bundan sonraki diğer devletlerle olan politik ilişkilerden birbirlerini haberdar etmeyi kabul etmişlerdir. 7 Mart 1931 de bu antlaşma bir daha uzatılmış ve antlaşmaya Karadeniz'de bulunan donanmaların artırılmasından önce diğer tarafı bilgilendirme protokolü eklenmiştir[58].

2) Briand-Kellogg Paktı

Briand-Kellogg Paktı'nın başlangıcı Fransa ile ABD arasında yapılmış bir antlaşmadır. Antlaşma, bu iki devlet arasında olacak bir savaşın iki devlet tarafından da kanun dışı olduğunun kabul edilmesini içermektedir[59]. ABD daha sonra bu içeriğin genişletilmesini, "*savaşı ulusal politikanın aleti olmaktan çıkarma yükümlülüğünün*" çok uluslu bir anlaşmanın temeli olmasını istemiştir. Ağustos 1928 tarihinde ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Polonya, Belçika ve Çekoslovakya arasında imzalanmıştır. Türkiye bu antlaşmaya 8 Eylül 1928 tarihinde katılmıştır. Antlaşma Almanya, İtalya ve Japonya'nın saldırgan tutumu ile önemini yitirmiştir[60].

3) Balkan Paktı

Diğer değinilmesi gereken antlaşma olan Balkan Paktı'nın oluşturulmasındaki neden de Balkanlardaki karışıklıklardır. Balkan devletleri ekonomik açıdan zayıfken, içte iktidar savaşlarıyla ve faşist rejimlerle boğuşurken, Bulgaristan'ın revizyonist politikası bir tehdit unsuru olarak algılanmış, bu tehdit algısı da Balkan devletlerinin durumu değerlendirmek için Balkan Konferansına katılmalarına yol açmıştır. Bulgaristan ve Arnavutluk revizyonist istemleri nedeni ile diğer devletlerden uzaklaşmış ve toplantılardan ayrılmıştır. Balkan Paktı; Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında 1934 yılında imzalanmıştır[61].

Balkan Paktı içerik olarak Balkan devletlerini balkan sınırlarından gelebilecek saldırılara karşı korumakta, Balkan sınırları dışından gelecek saldırılara

---

[58] Gürün, **a.g.e**.,s. 47-48.
[59] Devletler hukuku açısından Türkiye'nin tarafsızlığının tanımı ve statüsü; geleneksel anlayışa göre askeri yükümlülükleri, modern hukuka göre her anlamda taraf olmayı yasaklıyor. Briand-Kellogg Paktı tarafsızlığı savaş karşıtı tutumla eşdeğer kabul ediyor. Bkz. Önder Zehra, **Die Türkische Aussenpolitik im Zweiten Weltkrieg**, R. Oldenbourg Verlag München, 1977, s.264.
[60] Sander, **a.g.e**.,s. 35-36, Gürün, **a.g.e**.,s. 48.
[61] Sander, **a.g.e**.,s. 93.

kaşlı bir yükümlülük içermemektedir. Devletlerin Balkan devleti olmayan bir devletle olan sınırı paktın koruma alanı dışında kalmaktadır. Ayrıca pakt savunma amaçlıdır. Eğer bir balkan devleti savaşı başlatmışsa diğer devletler hiçbir yükümlülük altında değildir. Türkiye bu Pakt imzalanırken Rusya çekincesi ile Rusya ile Türkiye'yi karşı karşıya getirecek bir yükümlülük altına girmeyeceğini bir deklarasyonla bildirmiştir. Yunanistan da benzer bir şekilde İtalya çekincesi ile Yunanistan'ın hiçbir büyük devlet ile savaşmaya itecek bir yükümlülüğü kabul etmediğini açıklamıştır. Bu durumda Balkan Paktı aslında sadece Balkan devletlerini diğer Balkan devletlerine karşı koruyan bir pakta dönüşmüştür[62]. Yugoslavya'nın Mihver ve Bulgaristan ile yakınlaşması ile de artık pek bir değeri kalmamış olan pakt, Almanya'nın Balkanlara inişi sırasında Türkiye hariç diğer ülkelerin Mihver işgaline uğramasını engelleyememiştir.

4) Akdeniz İttifakı

Akdeniz İttifakı'nın temelleri İtalya'nın Habeşistan'ı işgaline dayanmaktadır. Zira Bu işgal, Akdeniz ülkeleri açısından Akdeniz'deki güvenliğin tehdit edilmesi anlamına gelmiştir. Öte yandan İtalya'nın, Milletler Cemiyeti'nin aldığı kararla, İtalya ile ticari ve siyasi ilişkileri kesen, yaptırımlarda bulunan devletleri tehdit etmesi üzerine, Akdeniz'deki sömürgelerinin güvenliğinden endişe eden İngiltere bu devletlere Kasım 1935'te askeri güvence vermiştir. Bu devletler de Ocak 1936 yılında bu güvenceyi kabul etmiş ve aynı güvenceyi İngiltere'ye vermişlerdir. Güvence verilen devletler; İspanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'dir. Karşılıklı güvenceler sonucunda ortaya Akdeniz İttifakı, Türkiye'nin İngiltere'ye İtalya tehdidi dolayısıyla yakınlaşmanın ilk somut adımıdır[63].

5) Montrö Boğazlar Sözleşmesi

Lozan ile boğazların durumu belirlenmiş, boğazlar askerden arındırılmış bir bölge haline getirilmişti. Antlaşmada ayrıca, Karadeniz'e kıyısı olan devletlere de herhangi bir ayrıcalık bulunmuyordu. Türkiye, özellikle Avrupa'daki savaş havasının boğazlar ve ülkenin güvenliğine yönelik ciddi bir tehdit içerdiği gerekçesiyle kendi toprağı olan bu kıyıların egemenliğinin kendinde olmasını, dolayısıyla boğazların

[62] Gürün, **a.g.e**.,s 8-9.
[63] Sander, **a.g.e**.,s. 94-95.

durumunun yeniden düzenlenmesini istemiştir. Rusya ve İngiltere de değişen politikalar nedeni ile boğazların durumunun değiştirilmesine sıcak bakmışlardır. Rusya, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin Karadeniz'de daha fazla gemisi olması ve boğazları daha ayrıcalıklı kullanması gerektiğini, İngiltere ise boğazların kullanımının kontrol altında olmasını savunmaktadır. Fransa ise bu görüşlere sahip iki devlet ile iyi ilişkiler kurmaya çalıştığından ses çıkarmamış ve o yılların karışık durumunda 20 Temmuz 1936 yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Sözleşmenin içeriğine göre[64];

1) Ticaret gemileri boğazlardan serbestçe geçebilecektir.

2) Barış döneminde Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin miktarları daha fazla olmak kaydı ile boğazlardan geçebilecek savaş gemilerinin tonaj ve Karadeniz'de kalabilecekleri süre kısıtlanmıştır.

3) Türkiye savaşa girer ise boğazlarda hükümranlığını kendi yönelimleri doğrultusunda kullanabilecektir.

4) Türkiye tarafsızlık halinde kendi inisiyatifinde gemilerin geçişini engelleyebilecektir.

5) Türkiye mutlak egemenliğin gereği kendi güvenliği için boğazların çevresini silahlandırabilir.

6) Saadabat Paktı

Saadabad Paktı, İtalya'nın Akdeniz'deki politikası karşısında yayılmacı devletlerin sömürgesi olmaktan korkan diğer Orta Doğu Devletleri ile Batı sınırında olduğu gibi doğu sınırlarında da bir güvenlik kordonu oluşturmak isteyen Türkiye arasında imzalanmıştır. 8 Temmuz 1937 yılında Türkiye, İran, Irak, ve Afganistan pakta katılan devletlerdir. Paktın içeriğine göre; devletler birbirinin sınırlarına saygı duyacak, birbirine saldırmayacak, barışın bozulması durumunda birlikte toplanacak ve birbirlerine karşı olan hareketlerde bulunmayacaklardır[65].

[64] Kongar Emre, 21**. Yüzyılda Türkiye, 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Remzi Kitabevi, 23. Basım, İstanbul, 2000, s. 454, Sander, **a.g.e**,s 95-97.
[65] Sander, **a.g.e**.,s. 97-98.

7) Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşması

İtalya'nın Habeşistan'ı işgali, Türkiye'nin İtalya'nın yayılmacı politikasından tedirgin olmasına ve Akdeniz'de İtalya'nın karşısında duran İngiltere'ye yaklaşmasına neden olmuştur. Türkiye'nin İtalya endişesi aslında haksızda değildir. Öyle ki, Mussolini'nin 19 Mart 1935 Faşist Kongresinde İtalya'nın hedeflerinin Asya ve Afrika'da olduğunu ve yayılmalarının doğal bir genişleme olduğunu söylemesi, Türkiye'nin, İtalya'nın hedefleri arasında olduğu izlenimini doğurmuştur. Türkiye açısından bu sürece ait politikayı da bu görüş belirleyecektir[66].

İtalya gibi Almanya da diğer ülke topraklarını işgal etmektedir. Artık Almanların çoğunlukta olmadığı Çekoslovakya'yı da işgali ile başlayan *Hayat Alanı*'nın sınırları belli değildir. Türkiye'nin de bu sınırların içinde olup olmadığı bilinmemekte ve bu belirsizlik Almanya'ya karşı bir tedirginlik meydana getirmektedir. Bu gelişmelere ek olarak Alman Hükümeti'nin Romanya üzerinde de baskıları artmaya başlamış ve Balkan topraklarının da Almanya'nın planlarında yer aldığı artık belli olmuştur. Bu süreçte İngiltere 6 Nisan 1939'da Polonya ile yardımlaşma paktı imzalamış, 13 Nisan 1939'da Yunanistan ve Romanya'ya garantiler vermiştir. İngiltere benzer bir garantiyi Türkiye'ye de teklif etmiş ancak Türkiye sadece İtalya'ya karşı değil Almanya'ya karşı da bir savunma istemiştir. Ayrıca, Türkiye İngiltere ile yakınlaşırken oluşturulacak bir ittifaka Rusya'nın da katılmasını arzu etmektedir. Görüşmelerin başlamasından bir süre sonra Rusya da Almanya ile görüşmelere başlamıştır. Rusya batılı devletlere güvenmemekte ve Almanya'yı kendi üzerine sürdüklerini düşünmektedir. Bu düşünce Rusya'nın gittikçe İngiltere'den uzaklaşmasına yol açmıştır. Rusya'nın ne tarafa yakınlaşacağı belirsiz olduğu bu süreçte ikili görüşmeler sonucunda Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu 12 Mart 1939 tarihinde ilan edilmiştir. Fransızlar ile olan deklarasyon ise Hatay sorunu nedeni ile biraz gecikmeli olarak 23 Haziran 1939 tarihinde yayınlanmıştır. Deklarasyonlarda ittifak antlaşmasına geçilirken bir yandan da Rusları da ittifaka katmak için Rusya ile görüşmeler devam etmiştir. 4 Ağustosta Cumhuriyet Hükümeti Başbakanı Saraçoğlu Moskova'da bir Türk-Rus ittifakı ile ilgili görüşmeye gitmiştir. Görüşmeler esnasında 24 Ağustos tarihinde Rusya,

[66] Ataöv, **a.g.e**.,s 27-29.

Almanya ile saldırmazlık antlaşmasına imza koymuş ve bu durum Türkiye'nin ittifak görüşmelerinin sonuçsuz kalmasına neden olmuştur. Akabinde Almanya 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırmış ve İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. Saraçoğlu batılı devletlerle olduğu gibi Rusya ile de bir ittifak antlaşması yapılabileceğini düşündüğünden 25 Eylül'de Moskova'da tekrar görüşmelere başlamış, ancak Rus'ların Montrö de kendileri lehinde değişiklikler talep etmesi ve İngiliz reserve'ine karşılık Alman reserve'inin konulmasını istemesi üzerine toplantılar tıkanma noktasına varmıştır[67]. Bu görüşmelerin sonuçsuz kalmasının ardından 19 Ekim 1939 tarihinde Üçlü İttifak Antlaşması İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında imzalanır[68]. Antlaşmanın metni aşağıdaki gibidir[69]:

"Madde 1) Türkiye'ye karşı bir Avrupa Devleti tarafından vaki tecavüz neticesinde Türkiye bu Devlete muhasemata giriştiği taktirde Fransa ve Birleşik Krallık Türkiye Hükümetiyle teşrik-i mesai edecekler ve ona yed-i iktidarlarında olan bütün yardım ve bütün müzahereti ifa eyleyeceklerdir.

Madde 2) Bir Avrupa devleti tarafından vaki olup Akdeniz mıntıkasında Türkiye'nin karışacağı bir harbe müncer olan bir tecavüz hareketi halinde Fransa ve Birleşik Krallık fiilen Türkiye ile teşrik-i mesai edecekler ve ona yed-i iktidarlarında olan bütün yardım ve bütün müzahereti ifa eyleyeceklerdir.

Madde 3) Fransa ve Birleşik Krallık tarafından 13 Nisan 1939 tarihli Beyannameleri ile Yunanistan ve Romanya'ya verilen garantiler mer'iyet mevkiinde kaldığı müddetçe bu iki garantiden bir veya diğeri hasebi ile Fransa ve Birleşik Krallık muhasamata giriştikleri taktirde Türkiye fiilen Fransa ve Birleşik Krallık ile teşvik-i mesai edecekler ve ona yed-i iktidarlarında olan bütün yardım ve bütün müzahereti ifa eyleyeceklerdir.

---

[67] Koçak, **a.g.e**., ss. 243-285, Gürün, **a.g.e**.,s. 56-72.

[68] Amerikan elçiliği mensubu J.V.A. Mac Murray tarafından hazırlanan; biri Atatürk devrinde, diğeri ise onun 1938'deki vefatından sonra İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde yer alan iki ayrı raporun içeriğine göre, Türkiye, "*Barış Cephesi*" olarak adlandırdığı İngiltere ve Fransa'nın yanında olmaya 1937'lerde karar vermiştir. Almanya ve İtalya'ya karşı da denge siyaseti güderken kendini Balkan Paktı ve Sadabat Paktı ile güvenceye almaya çalışmıştır. Bkz. Köni Hasan*," II. Dünya Savaşı Öncesinde Türk Dış Politikası"*, **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 1, A.Ü. Basımevi, S: 43, Mayıs 1988, s. 48.

[69] Meram Ali K.**, Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi,** Kitaş Yayınları,1969, İstanbul,ss.2 91-294, Gürün, **a.g.e**.,s. 10-13.

Madde 4) Fransa ve Birleşik Krallık birine veya diğerine karşı ikinci ve üçüncü maddeler hükümleri mahal-i tatbik bulmaksızın bir Avrupa Devleti tarafından vaki bir tecavüz neticesinde, bu Devletle muhasamata giriştikleri taktirde, Yüksek Akid taraflar derhal istişarede bulunacaklardır.ancak şurası mukarrerdir ki, Türkiye böyle bir halde Fransa ve Birleşik Krallıklar hakkında hiç değilse hayırhane bir bitaraflık muhafaza edeceklerdir.

Madde 5)Yukarıdaki üçüncü maddenin hükümlerine halel gelmemek üzere;

1) Gerek bir Avrupa Devleti tarafından, Yüksek Akid taraflardan biri Hükümetinin, tecavüze karşı kendi muvafakatiyle istiklal ve bitaraflığını muhafaza yardımı taahhüd eylediği bir Avrupa Devletine karşı ika edilen tecavüz halinde,

2) Gerek hür Avrupa Devleti tarafından ika edilen ve diğer hür Avrupa Devleti aleyhine müteveccih bulunmakla beraber, Yüksek Akid Taraflardan biri Hükümetinin fikrince kendi emniyeti için tehdit teşkil eden bir tecavüz halinde,

Yüksek Akid Taraflar müessir görülecek her müşterek harekete teşebbüs etmek üzere derhal istişarede bulunacaklardır.

Madde 6) Bu muahede hiçbir devlet aleyhine müteveccih değildir. Hedefi tecavüze karşı koymak için, Türkiye'ye, Fransa'ya ve Birleşik Krallığa, luzum hasıl olursa, karşılıklı bir yardım ve müzaheret temin eylemektedir.

Madde 7) Bu muahedenin hükümleri Türkiye ile diğer iki Yüksek Akid Taraftan her biri arasında iki taraflı taahhüt olarak da muteberdir.

Madde 8) Yüksek Akid taraflar bu muahedenin tatbiki neticesi olarak muhasamata girişmiş bulunurlarsa ancak müşterek bir mutabakatla mütareke veya sulh akdedeceklerdir.

Madde 9) Bu muahedename tasdik edilecek ve tasdiknameler mümkün olan süratle ve aynı zamanda Ankara'da tevdi olunacaktır. Muahede bu tevdi tarihinde mer'iyete girecektir.

I No'lu Protokol: Anlaşmanın imzası tarihinden itibaren yürürlüğe konulacağına dair

II No'lu Protokol : Yukarıda geçen muahedename mucibince, Türkiye tarafından alınmış olan taahhütler bu memleketin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri İttihadı ile müsellah bir ihtilafa sürüklenmesini mucib olacak ve ya intaç edecek bir harekete onu icbar edemeyecektir.

III No'lu Protokol: Türkiye'ye yapılacak yardım bir Avrupa Devletinin Bulgaristan veya Yunanistan sınırına varan askeri harekatından itibaren başlayacak."

Bu antlaşmaya ve protokollere ek olarak özel antlaşma ile Türkiye'ye açılacak olan krediler ve yapılacak malzeme yardımı ve askeri sözleşme ile de askeri konularda yapılacak işbirliği üzerinde anlaşılmıştır. Anlaşmaya göre Türkiye bir Avrupa devleti tarafından saldırıya uğrarsa İngiltere ve Fransa yardıma gelecektir. Fransa veya İngiltere Akdeniz'de savaşa yol açacak bir saldırıya uğrarsa veya Yunanistan ve Romanya'ya verdikleri garanti nedeni ile savaşa sokulurlarsa Türkiye bu devletlere yardım edecektir. Fakat adı geçen durumlar dışında Fransa ve İngiltere'nin savaşa girmesi veya 2 No'lu protokol gereği bir Rus tehlikesi durumunda Türkiye savaşa girmeyecektir.

Bu antlaşmanın imzalanması aynı dönemlerde Türkiye'nin ittifak kurmaya çalıştığı, Almanya'ya yanaşan Rusya'nın tepkisini çekmiştir. Rusya Türkiye'yi tarafsızlığı terk etmekle suçlamış, petrol sevkıyatını kesmiştir. Karşılıklı diplomatik ilişkiler de soğumuştur[70]. İnönü sonradan Rusya'nın bu tezini 1 Kasım 1945 günü mecliste yaptığı konuşmada günün koşullarına uygun olarak Türkiye'nin İngiltere'nin yanında yer aldığını açıklamıştır[71].

C) TÜRKİYE REKABETİ VE TÜRKİYE'NİN SAVAŞ DIŞI KALMA ÇABALARI

Türkiye, İkinci Dünya Savaşındaki stratejik önemi nedeniyle hem Müttefiklerin ve hem de Mihverin kendi yanlarında yer alması ve savaşa sokulması için diplomatik çalışma ve baskılara maruz kalmıştır. Türkiye'nin jeopolitik durumu,

[70] Koçak, **a.g.e.**,s. 281-282.

[71] İnönü'nün 1 Kasım 1945 tarihli konuşmasından: "1939 İlkbaharında ufuklar kararğı zaman Türkiye kendi benzerleri içinde tek devlettir ki, idealin doğru istikametini görerek açıktan İngiltere ve Fransa'nın yanında yer almıştır. 1940'ta Fransa düştüğü ve Britanya harbi başladığı zaman, İngiltere'nin kahramanlığını öven ve onun yanında bulunduğunu tek millet yine biziz." Bkz. Ekinci Necdet, **İkinci Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul, 1997, s. 152.

onu hem Akdeniz, hem de bir Balkan devleti olarak, Dünya'nın en ihtilaflı alanları ve bu alanlarla ilgili sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Bu öneminden dolayı Türkiye savaşın en kilit ülkelerinden biri durumundaydı. Türkiye eğer Almanya'nın yanında savaşa girmiş olsaydı, Almanlar hızla Süveyş'e ve Basra Körfezi'ne inip Alman-Japon birleşmesi sağlanabileceği gibi, Kafkaslar üzerinden harekete geçip, üzerine büyük ölçüde Rus birliklerini çekeceği gibi, Uzak Doğudaki birliklerin Alman cephesine kaydırılmasını önleyebilirdi. Ayrıca, savaşın sonlarına doğru Almanya'ya karşı Balkanlardan bir cephe açılması düşüncesi ve bunun gerçekleştirilmesinin Türkiye'ye bağlı olması Türkiye'nin konumunu ortaya koyması bakımından önemlidir. Öyle ki, Selanik'e çıkacak Müttefik orduları Türk ordusuyla birleşerek Balkanlar'da harekete geçerek Tuna Nehri'nin güneyinde yer alan bütün ülkeler kontrol altına alınabilirdi. İşte bütün bu nedenler ve gerçekleştirilmeye çalışılan planlar her iki taraf açısından Türkiye'yi kendi yanlarında savaşın içerisine sokmaya bağlıydı[72].

Gerek Müttefiklerin gerekse de Mihver Devletlerin Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokma rekabeti karşısında Türkiye'nin temel politikası ise, olabildiğince savaşın dışında kalmaya çalışmak olmuştur. Türkiye'nin böyle bir politika belirlemesinin nedenleri de savaş öncesi döneme ait Türkiye'nin ekonomik ve askeri yetersizliklerinde yatmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin o döneme ait ekonomik ve askeri profilinin ortaya konması bu politikanın doğruluğunun sınanması açısından önem arz etmektedir.[73]

Cumhuriyet'in kurulmasından İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar geçen süreçte Türkiye oldukça düşük bir ekonomik büyüme ve kalkınma hızı yakalayabilmişti. Bunun en önemli nedeni de hükümetin elindeki tüm olanakları, peşisıra yaşanan savaşların yol açtığı tahribatı onarmaya yönelik olarak kullanmasıydı. Bu süreçte Türkiye Ekonomisi'nin gelişim süreci; liberal ekonomik yaklaşımın benimsendiği 1923-1930 ve devletçi yaklaşımın benimsendiği 1930-1939 dönemi olarak ikiye ayrılmaktadır. Gerek liberal ekonomik model ve gerekse de

[72] Avşar, **a.g.m**., s. 557-558.

[73] Atatürk'ün ulusuna "Son Siyasal Vasiyeti" 'nin yaklaşan savaşa mümkün olduğunca hazır bulunulması ve ne olursa olsun İngiltere tarafında kalınması gerektiğine dair sözlü bir rivayet olduğu söylenmektedir. Bkz. Levis Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (Çev: Metin Kıratlı), Ankara, 2000, s. 294.

devletçi yaklaşımdan beklenilen sonuçlar alınamamış ve İkinci Dünya Savaşı arifesinde Osmanlı'dan alınan geri kalmışlık mirası aşılamamıştı[74].

Bu dönemde, toprakların %10'u işlendiği halde nüfusun %70'i tarımla uğraşıyordu. Tarım ürünleri 1935-1945 yılları arasında ihracatın %91'ini ve milli gelirin %70'ini sağlıyor olsa da çiftçilikte maliyetleri azaltan uzmanlaşma sağlanamamış ve çiftçilikte ilkel yöntemler terk edilememişti. Piyasadaki fiyatlar genel düzeyi (*enflasyon*) savaş öncesi dönemde oldukça yüksekti. Ekonomik yapının yetersizliği ulaşım imkanlarını güçleştiriyor bu da taşıma ve dolayısıyla da üretim maliyetlerinin yüksek seyretmesine neden oluyordu. Oldukça az gelişmiş olan sanayide de yüksek üretim maliyetleri sorununu aşılamadığı için, Türkiye savaş başlayıncaya kadar olan dönemde sanayi ürünlerini ülkesinde üretme yerine bunları dışarıdan almayı daha ekonomik buluyor[75], bu durum da Türkiye'nin ekonomik anlamda daha da dışa bağlanması anlamına geliyordu.

1929 Ekonomik Buhranı sonrasında ekonomik sıkıntılar sanayileşmiş ülkelerin politik çıkarlarını gözetmede en etkin silah olmuştur. 1930'lu yılların ortalarında Türk ihraç mallarının %50'den fazlası Almanya tarafından alınıyordu. İngiltere ve Fransa ise tarımsal hammaddeleri daha uygun şartlarda kendi sömürgelerinden sağlamayı kendileri açısından daha uygun buluyorlardı. Döviz rezervleri yeterli olmayan ülkelerin kullandığı takas ve clearing sisteminin gereği Türkiye'de Krom ve tarım ürünlerini sanayi ürünleri karşılığında Almanya'ya satıyordu[76].

Türkiye'de ekonomik anlamda Alman nüfuzunun artması, 1936 yıllarından itibaren Alman-İngiliz rekabetinin şiddetlenmesiyle birlikte İngiltere'de endişelerin artmasına neden olmuştur[77]. İngilizlerin bu endişeleri Türkiye'deki ekonomik girişimlerini yeniden gözden geçirmelerine ve yeni projeler hazırlamalarına neden olmuştur. Aynı endişeleri paylaşan Türk yöneticiler de her iki taraftan faydalanma politikası izlemeye başladılar. Sıkı pazarlık ve tarafları birbirlerine karşı oynama

---

[74] Deringil,**a.g.e.**, s.14-18.
[75] Weisband Edward, **İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası**, (Çev: M. Ali Kayabal), Milliyet Yay., İstanbul, 1974, s. 92-95.
[76] Deringil, **a.g.e**., ss. 22-23, Weisband, **a.g.e.**, s. 103-108.
[77] Avcıoğlu Doğan, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, Cilt:2, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s. 364.

yolunu tutan yönetici kadro bu yöntemle mevcut durumdan en faydalı sonuçları çıkarmaya ve savaşan iki taraftan da kendi lehine en elverişli ekonomik koşulları sağlamanın en akıllıca yöntem olduğuna karar verdiler ve savaş boyunca da bu politikayı uyguladılar[78].

O dönemde yönetici kadroyu bu şekilde davranmaya iten ve bununla bağlantılı olarak benimsenen savaş dışı kalma tutumunun diğer bir faktörü de askeri anlamda Türkiye'nin önemli yetersizliklerinin olmasıydı. Askeri anlamdaki yetersizliklerin en önemli nedeni Türkiye'nin uzun yıllar süren savaşlardan dolayı savaş psikolojisinin düşük olmasıydı. Dolayısıyla savaş yıllarından sonra ülkenin zaten dar olan kaynakları askeri gereklilikten toplumsal kalkınmaya, yıkımdan onarıma doğru yöneltilmiştir. Bu bağlamda savaş öncesi dönemde Türk ordusunun kara, hava ve deniz gücüne ait bilgiler de şu şekildeydi[79]:

1) 1938'de silahlı kuvvetler; 20.000 subay, 174.000 askerin bulunduğu, 11 ordu grubu, 23 tümen, 1 zırhlı tugay, 3 süvari tugayı ve 7 sınır organizasyonundan oluşmaktaydı. Bunlar da genel olarak Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma silahlarla donatılmışlardı. Ayrıca, ordunun motorize ulaştırma kolu 28 değişik markadan oluşan köhne kamyonlarla yürütülmekteydi, bununla birlikte çekim ve binek hayvanlarının yemleri dahi zorlukla temin edilebiliyordu. Ulaşımdaki sorunlara haberleşmedeki sorunlarda eklenince çeviklik ve çabukluk açısından ordunun zaafları ortaya çıkıyordu. Topçu ve piyade sınıflarındaki standardizasyon eksikliklerinin yanında silahlar eski model ürünlerden oluşuyordu.

2) İkinci Dünya Savaşı öncesinde hava gücüne nispeten daha fazla önem verilmişti. 1937'de Türkiye 131 savaş uçağına sahipti ve 1 yıl içinde bu sayının 300'e çıkarılması planlanıyordu. Ancak sahip olunan 131 uçağın ancak yarısı gelişmiş özelliklere sahipti. 1937 yılında hava kuvvetlerine; Polonya'dan 40 avcı uçağı, ABD'den 20 Martin tipi bombardıman uçağı, Almanya'dan 10 Heinkel bombardıman uçağı, İngiltere'den 2 Bristol Bombardıman uçağı dahil edilmiş ve 300 pilot eğitilmişti. Ancak, hava

[78] Deringil, **a.g.e**., s. 24-25.
[79] Deringil, **a.g.e**., s. 30-34, Tuncay Mete, *"İkinci Dünya Savaşı'nın Başlarında (1939-1941) Türk Ordusu"*, **Tarih ve Toplum Dergisi**, İletişim Yay., Kasım 1986, s. 34-41.

kuvvetlerinde eğitilmiş teknik eleman sayısı oldukça az olmakla birlikte, uçak ve pilot yedek takviye kuvvetleri mevcut değildi.

3) Deniz kuvvetleri silahlı kuvvetlerin en zayıf yanını oluşturmaktaydı. Öyle ki, donanma çağdışı kalmış zırhlı Yavuz'dan, 4 muhripten ve 5 denizaltıdan oluşuyordu. Bu gemiler de Birinci Dünya savaşı'ndan beri savaş filolarına eklenen saldırı ve savunmaya yönelik birçok yenilikten geri kalmışlardı. Donanma aynı zamanda, sahil ve liman koruması için gerekli olan bir çok araç ve gereçten de yoksundu, dolayısıyla mevcut gemiler gelebilecek herhangi bir hava saldırısına karşı tamamen savunmasız bir durumdaydılar.

Ekonomik ve askeri yetersizliklerinin yanında, savaşın taraflarıyla sürdürdüğü dengeli ilişkiler çerçevesinde Türkiye'nin uygulayacağı en akıllı politika şüphesiz kendi topraklarına saldırılmadığı sürece, mümkün olduğu kadar savaş içerisinde yer almamak olmalıydı. Diğer taraftan sahip olduğu avantajlar itibariyle savaşan tarafların bu avantajlardan yararlanma düşüncesiyle Türkiye'yi kendi yanında savaşa sokma çabaları dengeli bir politika uygulamayı oldukça zor bir duruma sokuyordu. Bu bakımdan İkinci Dünya Savaşı Türkiye açısından, ekonomik ve askeri alt yapı itibariyle savaşa hazır olmayan, ancak sahip olduğu avantajlardan yararlanmak isteyen tarafların rekabeti arasında denge politikasını uygulama mücadelesi şeklinde geçmiştir[80].

1) 1938'lerde Başlayan Almanya'nın Türkiye'yi Yanına Çekme Çabaları

Almanya 12 Mart 1938 tarihinde Avusturya'yı ilhak eder. Bu durum karşısında Türkiye, Almanya gibi Birinci Dünya Savaşı sonrası haksız bir antlaşma ile karşı karşıya kaldığı için halkı Alman olan bir toprağın alınmasına ses çıkarmamış hatta sempati ile karşılamıştır. 5 Nisan 1938 tarihinde ise bu durum sonrası Alman dışişleri Bakanı Ribbentrop ile Berlin Büyükelçisi Hamdi Arpag arasında geçen diyalogda Almaya ile ilişkilerin dostluk ve tarafsızlık çerçevesinde yürütülmesi

[80] Bir Alman iç yazışmasında bu denge politikasının nedeni Papen tarafından şu şekilde dile getirilmiştir: Türkiye'ye göre Mihver Devletlerinin kesin galibiyeti sonucunda Akdeniz topyekün İtalyan egemenliğine geçecektir. Müttefiklerin kesin zaferinde ise, Avrupa'da oluşacak boşlukta Rusya'nın karşısında duracak hiçbir kuvvet kalmayacaktır. Bkz. **İkinci Dünya Savaşının Gizli Belgeleri**, **Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Almanya'nın Türkiye Politikası 1941-1943**, Büyük Belgeler Dizisi: III, May Yay., İstanbul, 1968, s. 51-59.

istendiği belirtilmiştir. Dışişleri Genel Sekreteri Menemencioğlu da ilhak sonrası Alman-Türk ekonomik ilişkilerini konuşmak üzere Almanya'ya gitmiştir[81].

1 Temmuz ve 7 Temmuz tarihli görüşmelerde Ribbentrop Menemencioğlu'na Türkiye'nin Hatay sorununa değinerek Almaya gibi revizyonist politika izleyen bir devlet olduğunu ve Almanya ile birlikte olması gerektiğini belirterek bir tarafsızlık anlaşmanın imzalanmasını istemiştir. Menemencioğlu ise bu isteği, Türkiye ile Almanya'nın ortak bir sınırı olmadığı gerekçesi ile reddetmiştir. Bir diğer yakınlaşma çabası da Alman Ekonomi Bakanı Funk'un Türkiye ziyareti sırasında Türk Dışişlerine Hitler'in Türkiye ile ittifak istediğini belirten bir mesajı ile gerçekleşmiştir. Bakan Arasın Bu teklife cevabı ise Almanya'ya karşı bir harekette bulunulmayacağı, buna karşılık Almanya'dan Balkan Paktına saygı duymasını ve ihtiyaç duyulan mühimmatı alabilmek için kredi istedikleri şeklinde olmuştur. 1 Temmuz'da da Tevfik Rüştü Aras ve Numan Menemencioğlu Alman Büyükelçisi Von Keller'e Türkiye'nin Almanya karşıtı hiçbir ittifaka girmeyeceği sözünü yinelerler[82]. Ancak, İtalya'nın Balkanlar ve Akdeniz'de Türkiye'yi endişeye iten tutumlarının bir başlangıcı olan Arnavutluk'u işgali ve bunun Almanya tarafından desteklenmesi Türk Hükümetinin Almanya'ya olan şüphelerini artırarak Müttefiklere daha da yaklaşmasına neden olmuş, hatta bu durum Türkiye'nin Müttefiklerle askeri bir ittifak kurmasına giden yolu açmıştır. Nitekim, Dışişleri Bakanlığı'nca 4 Mayıs 1939 tarihinde hazırlanan bir genelgede bu eğilim şu şekilde belirtilmektedir[83]:

> "*Dünya siyasi vaziyetinin son zamanlardaki süratli inkişafı önünde Cumhuriyet Hükümeti, memleketin emniyeti esasına müstenid harici siyasetini, bu inkişafın icaplarına uydurmak zarureti duymaktadır.* […] *Cumhuriyet Hükümeti, Hitler rejiminin bidayetinden beri Almanya'da görülen dinamizmi tam bir bitaraflıkla karşılamış ve bilahare Roma ve Berlin arasında hasıl olan takarrubu da aynı surette telakki ederek bu iki devletle ve bilhassa Almanya ile iktisadi bağların temniye ettiği dostluk münasebetlerini büyük devletlerle olan ihtilafları, kendilerine bırakarak idame etmekten hali kalmamıştı.* […] *Almanya siyasetinin bizim için ilk calibi dikkat tezahürü Çek*

[81] Ekinci, **a.g.e**., ,s 136.
[82] Ekinci, **a.g.e**.,s137 -139.
[83] Kuneralp, **a.g.e**., s. 11-14.

devletinin ortadan kaldırılmasıyla başlamıştır. Hitler'in ırk nazariyesi, hayati saha nazariyesine inkılap etmeye başlamakla mücavir ve daha uzak devletleri, ittisaın hangi yeni nazariyeler altında nereye kadar gideceğini düşünmeye sevk etmiştir. […] *Hadisatın endişeye şayan olan inkişafı asıl bundan Almanya'nın, Romanya'ya cebren kabul ettirdiği iktisadi anlaşma ve bunu yakından takip eden müttefiki İtalya'nın Arnavutluğu işgali ile başlamış ve Axe devletlerinin ne vasıtalarla, ne hedefe vasıl olmak istediğini nazarımızda tebarüz ettirmiştir.*

Almanya, iktisadi "domination"u, İtalya'nın stratejik işgaliyle perçinlediği anda Garp devletlerinin ataletten çıkarak beliren büyük tehlikeyi önlemek istedikleri görülmüştür. Balkan Yarımadası üzerine şimalden ve garpten vaki olan tecavüzi hareket, hangi merhalelerden geçerse geçsin, memleketimizi tehdit eden bir hareket olarak telakki edilmek tabiidir. […] *İngilizlerle müzakeratımız, politikamızın açıkça onların tarafına temayülü esası üzerine inkişaf ediyor. Fransızlarla aynı esas dairesinde münasebata girişilmektedir. Sovyetlerle de mevcut dostluğu ileri götürmek mukarrer bulunuyor".*

Bu durum karşısında Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papen hiç olmazsa Türkiye'nin tarafsızlığını garanti altına alabilmek için (Türkiye Arnavutluktaki 20 Tümenden fazla İtalyan askerini İttifak görüşmeleri için en sağlam gerekçe olarak görüyordu.) İtalya'nın askeri gücünü Arnavutluk'tan çekmesini, buna ek olarak iyi niyet göstergesi açısından Ege Denizi'nde Türk karasularının üç mil yakınında bulunan ve askeri açıdan önem arz etmeyen iki adayı da Türkiye'ye bırakmayı öneriyordu. Bu öneri Ribbentrop'un İtalya ziyaretinde gündeme alınmasına rağmen somut bir gelişme sağlanamamıştır[84].

Bu gelişmeler paralelinde, İtalya'nın Arnavutluk'u işgalinin ardından İngiltere ve Fransa ise 13 Nisanda yeni bir saldırı olasılığına karşı Yunanistan ve Romanya'ya garanti verirken aynı teklifi 12 Nisan 1939'da İtalya konusundaki bazı

[84] Koçak, **a.g.e**., s. 375.

endişelerini bildiği Türkiye'ye de yapmıştır. Türkiye Mihver devletlerinin tepkisini çekmemek için tek taraflı olarak sunulan bu garantiyi kabul etmemiştir[85].

Bunun yerine Türkiye, İngiltere ile karşılıklı taahhütler kapsamında bir ittifak anlaşmasını hedefleyen görüşmelerin başlamasını teklif etmiştir. İtalya'dan çekinen ve bu konuda Balkan Antantı'nın da işlevini yitirdiğini[86] düşünen Türkiye 15 Nisan 1939 tarihinde İngiltere ile resmi görüşmelere başlamıştır [87].

2) Üçlü İttifaka Kadar Olan Dönemdeki Rus Diyalogları

İngiltere, Fransa ve Türkiye ile Üçlü İttifak Antlaşması'nın imzalanması üzerine görüşmeler devam ederken, Türkiye bu antlaşmaya Rusya'nın da dahil edilmesini istiyordu[88]. Rusya ile Türkiye ilk yakınlaşma sinyalini 15 Nisan 1939'da Balkanların ve Karadeniz'in durumunu konuşmak istediklerini bildirerek yaparlar. 15 Nisan tarihli istek doğrultusunda Rus Dışişleri Komiser Yardımcısı Potemkin 25 Nisan 5 Mayıs tarihleri arasında Türkiye'ye gelir ve askeri yardımlaşma paktı üzerine konuşurlar. 16 Nisan Tarihinde de Ruslar, İngiliz ve Fransızlara da benzer bir antlaşma önerisi sunarlar.

Ancak İngiltere ve Fransa'ya yapılan teklife beklenen cevap gecikince, Rusya'da Müttefiklerin Almanya'ya karşı bir savaşa girmek istemedikleri ve hatta Almanya'yı kendi üzerine itmeye çalıştıkları düşüncesi oluşmaya başlar[89].

---

[85] Türkiye Almanya ve/veya İtalya'nın Balkanlar'a ya da Doğu Akdeniz'e saldırmadığı sürece tarafsızlık konumunu devam ettireceği, aksi takdirde İngiltere'nin yanında yer alacağı beyanıyla İngilizlere Nisan ayı ortalarında hiç de reddedici olmayan bir yanıt vermişti…Bkz. Koçak, **a.g.e.**, s.372.

[86] Balkan Antantı, bir Balkan devletinin uygulamada Bulgaristan'ın, bir başka Balkan devletine saldırısı halinde, anlaşmaya taraf diğer Balkan devletlerinin, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya ve Türkiye'nin saldırgana karşı ortak bir müdahalede bulunacaklarını öngören ve askeri bir ittifaka yönelik hüküm, Balkan devletleri dışından gelebilecek olası saldırılara, uygulamada Almanya ve İtalya'ya karşı bir yükümlülük içermiyordu. Dolayısıyla bu boşluk nedeniyle, Mihver güçlerinin Balkanlar üzerinden gelmesi muhtemel bir saldırısına karşı ortada Türkiye açısından bir güvence bulunmuyordu. Bkz. Koçak, **a.g.e**., s. 259-260.

[87] Özgüldür Yavuz, *"İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikasını Belirleyen İki Antlaşma ve Sonuçları: "Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması ve Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması"*, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997)**, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1999, s. 84, Akdevelioğlu ve diğ., **a.g.e**., s. 415.

[88] Koçak Cemil, *"İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye"*, **Cumhuriyetin 75. Yılı**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, Cilt:1, Şubat 1999, s. 203.

[89] Batı ile Almanya'ya karşı bir ittifak sistemi kurmak fikrinin öncüsü olan Litvinof, İngiliz ve Fransız'lara sunulan teklifin gecikmesi üzerine, 3 Mayıs 1939 da görevinden alınır. Bu tarihten sonra Başbakan Molotof Hariciye Komiserliği Görevini de üzerine alır. Bu değişiklik aynı zamanda Sovyet dış politikasında da önemli değişikliklerin olacağı anlamına geliyordu. Bundan sonra Sovyetler

Rusya'nın müttefiklerle görüşmelerinin ilerlediği aynı zamanlarda Almanlar da devreye girer. 17 Nisan tarihinde Alman Dışişleri Genel Sekreteri ile Rus Büyükelçisinin görüşmelerinde Almanların Rusya'yı, Skoda firmasına verdikleri silah siparişini vermemekle tehdit etmesi üzerine Rusya'nın ilişkileri düzeltebilecekleri yönünde cevap vermesi Almanlarla aralarındaki yakınlaşmanın ilk belirtileridir. 30 Mayıs 1939 tarihinde Almanya Rusya'daki elçisine Moskova ile ilişkilerin güncel menfaatleri doğrultusunda değişme direktifini iletir. Almanlar Rusya ile bir savaşın kaçınılmaz olduğunu biliyorlardı, ama batı ile önce karşılaşıp oradaki savaşı hallettikten sonra Rusya'ya yönelmenin daha doğru olacağını düşünüyorlardı. Rusya da Almanlarla savaşmaları gerekeceğini biliyor ama Almanya'nın gücünün gerçekten büyük olduğunu ve Fransa dışında kıtada onlarla savaşacak ülke olmadığını görüyorlardı. Almanların ilk darbesini yemektense savaşın sonlarında yıpranmış bir Almanya ile mücadele etmek daha kolay olacaktı. İki tarafta birbirine güven duymadığı bir ortamda, 23 Ağustos 1939 tarihinde Rus-Alman saldırmazlık antlaşması imzalanır. Bu antlaşmanın imzalandığı süreçte Saraçoğlu Moskova'da temaslarda bulunuyor ve olası bir Rus Türk antlaşması üzerine konuşuluyordu. Bu görüşmeler esnasında Almanlar ile antlaşma imzalamaları Türkiye ile bir antlaşma imzalamayı düşünmedikleri ve sadece hem kendileri hem de yeni dostları için Türkiye'nin eğilimlerini öğrenmek istedikleri şeklinde yorumlanabilir[90].

Hitler ve Mussolini Alman Rus Saldırmazlık Paktı'nın Türkiye'nin tutumunu değiştireceği kanaatindeydiler. Öyle ki, bu durum karşısında Türkiye kıskaç arasında kalmış, dolayısıyla Türkiye'nin destek aradığı İngiltere ve Fransa'nın Doğu Akdeniz'e yönelik olarak kurduğu planlar bozulmuştu. Bu durum karşısında Türkiye'nin izleyeceği dış politika alternatifleri içinden çıkılamaz bir yola doğru girmekteydi. Acaba Türkiye eski dostu ve komşusu Sovyetler Birliği ile beraber hareket ederek İngiliz-Fransız deklarasyonu'ndan mı, yada deklarasyon'a bağlı kalarak Sovyetler Birliği'nden mi vazgeçmeli idi?. Yada her iki tarafla da ittifak ilişkilerine girişerek iki tarafın dostluğunu bağdaştırarak korkularından emin olmanın

---

Almanlara karşı müttefiklerle beraber hareket etme yerine Almanya ile iyi ilişkiler geliştirme yolunu seçecektir. Bkz. Koçak, **a.g.e**., s.250, Gürün, **a.g.e**., s. 56.

[90] Gürün, **a.g.e**., s 55-61.

yanında güvencelere de sahip mi olmalıydı?. Türkiye bu süreçte son seçeneği uygulamaya karar vermiştir[91].

Rusya'nın Türkiye ile olan yakınlaşma çabaları 4 Eylül tarihinde tekrar canlanmıştır[92]. Sovyet Büyükelçisinden Türkiye Rusya arasındaki durumun son gelişmeler sonrası tekrar ele alınması için bir istek gelir. 5 Eylül tarihinde de Rus Dışişleri Bakanı Molotof Türk sefiri ile ortak bir antlaşma üzerine konuşurlar. Antlaşma Boğazların durumu, Karadeniz ve Balkanlardaki bir tehlike karşısında ortak hareketi içeriyordu. Eylül ayı içerisinde Almanlar ile Ruslar arasında gizli anlaşmalar yapılmış Türkiye'nin tarafsızlığının sağlanması ve yapılacak bir Türk-Rus antlaşmasındaki İngiliz Fransız rezervleri yerine Alman rezervinin eklenmesine karar verilmişti. 25 Eylül'de gelen talepler karşısında Saraçoğlu ve ekibi Moskova'da yapılacak görüşmelere gider. 1 Ekim'de Saraçoğlu Stalin arasında antlaşma üzerine diyaloglar devam eder. Stalin İngilizler ile yapılan antlaşmadaki Yunanistan ve Romanya için yapılan garantiler ve Rusya ile İngiliz ve Fransızlar arasında olası bir savaşta Türkiye'nin savaşa girmemesi durumu üzerine taleplerde bulunur. Ayrıca taslak antlaşma önerisindeki İngiliz rezervi yerine Alman rezervi maddesinin konmasını isterler. Ama asıl istekleri boğazlar üzerinedir. Yabancı devletlerin askeri gemileri ve Rus gemilerinin boğazlardan geçişi konusunda düzenlemeler önerirler. Türkiye bu konuları İngiltere ve Fransa'ya danışır. 15 Ekim'de antlaşmanın artık gerçekleştirilemeyeceği Saraçoğlu tarafından ortaya konur[93]. Bu gelişmelerin ardından 19 Ekim 1939 tarihinde Fransa ve İngiltere ile Üçlü İttifak Antlaşması imzalanır.

3) Üçlü Pakta Alman Tepkisi ve Ekonomik İlişkileri Düzeltme Çabaları

Almanya bu antlaşmanın imzalanmasına sert tepki vermiştir[94]. 2 Kasım 1939 tarihinde Büyükelçi Von Papen anlaşma maddelerini, Türkiye fiilen gerçek kılarsa

---

[91] Avşar, **a.g.m**., s. 565.

[92] Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı temel politikası; yalnız kaldığında ve zayıf hissettiğinde dostluğunu aradığı, güçlü anlarında tehdit olarak algıladığı şeklinde özetlenebilir.

[93] Ataöv Türkkaya, **Turkish Foreign Policy 1939-1945**, Publication Of The Faculty Of Political Sciences Of The Univercity Of Ankara. No:197-179, 1965, s.54-57, Gürün, **a.g.e**., s 61-72.

[94] Almanya, Üçlü Pakt öncesinde yayınlanan Türk-İngiliz ve Türk-Fransız Ortak deklarasyonuna daha yumuşak bir tepki göstermişti. Buradaki amaç ise, bir ittifak anlaşmasını engellemek ya da en azından içereceği yükümlülükleri azaltmaktı. Ancak Almanya'nın bu amacını sağlayamaması gerçekleşen Üçlü Pakta oldukça sert tepki vermesine neden olmuştur. Bkz. Koçak Cemil, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler**, TTK Yay., Ankara, 1991, s. 153.

Almanya'nın düşmanları arasında yer alacağı şeklinde yorumlayacaklarını ifade eder. Türkiye'ye önceden yapılmış anlaşmalar doğrultusunda gönderilecek olan malzemelerin de teslimini durdururlar. 7 Mayıs tarihinde bu emir Ribbentrop tarafından gelmiştir. Hitler de 14 Mayıs tarihinde mühimmat sevkıyatını yasaklamıştır. Yasak neticesinde Batıray deniz altısı teslim edilmemiş, Atılay ve Yıldıray denizatlılarının motorları takılmamış, 17 adet 15cm'lik Krupp topu, 12 adet 21cm'lık skoda topu, 12 adet torpido, 60 adet Messerschmidt-109 avcı uçağı, 8 adet Heinkel tip savaş uçağının içinde bulunduğu 120 milyon mark tutarında malzemenin teslimatı yapılmamış ve birlikte 150 milyon marklık kredinin verilmesi iptal edilmiştir. Bu durum karşısında Türkiye bu zararını İngilizlerden yardım talep ederek karşılamak ister. 29 Haziran tarihinde İngiltere bu görüşmeler neticesinde Türkiye'ye silahlanma için 10 milyon ekonomik gelişim için ise 5 milyon altın lira'lık kredi açar[95].

Almanya ile gerilen ilişkilerin düzeltilmesi istemiyle 16 Kasım 1939 tarihinde Saraçoğlu, Büyükelçi Papen ile ekonomik ilişkiler üzerine diyaloglara başlamışlardır. Bu diyaloglarda Almanya'nın savaş sanayisinin ihtiyaç duyduğu krom bir koz olarak kullanılır[96]. Almanya ise ilişkileri ekonomik ilişkilerden daha ileri götürmek niyetindedir. 14 Mart 1940 tarihinde Von Papen Üçlü Pakt ile bozulan Türk Alman ilişkilerinin düzeltilmesi için bu antlaşmanın etkisini azaltacak bir Türk Alman antlaşmasının imzalanması teklifini İnönü'ye iletir. Antlaşmaya göre Türkiye'nin müttefikler ile Almanya arasında her koşulda tarafsız kalması istenmektedir[97]. Bu iktisadi anlaşma kapsamında Papen ayrıca Batılı ülkelerin Türkiye üzerindeki baskılarına karşın Türkiye'den krom sağlayabilmek için, Ankara'ya krom karşılığında ağır silahlar verilmesini önermesine rağmen bu öneri gerçekleşmemiştir. Ancak bu süreçte Almanya konuyla ilgili görüşmeleri hızlandırmak ve canlı tutmak niyetiyle baskılı davranıyordu. Almanya'nın bu dönemdeki temel amacı ise; batı cephesinde Fransa'ya yapılacak olan olası bir saldırı esnasında ve İtalya'nın da savaşa dahil olması halinde Üçlü İttifak Antlaşması'nı imzalamış olan Türkiye'nin

[95] Ekinci, **a.g.e**.,s.153-155.
[96] Ekinci, **a.g.e**.,s.157-158.
[97] Ekinci, **a.g.e**.,s. 159.

tutumunu saptamaktı[98]. Çünkü Almanya, Avrupa'da Fransa'yı da içine alan geniş çaplı işgal harekâtının hazırlıklarını tamamlamıştı[99].

4) Balkanlarda Beliren İtalyan Tehlikesi ve Türkiye Üzerindeki İngiliz Baskıları

4 Nisan tarihinde Almanlar Norveç'i işgal eder ve savaş 10 Mayıs 1940 tarihinde Belçika Hollanda ve Lüksemburg'un da Alman egemenliği altına girmeleri ile devam eder. 13 Mayıs'ta ise Almanlar artık Fransa'ya olan saldırısına başlar.

Bu süreçte, 15 Nisan 1940 tarihinde İngilizler, Balkanlardaki Yugoslavya'ya yönelen İtalyan tehlikesi üzerine Türkiye ile verilecek kararlar üzerine konuşmak isterler. 24 Nisan tarihinde Türkiye bu talebe olumlu cevap verir. Bu cevap üzerine İngiltere 29 Ekim 1940 tarihinde Genelkurmay düzeyinde bir toplantıda konunun konuşulmasını ister[100].

İtalya'nın savaşa gireceği anlaşılınca 16 Mayıs 1940 tarihinde Fransa ve İngiltere Türkiye'ye ziyarette bulunurlar ve birer şifahi tebliğ verirler[101]. Genel içerik olarak tebliğlerde İtalya'nın savaşa girmesi durumunda Türkiye'nin de, yapılan Üçlü İttifak Antlaşması gereği savaşa girmesi istenmektedir. 17 Mayıs 1940 tarihinde Yugoslavya ve Yunanistan nezdinde gerekenin yapılması kabul edilmiş ve Genelkurmaylar arası bir toplantının yapılması gerekliliği belirtilmiştir[102]. 31 Mayıs

---

[98] Koçak, **Milli Şef Dönemi**, s. 490-492

[99] Von Papen ile 14 Nisan 1940'da görüşen Gerede'ye Almanya'nın Rusya'dan bol miktarda maden ve hammadde aldığını bunların bir kısmının Türkiye'den alınmasının Türkiye'nin bloğa katılmadığını ve savaşın dışında olduğunu göstereceğini ifade etmiştir. Bkz. Gerede, **a.g.e.**, s. 55

[100] T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)**, s. 3

[101] ***Fransız Şifahi tebliği:***

" Paris'ten alınan askeri ve diplomatik mahiyetteki haberler Mussolini'nin memleketini Almanya'nın yanında harbe sokmak hususundaki kararından artık şüpheye asla mahal bırakmamaktadır. Bu taktirde biz 19 Ekim 1939 Üçlü Paktın ikinci maddesinde derpiş olunan ihtimal karşısında bulunuyoruz ve Türkiye'nin, İtalya'nın Fransa ve İngiltere'ye müteveccih bir taarruzu karşısında müttefiklerine iktidarındaki bütün yardım ve muaveneti vereceğinden şüphe etmiyoruz. Demek oluyor ki Türkiye'nin icabında istihzaratına gizli bir mahiyet vererek vakti gelince müttefik vecibelerini ifa edebilmek üzere süratle hazırlanması gerekmektedir. Ayni zamanda İtalya'nın müttefik devletler aleyhine savaşa girmesi takdirinde şarki Akdeniz havzasında ne gibi mukabil hareketlerde bulunula bileceğini tetkik etmek üzere yine müstacelen üç devlete Genelkurmaylarının mümkün olduğu kadar süratle temasa geçmeleri lazımdır. Nihayet, Türkiye'nin itihaz edeceği hareket tarzı Yugoslavya ve Yunanistan'ın alacakları vaziyet üzerine çok müessir olacağından, Türkiye Hükümetinin Yugoslav ve Yunan Hükümetlerini maksatları hakkında tenvir ederek bu iki hükümeti kendisininkinin aynı bir vaziyet almaya sevk için bütün gayretini sarf etmesi icap eylemektedir." Bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **a.g.e.**, s. 4.

[102] T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **a.g.e.**,s 3-5.

1940 tarihinde Yugoslavlar Türkiye'ye İtalya ile olan diyaloglarını aktartır. İtalya Balkanlarda barıştan yana olduğunu ve onlara karşı bir hareket olmadıkça İtalya'nın da bir harekette bulunulmayacağını ama aksi durumda Almanya, Bulgaristan ve Macaristan ile birlikte Balkanlara gireceğini bildirmişlerdir[103].

1 Haziran tarihinde ise İngiltere, Türkiye ile İtalya'nın ve Yugoslavya'nın durumu üzerine konuşurlar. Büyükelçiler ve Saraçoğlu arasında geçen görüşmede Türkiye'nin İtalyanların savaşa girmesi durumunda seferberlik ilan etmesi talep edilir. 10 Haziran tarihinde beklenen olur ve İtalya savaşa katılır. Bu durum karşısında İngiltere Türkiye'den İtalya ile ilişkileri kesmesini, genel seferberlik ilan etmesini, deniz ve hava üstlerini İngilizlere açmasını, İtalya'ya harp ilan etmesini ve boğazlardan İtalyan gemilerini geçirmemesini ister.

Bu isteği Türkiye 13 Haziran tarihinde Üçlü İttifakın 2 Nolu protokolü gereği reddeder[104]. Türkiye İtalya ile savaşa girmenin kendisini Rusya ile ileride bir savaşa sürükleyebileceğini ileri sürer[105]. İtalya'nın savaşa girmesi ve Fransa'nın Mayıs ayının başlarından beri Almanlar karşısında kötüleyen durumu karşısında İngilizler ile Türkiye'nin antlaşma gereği savaşa girmesi ile ilgili diyaloglar devam ederken 3 Haziran tarihinde Von Papen tarafından İnönü'ye İtalya'nın Türkiye için bir tehdit oluşturmayacağı garantisi verilir. Ek olarak bu görüşmede Türkiye Almanya ile 42 milyon mark tutarında bir ticaret antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşmadan 2 gün sonra Türkiye savaşa girmeyeceğini belirtmiştir[106]. Bu süreçten sonra 22 Haziran 1940 tarihinde Fransa teslim olur ve İngiltere artık savaşta yalnız kalır.

16 Haziranda da İngiliz Büyükelçisi Türkiye'den İtalya ile diplomatik ilişkileri kesmesini talep etmiştir. Türkiye ise bunun bir faydası olmayacağını,

---

[103] T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **a.g.e.,**s 6,7.

[104] ***13 Haziran tarihli müttefiklere verilen cevap:***

"Hariciye Vekili, İtalya'nın savaşa girmesi üzerine, Büyük Britanya ve Fransa Büyükelçileri tarafından Hükümetleri namına yapılan teşebbüsü ve telkinleri Hükümete arza müsareat etmiştir. İş bu teşebbüs ve telkinleri dikkatle tetkik ettikten sonra, Cumhuriyet Hükümeti, Üçlü Muahedenin ikinci maddesinin bilakaydı şart tatbikinin bugünkü ahvalde Türkiye'yi Sosyalist Sovyet Cumhuriyetler Birliği ile müsellah bir ihtilafa sevk edebileceği kanaatine varılmıştır. Binaenaleyh, Hükümet bu muahedenin asli cüzünü teşkil eden iki numaralı protokolün hükümlerine istinad etmeye karar vermiştir." Bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **a.g.e.**, s. 9

[105] Gürün, **a.g.e**., s.14,15, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **a.g.e.,**s 8,9.

[106] Ekinci, **a.g.e**.,s160-162.

İngiltere ve Fransa'nın şimdiye kadar bu ülkenin Almanya'nın müttefiki olduğunu bildiği halde ticarete devam ettiğini öne sürer ve teklifi reddeder[107].

20 Haziran 1940'ta İngilizler İtalya'nın Yunanistan'a saldırma tehlikesi üzerine Türkiye'nin planını sorarlar. Türkiye ise Balkan Paktı gereği savaşa girmesini gerektirecek bir durum olmadığını belirtir.

5) Türk Rus Yakınlaşması için Verilen Çaba ve Balkanlardaki Alman Tehlikesine Karşı Türkiye'ye Yapılan Baskılar

22 Haziran tarihinde İngiltere Hükümeti ile İngiliz Büyükelçisi arasında olası bir Türk Rus yakınlaşması konulu diyalogda Türklerin Rusya ile yakınlaşmak istediği, ancak Almanlar ile Rusların yakınlığı nedeni ile Ruslara güvenemediği belirtilir[108]. 1 Temmuz 1940 tarihinde Stalin ile İngiliz Büyükelçisi arasında Moskova'da yapılan görüşmede de Rusya'nın Türkiye ile olan ilişkilerini düzeltmek istediği ve İngiltere'den yardım istediği konuşulur. Bu talepler 13 Temmuz tarihinde Menemencioğlu'na iletilir. Stalin'in iletilen mesajında bir yakınlaşma istendiği ama öncelikle boğazlar konusunda bazı düzeltmelerin yapılması gerektiği belirtilir[109]. Türkiye İngilizlere verdiği cevabında boğazlar konusunun Türkiye için hassas bir konu olduğunu ve üzerinde konuşmak istemediğini bildirir[110].

7 Ekim 1940'ta Alman askerleri Romanya'ya girer ve aynı tarihte İngilizler Türkiye ile Almanların Türkiye üzerinden asker ve mühimmat geçirmek isterse Türkiye'nin alacağı tutum üzerine konuşmak ister. Türkiye cevap olarak Almaların Türkiye üzerinden Mısır'a askeri bir hareket için asker ve mühimmat geçirmek isterse Türkiye'nin buna müsaade etmeyeceğini ve tüm gücü ile direneceği iletilir[111].

28 Ekim 1940'da İtalya Yunanistan'a girer. Türkiye bu durum karşısında Bulgaristan'a, eğer Yunanistan'a saldırırsa Balkan Paktı gereği Türkiye'nin de Bulgaristan'a savaş açması gerektiğini bildirilir.

12 Kasım 1940 tarihinde Molotof Berlin ziyaretinde iki devlet Rusya'nın menfaatleri üzerine konuşurlar. Rusya'nın menfaatleri Balkanlarda ve Karedeniz

[107] T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **a.g.e.,**s 11.
[108] T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **a.g.e.,**s 14.
[109] Gürün, **a.g.e**., s 75-76.
[110] T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **a.g.e.,**s 19.
[111] Gürün, **a.g.e**., s 17.

çevresindedir. Menfaatler adı altındaki bölgeler arasında Türkiye de vardır. Almanya Rusya'ya boğazlar ve Türkiye üzerinde hatta Avrupa'da bir pay vermeyi düşünmemektedir. Rusya'ya vermeyi düşündükleri bölge Hint denizine kadar olan bölgedir. Görüşmeler de sonuç itibari ile Almanya, Rusya'yı tatmin edemeyeceğini ve aynı bölgeler üzerinde emelleri olduğunu anlar. Bu görüşmelerden sonra Almanya Rusya'ya saldırmaya karar verir[112].

Kasım ayı içerisinde Almanlar Türkiye ile de ilişkilerini sıkı tutuyorlardı. 3 Aralık'ta Von Papen Saraçoğlu ile Türkiye'nin Almanya ve İtalya'ya karşı savaşa girmemesi ve Türkiye'nin Avrupa'nın yeniden şekillenmesinde aktif rol oynaması üzerinde anlaşırlar[113].

25 Kasım 1940 tarihinde Rusya Bulgaristan'a yardımlaşma paktı teklif eder. Bu pakt içeriğinde Rusya Bulgaristan'a Türkiye'nin Trakya'daki topraklarını teklif eder ve Türkiye'ye karşı korunma sunar. Bulgarlar olayı Türkiye'ye 3 Ocak 1942 tarihindeki görüşmelerde bildirir[114].

12 Ocak 1941 tarihinde İngiliz Büyükelçisi Hugessen, Saraçoğlu ile yaptığı görüşmede Yugoslavya üzerinde artan Alman tehlikesi karşısında Yugoslavlar ile birlikte Türkiye'nin İtalya ve Almanya'ya karşı beraber hareket etmesini ister. Aynı zamanda İtalya'ya savaş açılmasını, Almanlara karşı da Yugoslavya ve ya Bulgaristan üzerinden askerlerini geçirmelerinin savaş sebebi sayılmasını bildirirler. Buna 19 Ocak tarihinde Saraçoğlu tarafından verilen cevapta İtalya ve Almanya'ya savaş açmanın gereksizliği ve savaş durumunda Rusya'ya olan güvensizlikten bahsedilir. Rusya'nın Türkiye iyi durumda iken dostu gibi, kötü duruma düşüldüğünde ise düşmanlarının yanında hareket edeceği kanaati vurgulanır. Türkiye'ye Mısırdan yapılacak bir motorize fırka malzemesi yardımının bütün bu isteklerden daha etkili olacağı belirtilir[115]. İngiliz Büyükelçisi de Türk İngiliz İttifakını sorgular ve Saraçoğlu onların bu güne kadar olan savaşa girme talepleri yerine getirilseydi Türkiye'nin kötü durumda olacağını ve bunun da müttefiklere

[112] Gürün, **a.g.e**., s 77-78.
[113] Ekinci, **a.g.e**.,s 163.
[114] Gürün, **a.g.e**., s 78-79.
[115] T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **a.g.e.**, s. 37.

hiçbir faydasının olmayacağını belirtir[116]. 22 Ocak'ta yapılan benzeri bir toplantıda Saraçoğlu Türkiye'nin savaşa girmesinin şu an yanlış bir karar olduğunu yineler[117].

Almanların Bulgaristan üzerendeki baskıları artmış ve İngilizler, Bulgarların Mihvere katılmasının an meselesi olduğunu düşünmeye başlamışlardır. 31 Ocak 1941 tarihinde Churchill bu durumu inceleyen bir mesaj ile Almanların Petrol sağladığı Bakü ve Romanya petrol kaynaklarının bombalanabilmesi için Türkiye'den hava üstlerini talep eder. Türkiye'ye derhal 10 filoluk hava kuvveti, 100 adet uçaksavar topu ve gerekli askeri personeli sivil olarak vermeyi önerirler.

2 Şubat'ta Saraçoğlu ve 6 Şubat tarihinde İnönü ziyaretlerine gelen İngiliz Büyükelçisi'ne bu teklifin reddedilmek zorunda olduğu bildirilir. İnönü, harbe girmedikçe İngiliz askerinin Türkiye'ye girmesine izin vermeyeceklerini belirtir[118].

17 Şubat 1941'de Bulgarlar ile saldırmazlık antlaşması imzalanır. 1 Mart 1941 tarihinde de Bulgarlar Mihver devletlerine katılır. Bu durum karşısında Almanlar 4 Mart ve 8 Mart tarihlerinde Türkiye'ye yaklaşmayacaklarına dair garantiler verir. Verilen garantiler Almanya'nın Bulgaristan'da konuşlandıracakları birliklerin İngiltere'ye karşı savunma maksatlı olduğu, Türkiye'ye karşı bir planlarının olmadığı, Türkiye'nin Almanya ile yükümlülüklerini çiğnemeden dost kalabileceği doğrultusundadır. Verilen ikinci bir garantide de Alman ordularının Türk sınırlarına 100 kilometreden fazla yaklaşmayacaklarına dairdir. 17 Mart tarihinde de Hitler'e Almanya Büyükelçisi Gerede tarafından Türkiye'nin

[116] Gürün, **a.g.e**., s 18-19.

[117] Ocak 1941'in sonlarına doğru Churchill Türkiye'nin tutumunun ne kadar riskli olduğunu anladı. Churchill "Türkiye ile birlikte savaştan önce yaptığımız antlaşmanın değişen koşullar neticesinde bağlayıcılığını sürdürmesini düşünmek imkânsızdır." görüşünü ifade ederken yine de doğru tarafta olması gerekliliğini vurguluyordu. Bkz. Ataöv, **Turkish Foreign Policy,** s. 87.

[118] Zehra Önder, İnönü'yle yaptığı bir röportajda; Rus-Alman saldırmazlık antlaşması gerçekleşince, Bakü petrollerinin bombalanmasıyla ilgili olarak Türkiye ve Müttefik devletlerarasında bir mutabakatın sağlandığı yönünde ortaya atılan iddialarla ilgili sorusuna İnönü "Bu iddia kesinlikle asılsızdır. Biz Ruslarla savaşa girmek istemiyorken bu nasıl olabilir ki. Sovyetler ile Almanya birleşince Batıda Bakü'yü bombalama düşüncesi oldu, ayrıca buna bizim de onay verdiğimiz söylentisi yayıldı. Ama biz bu girişime kesinlikle onay vermedik" şeklinde yanıt vermiştir. Zehra Önder, konuyu biraz daha açarak; "Peki Türkiye bu duruma sessiz kalarak Müttefiklerin Türkiye üzerinden Bakü'yü bombalamasını kabul etti mi?" Sorusuna da İnönü "Bu da asılsızdır. Gerçekten böyle bir durum gerçekleşmiş olsaydı bu zaten Müttefik devletlerinin zararına olurdu" karşılığını vermiştir. Bkz. Önder, **a.g.e.**, s. 265-266.

Almanya'nın Türkiye'ye karşı bir hareketi olmadıkça Türkiye'nin de Almanya'ya karşı bir tutumu olmayacağı vurgulanmıştır[119].

26 Şubat 1941'de Yunanistan topraklarına olan Alman tehdidi artmaktadır. Bu durum karşısında İngiliz Dışişleri Bakanı Eden Genelkurmay Başkanı Dill ile Türkiye'ye gelir. Türklerin Almanlara karşı savaş ilan etmesini isterler, gerekli mühimmat desteğini sağlayacaklarını söylerler. Bu durum karşısında Başbakan Saydam teçhizat bakımından zayıf durumda olan Türkiye'nin zor durumda kalacağını, aynı zamanda Polonya'dakine benzer bir durumun vuku bulmasından korktuklarını belirtir. Türk heyeti, Almanya ile savaşırken Rusya tarafından da saldırıya uğrayıp bu iki devlet arasında kalma ihtimaline değinir. Toplantı sonunda Türkiye'ye olan yardıma devam edilmesine ve Kuzey Afrika'daki ele geçirilen İtalyan mühimmatının Türkiye'ye verilmesinin yollarının araştırılmasına karar verilir[120].

28 Şubat 1941'de İngilizler Türk-Rus yakınlaşması maksatlı Türkiye ile diyaloga girer. İngiltere'nin Rusya Büyükelçisi Cripps Saraçoğlu'na Rusya hakkındaki fikirlerini sorar. Saraçoğlu Rusya'nın Fransa'yı yenen Almanlar karşısında Avrupa'da kalan tek güç oldukları için şu an ses çıkarmadıklarını, Almanya'nın yorgun düşmesini beklediklerini söyler. Türkiye'ye karşı ise, Türkiye savaş dışı kaldığı veya savaş sürecinde iyi durumda oldukça Rusya'nın Türkiye'nin yanında, ama kötü bir gidişatta ise Türkiye'nin karşısında olacağını belirtir. 9 Mart 1941 tarihinde Rusya, Türkiye'ye 1925 antlaşması gereği halen bir savaş durumunda tarafsız olduklarını garanti eden bir bildiri sunar. Bu bildiri İngilizlerin, Türkiye'nin Rusya'ya olan şüphelerini Rusya'ya bildirmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. 25 Mart tarihinde ise resmi tebliği yayınlarlar[121].

18-19 Mart tarihlerinde Eden Saraçoğlu'nu ziyaret eder ve Almanya'nın Balkanlarda yarattığı durum konuşulur. Yunanistan'a olası bir saldırıda Yugoslavlar ile birlikte Türkiye'nin Almanya'ya savaş açmasını isterler. Saraçoğlu, Yugoslavlara fazla güven duymadığı gerekçesi ile öneriye sıcak bakmaz[122]. Netice olarak 20 Mart

[119] Ekinci, **a.g.e**.,s. 163-164,Gürün, **a.g.e**., s. 21-22.
[120] Gürün, **a.g.e**., s 21.
[121] Gürün, **a.g.e**., s. 81-83, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **a.g.e.**, s. 58-63.
[122] Gürün, **a.g.e**., s 23-24.

tarihinde Yugoslavya Mihver Devletlerine iltihak eder. Yugoslavya'da Genelkurmay bir darbe yapar ve anlaşmayı tanımaz. 5 Nisan 1941 de Von Papen Türk Hükümetine Almanya'nın garantisini sunar. Olayların akabinde 17 Nisan tarihinde Yugoslavya ve 24 Nisan tarihinde de Yunanistan Almanlar tarafından işgal edilir[123].

6) Türk Alman Saldırmazlık Antlaşmasına Giden Yol

9 Nisan 1941 tarihinde Ribbentrop Türk Büyükelçisini kabul eder ve Almanya'nın Türkiye'ye önem verdiğine, Rusya'nın Türk taleplerine karşı çıktıklarına değinir. 16 Nisan'da Papen Saraçoğlu görüşmesinde de Rus talepleri hakkında konuşulur. Papen, Rusya'nın boğazlar üzerindeki isteklerini anlatır ve bunu sadece Türkiye'yi sevdiklerinden değil aynı zamanda Almanya'nın Rusya'nın boğazlar vasıtası ile Romanya ve Bulgaristan üzerinde hâkimiyet kurmasını istemediklerini belirtir[124].

12 Mayıs 1941 tarihinde Von Papen Hitler'in antlaşma önerisi sunar. Metinde Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve özgürlüğüne olan saygıdan, Edirne civarındaki arazi ve Türkiye'ye yakın adaların Türkiye'ye vaadinden bahseder ve bunların karşılığı olarak da Türk topraklarından savaş malzemesi geçirme talebinde bulunurlar. 14 Mayıs tarihinde ise, İngilizler Türkiye'den Ruslarla ilişkilerini düzeltmesi için diyaloga geçilmesi talebinde bulunur. 17 Mayıs tarihinde Hitler'in mesajı ile ilgili olarak İnönü, İngiliz Büyükelçisi ile konuşur. 20 Mayıs görüşmesinde de İngilizler tarafından Almanya ile girilecek diyaloglarda Türkiye'nin dikkatli olması ve bir oyuna gelmemesi istenir. 22 Mayıs'ta Türk Dış işleri'ne İngiliz Büyükelçisi tarafından Eden'nin, Türkiye'nin Alman oyununa düşürülmesi ile ilgili korkularını ve Rusya'nın Alman görüşmelerinden bilgilendirilmesi gerektiğini içeren düşünceleri iletilir[125].

23 Mayıs tarihinde Von Papen, Almanların antlaşma önerisini sunar. Taslağa 5 madde, 3 adet de protokol konulmuştur. Antlaşma maddelerinden önemli olan ikisi 1 ve 2 numaralı protokollerdir. 1 numaralı gizli protokolde Türkiye'ye verilecek Edirne sınırındaki toprak ve Ege adalarından Türkiye'ye yakın olanlarından

[123] Ekinci, **a.g.e**.,s164.
[124] Gürün, **a.g.e**., s 24,82.
[125] Türk tarafı Almanya ile ilgili yürütülen müzakere konularını İngilizler ile paylaşıyor ve özellikle "coğrafi ve stratejik açıdan tümüyle yalnız kaldığını" vurguluyordu. Bkz. Deringil, **a.g.e.**, s. 141-142.

bahsedilmektedir. 2 numaralı gizli protokol ise, Alman savaş malzemelerinin Türk topraklarından geçirilmesi ile ilgilidir. 24 Mayıs tarihinde İngilizler görüşmelerden memnuniyetsizliklerini beyan ederler. 26 Mayıs – 3 Haziran arası görüşmeler devam eder. Türkiye gizli protokol maddelerinden hoşlanmamıştır ve bunların çıkarılmış olduğu bir antlaşmayı istemektedir. İngilizler de 29 Mayıs günü Ruslar ile Almanya ile olan diyaloglar hakkında görüşmemiz isteklerini tekrar ederler[126].

8 ile 18 Haziran tarihleri arasında Von Papen ile Türk Dışişleri arasında geçen antlaşma metni üzerinde çalışılmıştır ve 18 Haziran tarihinde Türk Alman Saldırmazlık Antlaşması[127] imzalanır. İnönü'ye göre Almanlarla yapılan bu antlaşmanın iki önemli nedeni vardır; bunlardan ilki o dönemde Müttefik ve Mihver devletleri arasındaki güç dengesi kestirilemiyordu, dolayısıyla savaşın gidişatı hakkında ciddi bir belirsizlik hakimdi ve her an ne olacağı belli değildi, ikincisi de, yine o dönemde Türkiye Almanlar'a karşı yalnız kalmıştı ve bu tehdide karşılık emniyeti sağlamak amacıyla Almalarla bir antlaşma yapılmalıydı[128].

Türk Alman Saldırmazlık Antlaşması, temelde karşılıklı bir saldırmazlık yükümlülüğünü içermekle birlikte dar kapsamda iki ülkeyi değil, İngiltere ve Sovyetler Birliği'ni de ilgilendirip etkilemiştir. Ayrıca savaşın gidişatı ve sonuçları üzerinde de etkili olmuştur. Bu açıdan antlaşmayla ilgili olarak şu sonuçları çıkarmak mümkündür[129]:

> **1)** Türkiye, bir yandan Almanya ile antlaşma imzalayarak topraklarını muhtemel bir Alman saldırısına karşı korumuş oluyor, diğer taraftan her iki ülkenin daha önceden birbirleri karşısında yüklenmiş oldukları sorumlulukları saklı tutarak, İngiltere ile ilişkilerini de bozmuyordu. İngiltere ile askeri bir ittifak içerisinde yer alan Türkiye, Almanya ile saldırmazlık antlaşması imzalayarak, siyasi bir denge de sağlamayı başarmıştı.

---

[126] Gürün, **a.g.e**., s 29-33.
[127] 18 Haziran 1941**Türk Alman Saldırmazlık Antlaşması.**
"***Madde 1:***Türkiye Cumhuriyeti ve Alman Reich'i arazilerinin masuniyetine ve tamamiyeti mülkiyesine mütekabilen riayet ve doğrudan doğruya veya dolayısıyla yekdiğeri aleyhine muteveccih her türlü harekâttan tevakki etmeyi taahhüt eder. ***Madde 2:***Türkiye Cumhuriyeti ve Alman Reich'i müşterek menfaatlerine taalluk eden bütün meselelerde, bunların halli için mutabakatı temin etmek üzere, aralarında atıyen dostane temasta bulunmayı taahhüt eder. ***Madde 3:***İmzası günü meriyet mevkiine girecek olan bu muahede on sene müddet ile muteberdir. Yüksek Akid Taraflar muahedenin temini hususunu vakti merhununda aralarında kararlaştıracaklardır." Bkz. Gürün, **a.g.e**., s. 32.
[128] Önder, **a.g.e**., s. 267.
[129] Özgüldür, **a.g.m**., s. 90-91.

2) Türkiye, antlaşma ile dış politikasındaki hareket serbestisini genişletme imkanına kavuşmuştur. Bu durumda İngiltere ve Almanya'dan da silah alarak ticaret yapabilecekti.

3) Türkiye, bu antlaşmayı imzalayarak Almanya'nın Ortadoğu ve Mısır'a inmesine engel olarak ilerleme yolunu kesmiştir. Böylece bu sahalarda müttefiklerin durumunu güçlendirmiştir.

4) Türkiye, bu antlaşmayı imzalayarak istemese de Sovyetler Birliği'ne karşı tavır almış oldu. Çünkü Almanya, Sovyetlere savaş açtığında İngiltere'nin boğazlardan geçerek Sovyetlere yardım götürmesi engellenmişti. Bu da Sovyetlerin Türkiye'ye karşı güven bunalımına neden olacaktı.

5) Almanya, ikili görüşmeler boyunca Türkiye üzerinde yoğunlaştırdığı baskı ve tehditlere rağmen, antlaşmaya Türkiye'yi İngiltere'den uzaklaştırıp Almanya'ya yaklaştıracak maddeleri kabul ettiremedi.

22 Haziran 1941 tarihinde Almanya'nın Rusya'ya beklenen saldırısı başlamıştır. Türk Büyükelçisi Haydar Aktay 25 Haziran 1941 tarihinde Rusya'ya, Türkiye'nin Rusya ile Almanya arasında vuku bulan savaşta tarafsız olduğunu bildirir[130]. Nitekim Türkiye'nin 1925'te Sovyetler Birliği ile imzaladığı tarafsızlık ve dostluk antlaşmasına eklenen gizli bir mektup, taraflardan biri başka bir ülkeyle savaştığı takdirde dostluğun bozulmayacağını bildirmektedir[131].

7) Rusya ve İngiltere'nin Savaşa Girmesi İçin Türkiye Üzerinde Artan Baskısı

25 Haziran 1941 tarihinde ise, Rusya ve İngiltere İran'ı, iletişimi kolay sağlamak maksadıyla işgal ederler ve Türkiye'nin bu hareketten rahatsız olmaması için 10 Ağustos tarihinde iki ülke de Türkiye'ye İran işgalinden korku duymamaları gerektiğini bildiren garanti verirler. Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygılı olduklarını ve bir Avrupa devleti tarafından herhangi bir saldırıya maruz kalırsa Türkiye'ye gereken yardımı yapacaklarını taahhüt ederler[132]. Almaya da bu durumu Türkiye'ye gerekli mesajı vermek için bir fırsat olarak kullanmıştır. 22 Ağustos

[130] Gürün, **a.g.e**., s 84.
[131] Mango, Andrew, **Türkiye ve Türkler, 1938'den Günümüze**, (Çev: Füsun Doruker), Remzi Kitabevi, İkinci Basım, İstanbul, 2004, s.42.
[132] Gürün, **a.g.e**., s. 85-86.

tarihinde Ribbentrop Büyükelçi Gerede'ye İngiltere'nin Rusya ile yakınlaşması nedeni ile Rusların boğazlar üzerindeki isteklerini gözettikleri ile ilgili düşüncesini iletir[133].

13 Temmuz 1941'de Rusya İngiltere ile antlaşma imzalar. Bu antlaşmadan 1929 antlaşması gereği Türkiye'yi haberdar etmeleri gerektiği için konuyla ilgili olarak Ruslar ile görüşülür. Rusya da tartışmayı boğazlar ve Seefalke Alman savaş gemisinin boğazlardan geçişine getirir. Türkiye bu geminin savaş gemisi olmadığını iddia eder. 26 Temmuz görüşmesinde bu konu Rusya ile konuşulmaya devam eder. Ruslar hem boğazlar konusunda değişikliğe gidilmesi konusunda baskı yapmak, hem de Alman gemilerine ileride bir kısıtlama getirilmesini sağlamak maksadı ile bu konuyu gündeme getirir[134].

9 Ekim 1941 tarihinde ise Almanya ile yeni bir ticaret antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma 90000 tonluk krom ihracatını içermektedir. Bu gelişme özellikle ABD'nin tepkisini çekmiştir[135].

5 Aralık 1941 tarihinde İngiltere Rusya ile ikili bir diyaloga girmiştir. Konulardan biri de Türkiye'nin savaştaki konumu ile ilgilidir. 50 tümenlik Türk ordusunun hava kuvvetleri ile desteklenmesi gerektiği konuşulur.

Aralık ayı boyunca Eden'in Moskova ile yaptığı görüşmelerle ilgili olarak Churchill'e ilettiği notlarda Rusya ile İngilizlerin yaptığı savaş sonrası toprak paylaşımları ve Türkiye'ye vaat edilecek bölgeler konuşulur. 12 adayı, Bulgaristan'ın bir kısmını ve Suriye'den toprakları Türkiye'ye vermeyi konuşurlar. Şubat ayında Büyükelçi Aktay'ın Hükümete yolladığı telgrafta Rus-İngiliz görüşmelerinin Türkiye'ye olan vaatlerinin fazla cömert olduğu görülür. Bunun altında Rusya'nın Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda Alman birliklerinin Rusya üzerindeki baskıyı azalacağı, bir kısım Alman güçlerinin Türkiye'ye üzerine kayacağı düşüncesidir. Bu teklif ile Türkiye'nin en azından tarafsızlığının sağlanması gerekmektedir[136]. Bu görüşmeler sürer ve 23 Mayıs tarihinde Eden toprak paylaşımının olmadığı

[133] T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **a.g.e.,**s 125.
[134] T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **a.g.e.,**s121-123.
[135] Ekinci, **a.g.e**.,s 170.
[136] Gürün, **a.g.e**., ss 87-88, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **a.g.e.,**s 127-129.

maddeleri içeren metni Ruslara sunar. 26 Mayıs 1942 tarihinde de İngiltere ve Rusya arasındaki antlaşma imzalanır[137].

21 Ağustos 1942'de Türkiye'nin Trabzon'da bulundurduğu askerler ile ilgili Türkiye'nin Rusya'ya karşı yığınak yapması konusunda Rusya ile görüşmeler yapılır. Orada konuşlandırılan askerlerin tamamen yerel sorunlar ile ilgili olduğuna Rusya ikna edilir. Molotof'ta bu konuda bir şüphelerinin olmadığını belirtir[138].

Ağustos ayı içinde Rusya, İngiltere ile ikinci bir cephenin açılması konusunda görüşürler. Rusya, üzerindeki artan baskının azaltılması için ikinci cephenin bir an önce açılmasını ister. Stalin ve Churchill arasındaki toplantılarda da bu konu üzerinde durulur. Gelinen durumun en kritik ülkesi şüphesiz Türkiye'dir.

Artık, Türkiye üzerindeki müttefik baskıları iyice artmaya başlamıştır. 22 Ağustos 1942 tarihinde yeni büyükelçi Açıkalın cumhurbaşkanı Mikhail İvanoviç Kalinin ile yaptığı görüşmede Rusya Cumhurbaşkanı, Almanların tüm uluslar için bir tehlike olduğunu belirtir. Almanya'nın şartlarının müsait olması durumunda Türkiye'ye de saldıracağını ifade eder[139].

24 Kasım 1942 tarihinde de Churchill ile Stalin arasında geçen mesajlarda ABD'nin de Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda Rusya ve İngiltere ile hemfikir olduğu ve bahar içerisinde Türkiye'nin savaşa sokulması için çaba sarf edilmesi gerektiğine değinilir[140]. Gelinen bu süreç çerçevesinde artık, Müttefiklerin Türkiye'yi savaşa sokma yönündeki çabaları bir baskı halinde Türkiye üzerinde yoğunlaşmaya başlayacaktır.

D) ADANA GÖRÜŞMELERİNE GİDEN YOL

1) Stalingrad Muharebeleri

2. Dünya savaşı patlak verdikten sonra, Almanya Avrupa'da giderek yayılmaya başlamış, Fransa'yı da ele geçirdikten sonra gözünü İngiltere'ye dikmişti. Ancak bir ada devleti olan İngiltere'nin ele geçirilmesi mümkün olmadı. Almanya,

---

[137] T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **a.g.e.,**s 129-130.
[138] T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **a.g.e.,**s 130.
[139] T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **a.g.e.,**s 131-132.
[140] Ekinci, **a.g.e**.,ss171-172, Denniston Robin, **Churchill'in Gizli Savaşı, Diplomatik Yazışmalar İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye 1942-1944**, (Çev.: Sinan Gürtunca), Sabah Yayınları, İstanbul, 1998, s. 125.

Sovyetler Birliği ile savaşın başlarında karşılıklı bir antlaşma yapmış olmasına rağmen her zaman iki tarafta bu antlaşmanın samimiyetsizliğinden emindi. Almanya, Sovyetlere bir türlü güvenemiyordu ve Alman yayılma politikasında her zaman Sovyetlerin sahip olmuş olduğu doğal kaynakları ele geçirme düşüncesi hakimdi. Almanlar ve Sovyetler aralarındaki dostluk antlaşması devam ederken, 1940 yılında Berlin'de Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Hitler ve Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop savaşın geleceği ve bu savaştan Sovyetlerin alacağı payı konu eden bir görüşme yaptılar. Hitler bu görüşmede, Sovyetlerden asker isteklerinin olmadığını, kurmuş oldukları 3'lü Paktın savaş sonrası bütün sorunları çözümleyeceğini, Sovyetlerin dışarıda bırakılmayacağını, savaş süresince ve sonrasında ham madde kaynaklarına sahip olmanın Almanya'nın menfaatine olduğunu belirtmiştir. Molotof konuyu Stalin'e iletmiş ve Ruslar, kabul edilmesi nerdeyse imkansız bir karşı teklifle Almanlara cevap vermişlerdir. Savaşın basından beri Rusların savaşmadan toprak kazanmaları zaten Almanlarda bir rahatsızlık yaratıyordu. Sovyetlerin 3'lü Pakta katılmak için şartları şu şekildeydi a) Almanya Finlandiya'dan çekilecek b) Karadeniz ve boğazların güvenliği sağlanacak c) Batum-Bakü hattının güneyinde İran Körfezi'ne doğru olan bölge Sovyetler Birliği nüfuz bölgesi olarak tanınacak ve Japonya, sahilinin kuzeyindeki petrol ve kömür imtiyazlarından vazgeçecek. İngiltere'yi ele geçiremeyen ve bu kabul edilemez istekler karşısında çıkmaza düşen Almanya Sovyetlere saldırı kararını vermiştir. Ayrıca Almanya, Sovyetlerin kendisini satıp İngiltere ve Amerika koalisyonuna katılacağını, bundan dolayı da ikinci bir cephe ile uğraşacağını düşünüyordu. Diğer yandan da Sovyetleri yenmeleri durumunda, İngiltere'nin deniz aşırı hedeflerini daha kolay vuracağını ve Rusya'nın kaynaklarına sahip olarak ilerde oluşacak İngiliz Amerika koalisyonuna karşı daha güçlü bir konuma geleceğini hesaplıyordu. Dolayısıyla, İkinci Dünya Savaşının Almanya lehine dönmesi için Sovyet seferi hayati önem taşıyordu[141].

Ruslar Japonlarla saldırmazlık antlaşması yaparak batıdaki tümenlerini doğuya kaydırmış bu da savaşta Sovyetlere büyük bir avantaj sağlamıştı. Hitler ise, Sovyetler ile barış halindeyken, savaşı başlatarak Sovyetleri hazırlıksız yakalamak ve bu şekilde başarıya ulaşmak istemişti. Alman ordusu savaş bakımından hem tecrübeli

[141] Bilge Suat, **Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964**, İş Bankası Kültür Yay., Genel Yayın No: 316, Ankara, 1992, s. 152-155, Burçak, **a.g.e**., s.121, Gerede, **a.g.e**., s.154-167.

hem de disiplinli bir ordu idi. Hitler bu ordu ile her şeyi başarabileceğini düşünüyordu, hatta Sovyet ordusunu çamurdan yapılmış dev bir heykele benzetiyordu. Savaş başladığında işlerin görüldüğü kadar kolay olmadığı anlaşıldı. Sovyetler büyük bir direnç göstermiş ve büyük miktarda can kaybı vermişlerdi. Almanlar ilerliyor ama ilerledikçe Sovyetler Birliğinin büyük bir coğrafyaya sahip olmasından dolayı git gide merkezden uzaklaşıyorlardı. Ayrıca Almanlar iklimin bu kadar sert geçeceğini tahmin edememişlerdi. Nitekim ağır kış koşulları Almanlarda büyük bir moral bozukluğu oluşturmuş araç ve gereçleri soğuktan donmuş ve başarılarını büyük oranda etkilemişti. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Almanlar yollarına büyük bir fedakârlıkla devam ettiler. Savaş stratejisi hususunda Hitler ile Alman Kara Kuvvetleri Komutanlığı arasında derin görüş ayrılıkları yaşanmıştı. Öyle ki, Hitler ön planda ekonomik ve politik hedefler izlenmesi gerektiğini ortaya koyarken, Kara Kuvvetleri Komutanlığı düşmanın askeri gücünü imha etmeyi planlıyordu. Etrafındaki komutanlar ana hedef olarak Moskova'yı önerirken bunun altındaki neden olarak da Moskova'nın ele geçirilmesiyle düşmana moral bozukluğu vermek ve ulaşım ağını kırarak düşmanın sevkıyatını engellemekti. Hitler ise diktatör karakteri yüzünden bildiğini okumuş ve öncelikle ordusunu Kiev'e yöneltmiş ve ordusunun dikkatini bozmuştu. Sonra, ikna olarak orduyu Moskova ya yönlendirmesine rağmen ağır kış koşulları Moskova'ya kadar yaklaşan Alman ordularının geri çekilmesine ve geride mevzi almalarına neden olmuştu. Bu açıdan, Moskova muharebesinin kaybedilmesinde Hitler ile Kara kuvvetleri arasındaki stratejik görüş ayrılığı önemli rol oynamıştır[142].

Hitler 1941 yılından beri, Volga kıyısındaki endüstri ve iç ulaşım merkezini ele geçirme fikrini gerçekleştirmek istiyordu. Bunun yanında Kafkasya'daki petrol rezervlerine ulaşmak diğer bir hedefiydi. Bu nedenlerle orduyu bu istikamete doğru yönlendirmeye başlamıştı. Buna karşılık Stalin'in planı ise, artık savaşta düzenli bir şekilde geri çekilip düşmanı içerlerde vurmaktı. Stalin'in düşüncesine göre ikmal yetersizliği çeken Alman kuvvetleri Büyük Rus coğrafyasında ilerlerken yorgun ve kuvvetsiz kalacaklar, ayrıca sert iklimin olumsuz koşulları ile karşılaşacaklardı. Hitler'in Kafkasya planında ilk alınması gereken önemli yer Stalingrad idi. Bunun

[142] Hofmann Rudolf ve Görlitz Walter, **İkinci Dünya Savaşı'nın Kesin Sonuçlu Muharebelerinden Moskova ve Stalingrad Muharebeleri**, (Çev.: İbrahim Ulus) Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1995, s.2-6, 10-13.

için 6. Ordu görevlendirilmişti. Stalingrad ele geçirilerek doğu cephesi de savunma altına alınacaktı. Stalingrad, Volga kıyısında yaklaşık yarım milyon nüfuslu, tahminen 35 km genişlikte banliyöleri, demir yolu tesisleri ve atölyeleriyle, hükümet saraylarıyla devasa bir fabrika kenti, traktör tank ve toplar için büyük bir üretim merkezi ve Kafkasya'dan petrol sevkıyatı için bir aktarma yeri olmuştu. Bununla beraber Hitler'in düşündüğünün aksine kentin işgal edilmesi ve Volga nehrinin üzerindeki gemi ulaşımının önlenmesi Sovyet savaş ve ulaşım ekonomisinin kesin olarak felce uğratılması demek değildi[143].

Alman orduları Stalingrad taarruzunda şehrin etrafını kuşatmışlar, ancak şehrin savunmasında sol köşe sütunundaki dağlık arazide durdurulmuşlardı. Sovyetler tarafından emniyete alınmış bu yer, Volga dirseğine hakim bir arazi oluşturuyordu. 1–15 eylül tarihleri arasında 6. ordu ve 4. zırhlı birlikler büyük kayıplar vererek metropol, varoşlar, fabrikalar ve tren istasyonları karmaşasının içine girdi ve yaklaşık 2.5 ay devam edecek olan şehir içindeki savaş başlamış oldu. Sovyetler, yaklaşık 8 kilometre uzunluğundaki şehir merkezinde Volga nehrinin bir kısmını ve Stalingrad'a giden Krasnaya Slobada feribot iskelesini korudular. Hitler ise Stalingrad savaşını propagandaya dönüştürmüş ve savaşı kazandıkları yönünde propaganda yapmıştı. Hitler Alman taarruzunun 4 hedefi olduğunu belirtmişti. Bunlardan ilki, son büyük buğday bölgelerini ele geçirmek, ikincisi, son kömür rezervlerini ele geçirmek, üçüncüsü, Rus petrol kaynaklarını zapt etmek ve tecrit etmek, son olarak dördüncüsü de ulaşım damarı olan Volga'yı kapatmaktı. Hitler bunu bütün dünyaya büyük bir zafer olarak duyurmuştu. Hitler bu konuda hem haklı hem de haksızdı. Haklı yanı şehrin büyük bir kısmı ele geçirilmiş, Volga üzerindeki ulaşım kesilmiş ve şehirdeki silah fabrikaları düşmüştü. Haksız yanı ise, Stalingrad'a tam olarak sahip olunamamıştı çünkü Volga nehri boyunca kentin banliyösünde bir köprübaşı hala Rus kuvvetleri tarafından tutuluyordu. Ayrıca Rus kuvvetleri daha da güçlenmiş ve yıpranmamış idi. Alman taarruz komutanı General Pavlus[144] Hitler'e taarruz cephesinin zayıflığından bahsetmiş, yanların emniyetinin yetersizliğini

[143] Hofmann ve Görlitz, **a.g.e**., s. 64-65.

[144] Alman Mareşali Ruslar'ın 1942 yılının ilkbahar mevsiminde yaptığı savunmayı durdurdu. Ama Stalingrad'ı almayı başaramadı. Kasım 1942'de Stalingrad önünde çembere alındı. 31 Ocak 1943'de teslim oldu. Rus propagandasına araç olmayı kabul ederek Almanya'yı teslim olmaya çağırdı. Bkz. Hart Liddell B. H., **II. Dünya Savaşı Tarihi Cilt 2**, (Çev.: Kerim Bağrıaçık), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s.798,.

vurgulayıp müttefik ordular bölgesinde Alman tümenlerinin korse çubukları olarak yer almalarını ve gerektiğinde müdahale etmek üzere Alman ihtiyatlarının hazır bulundurulmalarını istemişti. Buna karşın Hitler, yalnız 5 tabur asker yollamıştı. Savaş bütün hızıyla devam ediyor ve Sovyetlerin yapmış oldukları taarruzlar Almanları endişeye sevk ediyordu. İkmal yetersizliği çeken ve ordu sayısı Ruslar karşısında fazla büyük olmayan Alman ordusunun generali Pavlus güney batıya doğru bir çıkış hareketi yapmak için Hitler'den izin ister ve buna şu gerekçeleri gösterir[145]:

1) Şiddetli kışın hüküm sürmekte olduğu stepte hazırlanmış mevziler olmaksızın bir çember oluşturmanın mümkün olup olmadığı şüphelidir.

2) Kuvvetlerimiz yeterli büyüklükte bir çemberin tutulması için kâfi değildir.

3) Ordunun ikmal durumu kritiktir uzun bir süre için hava ikmali imkânsızdır.

4) Bütün Kolordu komutanları güneybatı yönünde bir çıkış hareketi yapılmasından yanadır.

Fakat Hitler gene bildiğini okuyarak buna karşı çıkmış ve ordusuna oldukları yerde kalmaları emrini vermiştir. Savaşın devamı esasında Hava kuvvetleri komutanının Hitler'i ikmal sağlanması konusunda yanlış yönlendirmesi 6. ordunun sonunu yavaş yavaş hazırlamaya başlamış, Her tarafı Sovyet orduları ile kuşatılan Alman ordusu da Sovyetlerin kayıtsız şartsız teslim olma önerisini kabul etmek zorunda kalmışlardır[146].

Bu açıdan Stalingrad meydan muharebeleri psikolojik ve politik bakımdan bir dönüm noktası sayılmaktadır. Kazanılan zafer neticesinde Sovyet ordularının kendine güveni artarken, 2. dünya savaşına tarafsız olarak bakan ülkelerin görüşünü mihver devletleri aleyhinde etkilemiştir. Almanya da Hitler'e yönelik karşı görüşler ortaya çıkmaya başlamış, Alman ordusunda da aldığı yenilginin yanı sıra verdiği büyük kayıplar nedeniyle büyük bir moral çöküntü yaşanmaya başlamıştır. Bu savaşın müttefikler lehine bitmesi ise, İngiltere'yi tarafsız bir politika yürüten Türkiye'yi müttefikler yanında savaşa sokma düşüncesi kapsamında bir örnek olarak

[145] Hofmann ve Görlitz, **a.g.e**., s. 70-82.
[146] Hofmann ve Görlitz, **a.g.e**., s. 73, 91-93.

gösterilmiş ve bu durum artık mihver devletlerin kaybetmeye başlaması olarak gösterilmiştir[147].

2) Casablanka Konferansı

1942 yılının sonlarında ve 1943 yılının başlarında Kuzey Afrika'da İngiliz-Amerikan birliklerinin Rommel'e karşı kazandığı zafer, Stalingrad kuşatmasının kaldırılması ve Sovyetlerin karşı atağa geçmesi, savaşta yeni kararların alınması ve bir durum değerlendirmesi yapma ihtiyacını doğurmuştu. İşte bu nedenlerle Churchill ve Roosevelt 14 Ocak ta Casablanca da buluştular. Bu görüşmeye Stalin de davetliydi ancak, Stalingrad çarpışmalarını bahane ederek katılmadı. Casablanca görüşmesi İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye açısından önemli neticeler vermiştir. Casablanca konferansında ilk olarak Başkan Roosevelt düşmanın kayıtsız şartsız teslim olma fikrini ortaya atmıştır. Roosevelt'e göre bu düşüncesinin temelde iki hedefi vardı[148]:

1) Mihver devletlerin Karşı koyma azmini kırmak ve onları müttefiklerin adalet ve merhametine bir an evvel sığınmaya mecbur etmek.

2) Dünyayı mütecavizlerin hesaplı kötülüklerinden korumak ve gelecek kuşakları makul barış garantileri ile güvenliğe kavuşturmak için gerekli bütün basiretli tedbirleri almak.

Roosevelt her ne kadar bu düşüncesinin olumlu yanlarına yoğunlaşmışsa da düşüncesinin olumsuz etkilerinin büyüklüğünü fazla ciddiye almamıştır. Öyle ki, Roosevelt'in bu düşüncesi savaşın uzamasına yol açmış, ekonomik kalkınma anlamında Almanya'ya ve dolayısı ile Avrupa ya zarar vermiş, Avrupa'da Sovyet etki alanının artmasına yol açmıştır. Almanya'yı bir denge unsuru olarak gören Türkiye ise bu düşünceye şiddetle karşı çıkmış ve bunun sonucunda Avrupa'nın yarısının Sovyetler Birliği'nin etkisi altına gireceğini savunmuştur. Türkiye'yi de yakından ilgilendiren bu konferansta Churchill ısrarla Türklerin savaşa sokulması fikrini benimsetmeye çalışmıştır. Churchill, Türkiye'nin savaşa dahil edilmesi için Türkiye'nin toprak bütünlüğünü garantiye alacak şekilde 3 müttefikin birlikte vaatte

[147] Öztoprak İzzet "*İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana görüşmelerinin Siyasi Yönü"*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Cilt 16, Sayı:46'dan ayrı basım, Mart 2000, s.153.
[148] Erkin Feridun C., **Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, TTK Kütüphanesi, Ankara, 1968, s. 188, Weisband, **a.g.e**., s. 133-134.

bulunması gerekliliğini vurgulamıştır. Bu kapsamda Churchill'e göre Türkiye'yi askeri açıdan da güçlendirmek gerekmekteydi. Roosevelt ve General Marshall ise buna başta karşı çıkmış olmalarına karşın daha sonra devam edilen görüşmelerde Türkiye'nin etken bir şekilde savaşa sokulması fikrini kabul etmişlerdir[149].

İngiltere, Akdeniz'de girişilecek hareketler bölümünde Sicilya'nın işgali ile Türkiye'yi faal bir müttefik haline getirmeyi, diğer bir ifade ile savaşa faal olarak katılması gereken bir durum ortaya çıkarmayı amaçlıyordu. Roosevelt ve Churchill'in düşünceleri Sovyetlere yeni bir yardım yolu açmak ve Almanya'yı güney kanadından vurmaktı. Bunun gerçekleşmesinde Türkiye anahtar ülke olarak görülüyordu. Türkiye'nin 1943 yılında savaşa girmesi için gerekli çaba mutlaka harcanmalıydı. Türkiye'nin savaşa girmesi ile ikinci bir cephenin açılmasının yanında Türk hava sahasının müttefiklerce kullanılarak Romanya petrol kuyularının vurulması planlanıyordu. Churchill, Türk ordusunun yetersiz olduğunu belirtip Türklere gerekli malzeme ve askeri desteğin sağlanması gerektiğini vurguluyordu. Türkiye konusu tamamen İngiltere'ye bırakılmış, müttefiklerin Türkiye ile ilişkisinin İngiltere üstünden yapılması kararlaştırılmıştı. Bunun sonucunda Amerika da Türkiye'ye Amerika tarafından verilecek malzemelerin İngiltere üzerinden Türkiye'ye iletilmesini istemişti. Türkiye'ye yapılacak Müttefik askeri malzemesi ve silah yardımı bundan böyle tamamen Ortadoğu İngiliz Askeri Komutanlığının inisiyatifine bırakılmıştı[150].

Öte yandan konferansta belirtilen, İngiltere'nin müttefik güçler adına Türkiye ile olan durumu görüşecek tek ülke olması Türkiye'de büyük bir hayal kırıklığı oluşturmuştur. Çünkü Türkiye, Amerika ile direk bir bağ kurup ilişkisini güçlendirmek istemiştir. Ama konferanstan sonra Amerika'nın Türkiye ile ilgili önemli görüşmeleri İngiltere üzerinden yapmak istemesi Türkiye'nin dış politikasında ters bir durum ortaya çıkartmıştır. Bu durum ise, Türkiye'de tepkiye neden olmuş ve sanki İngiltere'nin bir sömürgesi gibi davranıldığı hissini uyandırmıştır. Hatta bu durum 29 Ocak 1943 tarihinde Türkiye'nin Washington Askeri Ataşesi Cemal Aydınalp'e aktarılır ve Aydınalp Türkiye'nin bu konuyu Türkiye'nin ve Türk ordusunun askeri açıdan zayıf tutulması konusunda Londra'nın

[149] Erkin, **a.g.e**., s.188-190.
[150] Öztoprak, **a.g.m.**, s. 153-155.

Moskova'ya verdiği güvencenin yerine getirilmesi şeklinde değerlendirildiğini belirtecektir[151].

Türkler bu düşüncelerle boğuşurken Churchill bu görüşmeden sonra Akdeniz ve Balkan stratejisindeki kilit ülke olan Türkiye ile görüşme yapma talebinde bulunmuş ve Adana görüşmelerine giden yol açılmıştır.

[151] Weisband, **a.g.e.**,s.142-151.

İKİNCİ BÖLÜM

ADANA GÖRÜŞMELERİ VE ETKİLERİ

A) ADANA GÖRÜŞMELERİ

Savaşın başlamasından 1942 yılı sonlarına kadar geçen süreçte, Türkiye'nin temel politikası olan savaş dışı kalma yaklaşımı, Almanya'nın Avrupa'da yayılma çabalarına karşı müthiş bir kalkan vazifesi görmüştü. Ancak, Almanya'nın zayıflamaya başladığı dönemde Almanları kesin olarak yenilgiye uğratmak için Avrupa içlerine girmek gerekiyordu ve Türkiye'nin bu kalkan olma durumu bu sefer Müttefiklerin hareket alanını kısıtlamaktaydı. Churchill'e göre de gerekli tedbirler alınarak Türkiye'nin özellikle de Sovyetlere yönelik endişeleri ortadan kaldırılarak Türkiye kazanılabilir ve dolayısıyla Almanya'ya karşı Balkanlarda bir cephe açılması sağlanabilirdi[152]. Bu açıdan Türkiye, savaşın en kritik dönemini 1943 yılı başlarında yaşayacaktır[153].

Müttefikler Almanya'nın Avrupa'daki genişlemesine engel olmaya çalışırken, Casablanka Konferansı'nda Roosevelt'i Türkiye'nin savaşa sokulmasına ikna eden Churchill, bu görüşmenin ardından Türkiye hakkındaki planlarını aktif bir şekilde uygulamaya başlamıştır. Ancak, Churchill'in savaş kabinesi bu fikre sıcak bakmamıştır. Savaş kabinesi Türkiye'yi savaşa sokma çabalarının şimdiye kadar boşa çıktığı ve ileride yapılacak olan çabalarında Türkiye'nin savaş dışı tutumunu değiştirmeyeceğini ileri sürmüştür.

Churchill'in bu fikre olan cevabı "*Türkiye şu an savaşa hazır değil ama Türkiye yapılacak yardım ile savaşa hazır hale getirilebilir ve savaşa girmeye ikna edilebilir, Türkiye savaşa girmese bile İngiltere'ye hava üstlerini açması ile Ploesti Petrollerinin bombalanması bile Almanlara büyük zarar verecektir*" şeklinde olacaktır. Churchill Türkiye'nin talep edeceği askeri yardımın verilmesi aşamasında savaş kabinesinden onay alacağını belirtir. Sonuç olarak Başkan Roosevelt'in de araya girmesi ve Churchill'in ısrarı neticesinde Türkiye ile görüşmelerin yapılmasına

---

[152] Esmer Şükrü A., **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990), "1939-1945 Dönemi"**, Siyasal Kitabevi, 8. Baskı, Ankara, 1993, s.164, Gürel Şükrü S., *"Türk Dış Politikası (1919-1945)"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Analizi**, Cilt II, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s. 534.

[153] Deringil Selim, *"İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası"*, **Tarih ve Toplum Dergisi**, İletişim Yay., Kasım 1986, s. 24.

karar verilmiştir. 25 Ocak 1943 tarihinde Churchill İngiltere ve ABD adına İnönü ile görüşme isteğinde bulunur. Bu görüşme iki konuyu kapsamaktadır. Birincisi, Türkiye'ye modern silahların verilmesidir. İkincisi ise Türkiye'nin savunma gücünün arttırılmasıdır. Bunun akabinde 26 Ocak tarihinde Roosevelt de İnönü ile temas kurarak bu görüşmeyi desteklediğini belirtmiştir. Görüşme yeri olarak Kıbrıs ve Ankara benzeri birkaç yer düşünülür ama sonunda gizlilik sağlayacağı düşünülerek Adana'da karar kılınır. Görüşme yeri olarak Yenice'deki tren istasyonu seçilir[154].

Churchill 24 Kasım 1942 ve 27 Ocak 1943 tarihli mesajlarında Rusya'yı da Türkiye ile yapmayı planladığı görüşmeden haberdar etmiştir. Churchill Stalin'e 24 Kasım tarihli mesajında, Türkiye'nin savaşa sokulması ile Karadeniz'de Rusya'ya sevkıyat yolunun açmasının ve Almanlar için hayati önemi olan Romen petrol tesislerinin bombalanmasının sağlanabileceğini anlatır. Türkiye'ye şu an yapılmakta olan 200 tanklık mühimmat sevkıyatı ile yardım için kullanılabilecek sekizinci, dokuzuncu ve onuncu ordulardan bahseder. Stalin de 27 Kasım tarihli cevabında Churchill'i düşüncelerinde desteklediğini belirtir[155].

Toplantıya gelirken Churchill'in kafasında Türkiye ile ilgili olarak iki düşünce vardır. İlki Türkiye'nin savaşa aktif olarak katılmasını sağlamaktır. Churchill'e göre gerekli yardımın yapılması ve güvenliğinin sağlanması ile Türkiye'nin güveni artacak ve bu güven Türkiye'nin çıkarlarına uygun olduğunda savaşa kendiliğinden katılmasını sağlayacaktır. Ayrıca, Churchill savaş sonrasında toplanacak olan barış konferansına katılmanın ana şartının da savaşa fiilen katılmak olacağını vurgulayarak Türkiye üzerinde baskı kurmaya çalışacaktır[156].

İkinci düşüncesi ise, Türkiye savaşa girmese bile Müttefiklere Romen petrol yataklarının bombalanması ve Ege adalarına saldırıda kullanılmak üzere hava üslerini açması ve Boğazların kendileri açısından kullanımının kolaylaştırılmasına karşılık Mihver devletlerine kapatılmasıdır.

---

[154] Churchill, Winston S., **The Second World War**, **The Hing of Fate**, London, 1951, Bilge, **a.g.e.**, s 166-168, Weisband, **a.g.e.** , ss 152-155, Denniston, **a.g.e.**, s. 1-40.

[155] S.S.C.B. Dış İşleri Bakanlığı, **Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalında Türkiye(1941-1944) ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Sovyet Barış Çabaları ve Türkiye 1938-1939(Seçmeler)**, Havas Yayınları, İstanbul,1981,s. 79-84.

[156] Gül Mustafa, *"İkinci Dünya Savaşı Sırasında Müttefikler Arasında Yapılan Önemli Toplantılarda Türkiye"*, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (20–22 Ekim 1997-İstanbul)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s. 34.

Churchill'in Türkiye'yle ilgili bu beklentilerine dayanan temel stratejisi ise şu şekildeydi "İtalya'ya karşı geniş bir sefer açılacaktır. İtalya'nın çöküşü, Almanların Balkanlardaki durumunu sarsacaktır. Bu takdirde Sovyetlerin kuzeyden, Müttefiklerin de Türkiye vasıtasıyla güneyden harekete geçmeleri ve savaşın bu suretle Balkanlara intikali Almanları yenilgiye doğru itecektir. Bu arada Romanya petrolleri de bombardıman edileceğinden Almanya'nın akaryakıtsız kalışı Alman mukavemetini ayrıca sarsacaktır. Ama bütün bu işlerde hem kara, hem hava harekâtı için Türkiye'nin yardımına ihtiyaç vardır. Hulasa Türkiye 1943 yılı sona ermeden müttefikler safında savaşa girmeli ve bu suretle de müttefiklerine karşı da taahhütlerini yerine getirmelidir"[157].

İnönü'nün ise, Adana görüşmeleri öncesi toplantıdan beklentilerinin ilki Türkiye'nin savunma gücünü artırmak maksatlı olarak İngilizlerden alınacak askeri yardımların arttırılmasıdır. İkinci beklentisi de Rusya'dan gelebilecek bir tehlike konusunda İngilizleri ikna etmektir. Rusya'dan gelebilecek bir tehlike Almanya'nın Türkiye'yi tehdit etmesinden daha olası gözükmektedir. Toplantılar esnasında da bu konu üzerinde daha detaylı olarak durulacak, Türkiye'nin Rusya'nın kendi üzerindeki emellerinden olan korkusuna değinilecektir[158].

18 Ocak'ta İngilizler Türkiye'ye ilişkin politikalarını bir rapor halinde açıkladılar. Değerini daha çok hava saldırıları için kullanılacak bir üs olmaktan alan Türkiye'ye Müttefiklerin yardımlarının savaşa girmemesi halinde kesileceği korkusunun yerleştirilmesi konusunda baskı yapılması; Alman kuvvetlerinin dağılmasını sağlamak ve krom alışverişini engellemek üzere Mihver Devletlerinin Balkanlar'a karşı bir tehlike olarak gösterilmesi hususları göze çarpmaktaydı. Churchill'in görüşmelerde bu raporları dikkate alacağı muhakkaktı[159].

Churchill Sovyetler Birliği'nin yayılma politikasına karşı tek gerçek güvencenin Türkiye'nin Müttefikler yanında savaşa girmesi olduğunu vurgulayacaktır. Ancak, Türkiye'nin savaşa sokulma ısrarı altında bir İngiliz-Rus

[157] Aydemir Şevket S., **İkinci Adam 1938-1950**, Cilt: 2, Remzi Kitabevi, 7. Basım, İstanbul, 2000, s. 259.
[158] Weisband, **a.g.e.** , s. 153.
[159] Denniston, **a.g.e.**, s.130-131.

antlaşmasının olabileceği ya da Türkiye'nin kime karşı takviye edilmek istendiğinin bilinmemesi Türk tarafının endişelerini daha da artıracaktır[160].

Bu düşünceler çerçevesinde İngiliz heyeti, Türk heyeti ile Adana yakınlarındaki Yenice İstasyonu'nda Cumhurbaşkanı treninin salonunda 30 Ocak 1943 tarihinde bir araya gelirler[161].

Toplantıda Türk heyetinde; Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, İçişleri Bakanı Hilmi Uran, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Tuğgeneral Şefik Çakmak ve Feridun Cemal Erkin, İngiliz heyetinde ise, İngiliz Başbakanı Churchill, Dışişleri Daimi Müsteşarı Sir Alexander Cadogan, Genelkurmay Başkanı Sir Alan Brook ve cephe kumandanları bulunuyordu.

Churchill uçaktan indiği anda Saraçoğlu ile tokalaşırken "*Türkiye'ye bir istekte bulunmak için değil, silah ve malzeme ihtiyaçlarınızı incelemek için geldim*" sözleri ise Churchill'in Türkiye'yi rahatlatma çabasından başka bir durumu ifade etmiyordu[162].

Genel olarak bu konferansta temelde iki hususun tartışılmasına ağırlık verilmiştir. Bu hususlardan ilki; Türkiye'nin savaşın seyri içindeki olası yeri, diğeri de Türk-Rus ilişkilerinin seyridir[163].

Ancak, farklı düşünceler ekseninde gerçekleştirilen görüşmelerin uzlaşmayla sonuçlanan en somut adımı "*Adana Listeleri*[164]" olarak adlandırılan askeri mühimmat

---

[160] Dönmez Berna, *"İkinci Dünya Savaşının Son Döneminde Türk Dış Politikası (1943–1945)"*, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997-İstanbul)**, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1999, s. 513, Us Asım, **Asım Us'un Hatıra Notları**, Vakit Matbaası, İstanbul, 1966, s. 563.

[161] Siyasi ve Askeri içerikli olarak gerçekleştirilen 5 toplantının metinleri Ek-9'da sunulmuştur. **Kaynak:** Önder **a.g.e.**, s. 272-297.

[162] Erkin Feridun Cemal, **Dışişlerinde 34 Yıl Anılar – Yorumlar I. Cilt**, Türk Tarih Kurumu Basınevi, Ankara 1980,s. 137.

[163] Gül, **a.g.m**., s. 34.

[164] Adana görüşmeleri çerçevesinde müttefiklerin Türkiye'ye vermeleri tekerrür eden malzeme ile bunların nakli hususları aşağıdaki maddelerde bildirildiği şekilde düzenlenecektir:
1) Amerikalıların, İngilizlerin bugüne kadar muhtelif tertipler altında vermeyi taahhüt etmiş oldukları malzemeler şimdiye kadar gelenler hariç olmak üzere geriye kalanlarla bu kere yeniden ihtiyacımız olarak tespit edilen malzeme ayrı ayrı gönderilmek suretiyle yekün edilerek yeni bir liste tanzim edilecektir. 2) Birinci madde de ne surette hazırlanacağı tespit edilen listenin adı "Adana Listesi"dir. Bundan sonra yeni listeler tanzim edilmek icap ederse Adana Listesi'ne zeyl namı altında A, B, C, isimlerini alacaktır. 3) Adana Listesi'nin tanziminden sonra; evvelce gerek General Orbay ve gerekse de diğer zevat vasıtalarıyla tanzim edilip müttefiklerden istenilmiş olan listeler tasfiye edilecektir. 4)

listeleri olduğu söylenebilir. Türkiye'yi savaşa çekebilmek için kullanılan bu malzemeler, düşünülenin aksine Türkiye tarafından savaş dışı kalmanın bir başka kozu olarak kullanılacaktır[165]. Zira toplantı sonrasında gerçekleştirilen askeri görüşmelerde de bu husus her iki tarafın stratejilerini gerçekleştirme noktasında en önemli dayanağı oluşturacaktır.

B) SİYASİ YÖNÜ

1) 1nci Toplantı (*Genel*)

Toplantı İnönü'nün Churchill ve yardımcılarını kabul edip onların görüşlerini dinlemekten memnun olacağını belirtmesiyle başlar. Churchill, toplantı ile ilgili hazırlamış olduğu dokümanı Türk heyetine sunmasından sonra görüşmelere geçilir. Bu dokümanın içeriği şu şekildedir:[166]

"1.Türkiye'nin kuzey kanadındaki tehlike, Rusların Almanlara karşı bozucu galibiyetleriyle güvenlik altına girecektir. Güney kanadında ise General Alexander ve Montgomery, Rommel'i Kahire'den 1.600 mil uzağa attılar ve Rommel'in ordusun 3 çeyreğini ve malzemelerinin % 90'nını imha ettiler. Ama Almanların petrol ihtiyacı ve "Drang Nach Osten" politikası devam ettiği için yazın kuvvetlerini merkeze kaydırabilirler. Türkiye'nin, olası bir saldırıya karşı savunma yapabileceği en iyi durumda bulunması gerekiyor. Biz buraya müttefikimiz olan Türkiye'ye, bu çıkması beklenen kriz anında en iyi nasıl yardımda bulunabileceğimizi konuşmaya

---

Adana listesi'ni tahakkuk ettirmek ve bunun celp ve naklini temin etmek üzere Genel Kurmayda doğruca II. Başkanlığa bağlı ve Kara, Hava, Deniz subaylarından mürekkep olmak üzere bir malzeme tahakkuk ve takip bürosu teşkil olunacaktır. **Kaynak:** GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:4, Dosya No: 4, Bel: 4-12, (Ek 1)
Malzeme tahakkuk ve takip bürosunun vazifeleri de şu şekilde düzenlenmiştir:
a) Adana Listesi'ni tanzim etmek ve malzemenin celbindeki ehemmiyet derecesini tespit eylemek.
b) Ordumuzdaki mevcut Alman ve İtalyan malzemesine ait ihtiyaçlarımızın İngilizler elindeki Alman ve İtalyan ganaimi arasında temini için ayrı ve yeni bir liste yapmak.
c) Yukarıdaki fıkralarda bildirilen listelerdeki malzemenin nakli hususunda vasıta ihtiyacı ile limanlarımızdaki tahliye ve bunları dahile sevk hususundaki hali hazır nakliyat kudretimizi tespit etmek.
d) Listelerdeki malzemenin celbini tespit edilen nakliyat sırası ehemmiyetine göre takip etmek ve nakliyat kudretimize göre memleket dahilinde tespit edilen mahale kadar sevkini düzenlemek.
e) Limanlarımızdan ve hudut istasyonlarımızdan itibaren dahile doğru tahliye ve nakil kudretimizi artırmak bakımından gerekli tedbirleri tespit ve yapacak işleri planlaştırmak ve bu hususları takip etmek. **Kaynak:** GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:4, Dosya No: 4, Bel: 4-3, (Ek 2).

[165] Deringil, **Denge Oyunu**, s. 192.

[166] Churchill yolculuğunda hazırladığı kendisinden ve Başkandan platonik bir evlenme teklifi mektubu olarak tasvir ettiği dokümanı İnönüye verir. Bkz. Churchill, **a.g.e.**, s. 631.

geldik. Biz bu gayeye uygun olarak Türk ordusuna, ne yazık ki sahip olmadığı modern askeri malzemelerin gönderilmesini hızlandıracak ve aynı zamanda gönderilecek malzemelerin sayısını da arttırmış olacağız. Amerikan Başkanı da bana bu konuyu hem onun adına hem kendi ülkem adına halledip ilgilenmemi söyledi. Bu tabi ki benim Amerika adına açık çek vermem anlamına gelmiyor ve bazı konularda tekrar kendilerine başvurmam gerekebilir. Ama Amerikan başkanı bu görüşmenin yapılmasıyla ilgili çok heyecanlıydı. Çünkü o Türkiye'nin güvende ve güçlü olmasını istiyor. Türkiye'nin batının bu güçlü olan iki devletiyle (*İngiltere ve Amerika*) sıkı bir iş birliği yapmasını istiyor. Bu işbirliğinin sadece savaşın devrelerinde değil aynı zamanda savaş sonrası dünyanın rehabilitasyonunda da devam etmesi gerektiğini belirtiyor. Bu yüzden önerilerimizde birbirimizi anlayarak en uygun noktayı bulmamız gerekiyor. [167]

2. Bizim sağlayacağımız silahların sevkıyatını ve etkin kullanımını nasıl arttırabiliriz. Şu anda haberleşme imkânı ne durumda ve hangi önlemler alınarak bu konudaki aksaklıklar düzeltilebilir. Müttefikler tarafından gönderilecek malzemeler nasıl doğru bir biçimde dağıtılacak ve konuyla ilgili hangi önlemler alınacak. Biz bu konularda yersiz gurur yapmayarak daha iyi nasıl olabiliriz, daha iyi nasıl malzeme sağlayabiliriz onu düşünüyoruz. Örneğin Amerikalılar bize Ortadoğu'da kullanmamız için verdikleri tanklar ve silahlarla ilgili bizi eğitmek için öğretmenler gönderdiler. Hatta makinelerin tamirini ve devamlılığını nasıl sağlanacağını öğretmek için kalifiye mühendisler gönderdiler. Biz her şeyi iyi yaptığımızı düşünüyorduk ama Amerikalılar bizi doğru yaptığımızı düşündüğümüz birçok konuda eleştirdiler ve bizim bu konularda daha iyi bir noktaya gelmemizi sağladılar. Bizim burada küçük düşürücü ya da olumsuz tavsiyelerde bulunacağımızı düşünmeyin, buraya göndereceğimiz birçok tecrübeli ve bilgili uzman malzemelerin nasıl kullanıldığını ve çalıştığını anlatacaklar, böylece ordunun eline sağlıklı bir malzeme geçmiş olacak ve bu malzemenin nasıl iyi durumda tutulacağını da gösterecekler. Biz aynı zamanda tanklar ve diğer savaş teknik donanımlarıyla ilgili uzman bir ekip de göndereceğiz. Bu ekip ihtiyaç duyulan konularda sizi aydınlatacak. Ben Türk ordusunun muazzam bir piyade gücünün ve topçu gücünün

[167] Churchill ve İnönü tercümanlık görevini üstlenen İngiliz Büyükelçiliği mensubu Paul Falle'nın 'mil' olarak söylenen uzaklıkları 'kilometre' diye tercüme edince toplantıdan sonra bir heyet bu belgeyi Türkler için doğru Fransızca'ya tercüme ettiler. Bkz. Denniston, **a.g.e.**, s. 138.

olduğunu görüyorum ama savaşın başladığı son 3.5 senedir savaşın sonuçlarını belirleyen modern askeri malzemeleri temin edemedi. Örneğin Almanlar bu tarz askeri malzemeleri Bulgarlara verdiler. Bu az önce bahsettiğim olaylar bana Türkiye'nin neden bu ana kadar böyle davrandığını anlamama yardım etti. Şu anda bu uyumsuzlukları çözmenin tam zamanı olduğunu düşünüyorum.

3. Benim önerimin ilk bölümündeki; Türkiye'nin savunmasını güçlendirmek için yapılacak yardım tamamen iki tarafın uzmanlarının yapacakları detaylı çalışmalara ve raporlarına bağlıdır.[168]

4. Önerimdeki ikinci bölümde Türkiye'nin savaşa girmek durumunda kalabileceği hipotezini göz önünde bulundurmak gerekiyor. Almanların saldırması durumunda ya da Bulgaristan'da veya Balkanlarda bir anarşi çıkması durumunda Türkiye kendi menfaatleri için savaşa girebilir. Türkiye bu gibi durumlarda karar yetkisini tamamen kendisi almak için bu durumlarda adımlarını atarken güçlü ve sağlam bir ordu desteğine gereksinim duyacak. Bu bölüm iki kısımda incelenecek:

Birincisi: Şu anki acil durum, buna yapılabilecek hava saldırıları da giriyor. Biz Nisan, Mayıs, Haziran ve Temmuz'da bu acil durumlar karşısında neler yapabiliriz.

İkincisi: Türkiye savaşın içine çekilmeye başlandığında biz ne yardımı göndermeliyiz ve ne kadar hızlı bir şekilde bu yardımı Türkiye'ye ulaştırabiliriz. Öncelikle hava yardımı yapabiliriz. İngilizler ve Amerikalılar bu acil durumun ortaya çıkması durumunda derhal 25 tane hava filosu göndermeye hazırdır. Birçok hava alanının yapımı tamamlandı ve gerekli malzemeler oraya çoktan sağlandı ama bunun yanında birçok hava alanının yapım çalışmasına geçen sene ara verildi. Bunların yapımına acilen devam edilmeli. Malzemeler yedek parçalar ve arazi atölyeleri hemen kurulup sağlanmalı. Yuvalar yapılsın ki kuşlar oraya uçabilsin. Yuvalar olmadan Kuşlar yaşayamaz ve vuramaz. Türkiye'nin savunması için hayati öneme sahip olan bu çalışmayla ilgili büyük bir enerjiyle çalışılması gerekiyor. İngiliz ve Amerikan mühendisler ve hava kuvvetleri çalışanları ellerinden geleni bu konuda

[168] Adana konferansının tek somut sonucu olan "Adana Listeleri" ' nin oluşumudur. Bkz. Deringil, **a.g.e.**, s. 192.

yapmalılardır. Gerekli sayıdaki uzmanlar ayarlandığı an vakit kaybetmeden çalışmalara başlanmalıdır.

5. Bu yaz çıkabilecek acil bir durumda, Türk ordusunun kendisini modern askeri malzeme ve gereçlerle tam olarak donatması pek mümkün gözükmemektedir. İngilizler ilk olarak, önceden tam olarak eğitilmiş olan özel birlikleri hemen Türkiye'ye gönderebilir, böylece hava alanlarının savunması için ve tankların püskürtülmesi için tedbir alınmış olur. Bunun için birçok uzmanın haberleşmesine de gerek kalmayacaktır. Amerika'nın yardımı gerekli olabilir ve bu elde edilebilir, birçok tanksavar alınabilir. Bunun için de bugüne kadar hiç kullanılmamış olan bizim en son çıkardığımız 17 poundluk olan da var. Bunun yanında kuvvetleri desteklemek için birçok uçaksavar da temin edeceğiz. Biz ayrıca, savaş deneyimi olan iki tane zırhlı tümenimizi en kısa zamanda kaydıracağız. Buna ilaveten 9. ve 10. ordular da hazır olacaklar. Biz 10. orduyu ileriki operasyonlar için Akdeniz'in merkezine doğru kaydıracağız, ama iyi bir donanıma, 3 çeyrek malzemeye sahip Polonya grubu size destek verebilir. Bu grup sadece Rus Gagagusları Almanlara geçit verirse, İran hattında savunmada olacakları zaman size destek veremez ama bunun olacağını pek düşünmüyorum. Belki Suriye'deki 9. orduyu 5 kısma ayrılabiliriz. Bu kadar fazla birliğin sevkıyatı haberleşme sorununa yol açabilir. Biz fazla karışıklık olmaması açısından en önce uzmanlaşmış birlikleri sevk ederiz. Bu konuların çözümü için Mareşal Fevzi Çakmak, General Brooke, Hava Mareşali Drummond ve Ortadoğu'daki birliklere kumanda edecek olan General Wilson'un bu konuyla ilgili çalışma yapıp değerlendirmesini istiyoruz. Bu ikinci aşama, iki bölümden oluşuyor ve bizim askeri uzmanların konferansta bulunup bunları değerlendirmeleri gerekmektedir. Üst düzey görevliler konuyu 1 günde ele alamazlarsa 2.gün konuya devam etmek için tereddüt etmeyeceklerdir. Bu bütün meselenin üst düzey görevliler tarafından ele alınmasını sağlayacak ve bir form haline getirilecek geri kalan tarafı yardımcılar tarafından detaylı bir şekilde hazırlanacaktır.[169]

6. Şimdi size Casablanca Konferansı ve Akdeniz'in merkezinde kuvvet toplama nedenimiz hakkında bilgi vereceğim. Doğal olarak planın net halini,

[169] Görüşmelerde 3 ana gündem mevcuttu: 1. Modern gereç ve silah kozu ve Rusya korkusu ile müttefiklere aktif katılım. 2. Akdenizdeki harekatlara ortak edilme. 3. Üslerden yararlanma. Bkz. Denniston, **a.g.e.**, s. 139.

günlerini detay olarak söyleyemeyiz ama bizim amacımız İtalya'yı yok etmek. Tamamen bozguna uğratmak ve savaşın dışına atmaktır. Tunus ve İngiltere tarafından ağır bir şekilde bombardıman altına alacak ve aynı zamanda denizden büyük bir taarruz yapacağız. Bunun için gerekli hazırlıklar yapılıyor. İtalya'nın çöküşü bize Batı Balkanlara ulaşmamızı sağlayacak, bu da Hırvatistan'daki General Michailovitch'e, Hırvatistan ve Slovenya'daki partizanlara moral olup Almanlara karşı direnişlerini arttıracaktır. Bizim beklentilerimize göre, düşmanı Kuzey Afrika kıyılarından yaz başlamadan önce, bekli de bundan çok daha önce atmış olacağız. Bu durumda yaz aylarında Akdeniz, İngiltere ve Amerika'nın yapacağı en büyük askeri operasyonları görecek. Bu operasyonlar her şeyden önce İtalya açısından Balkanlarda büyük bir karışıklık meydana getirecektir. Rus kuvvetlerinin de sağlayacakları avantaj gözden kaçmamalı. Karadeniz'deki operasyonlar Rusların iyi donanmasıyla başarılı olacaktır. Yaz ayında yüksek bir tansiyon beklendiği için bizim için önemli olan Türkiye'nin güvende olmasıdır.

7. Stalin'de Türkiye'nin iyi bir şekilde silahlanmasını ve olası bir saldırıya karşı savunma yapabilecek bir konuma gelmesini istiyor. Ve yine biliyorum ki; Başkan Roosevelt ve Majeste hükümetleri Türkiye nin savaş sonrası kurulacak Barış Konferansında tam bir ortak olarak bir yerinin olmasını arzu ediyorlar. Bu konferansta bütün savaş sonrası sorular ve mevcut durum karara bağlanacaktır. Şu an için savaşın ne zaman biteceğini söylemek mümkün değil. Biz Amerikalılar ve İngilizler olarak kazanacağımıza eminiz. Bu yüzden Başkan, Casablanca Konferansını koşulsuz teslim olma konferansı olarak tanımlamıştır. Şunu unutmamak zorundayız ki, biz barış ülkeleriyiz ve savaş için çok az bir hazırlık yaptık. Ama şu anda biz bu saldırgan devletler olan Almanlar ve Japonlara göre hem asker olarak hem de askeri malzeme olarak daha üstün konuma geldik. İtalyanlardan bahsetmeye bile gerek yok. Bizim kesinlikle sonuna kadar gitme azmimiz var ve en iyisini de yapacağız. Sizin ve bizim bildiğimiz gibi, hatta belki de siz Almanya'nın içyapısını daha da iyi biliyorsunuz, biz Almanya'nın hemen ya da erkenden çökmesine bel bağlamıyoruz, ama aniden çökmeyeceğinden de kimse emin olamaz. Biz hem kötü, hem iyi şartlar için hazırlıklı oluyoruz.

8. Churchill 1909'dan beri Türkiye'de bulunmadığını ancak o zamanlarda modern Türkiye'nin temellerini atan birçok cesur kişiyle tanışma şansım olduğunu

ifade ile Türkiye ve İngiltere arasında uzun süreli bir dostluk ilişkisi olduğunu belirtir. Bir önceki korkunç yaralar açan savaşta Alman entrikasıyla ve bununla beraber İngiltere ve Türkiye'nin hatalarıyla biz ne yazık ki karşı karşıya geldik. Biz onurlu ve cesur iki taraf olarak savaştık. Ama o günler artık geçti, artık beraber hareket edip bir evrensel anlaşma yapıp dünyadaki barış isteyen insanları güvence altına almak için biz ve bizim Amerikalı müttefiklerimiz güçlü bir şekilde çaba göstereceğiz".[170]

Doküman incelendikten sonra, İnönü dokümandaki askeri ve siyasi çalışmaların, Türkiye'ye yapılacak askeri yardımı ve Türkiye bir saldırıya uğrarsa verilecek destekle ilgili olduğunu anladığını belirtir. Ayrıca İnönü Türkiye'nin tarafsız bir konumda olduğunu da yineler. Buna istinaden Churchill de Türkiye'nin her hangi bir yükümlülük altına girmesini talep etmedikleri şeklinde karşılık verir. İnönü de Churchill'i anladığını ve dokümanda belirtildiği gibi Türkiye'nin tarafsızlığının bozulabileceği durumların ortaya çıkmasının mümkün olduğunu söyler ve bu konuyla alakalı hususların iki tarafın uzman heyetleri tarafından müteakip eden toplantılarda tartışılmasını tavsiye eder[171].

2) 2nci Toplantı (*Politik*)

Birinci toplantının ardından aynı gün içerisinde ikinci toplantıya İngiliz ve Türk taraflarından üçer kişilik heyetlerin katılmaları ile başlanmıştır. İnönü, Almanların petrole olan ihtiyaçları ve doğuya doğru ilerleme politikasının, (*Drang Nach Osten*) Alman kuvvetlerinin merkeze çekilerek merkezden bir saldırı gerçekleştirme ihtimalini arttırdığını belirtir. Rusya tarafından püskürtülen Alman orduları geride yeni bir cephe kuracakları zaman bazı birliklerini başka yerlerde kullanma durumu ortaya çıkacak bu da Türkiye için bir tehdit oluşturacaktır. Türkiye'ye yönelik direk bir tehdit oluşmasa bile Balkanlarda bu durumdan dolayı ortaya çıkabilecek bir kargaşa Türkiye'nin tarafsızlığını etkileyebilir. İşte bu nedenlerden dolayı Türkiye güçlendirilmelidir. Konunun devamında İnönü'nün, Temmuz'dan önce herhangi bir olayın beklenip beklenmediği ile ilgili sorusu üzerine Churchill, Tunus'un temizlenmesinden sonra Akdeniz temelli bir operasyonun başlayacağını ve bunun da Türkiye'yi etkileyeceği cevabını verir.

[170] 8 maddeden oluşan metnin tamamı için Bkz. Churchill, **a.g.e.**, s. 631-635.
[171] Öztoprak, **a.g.m.**, s.155.

İnönü, şu ana kadar Türkiye'nin aktif bir rol almasa da her zaman İngiliz Krallığı ile tam bir güven ve güçlü bir dayanışma içinde olduğunu belirtir. Sonrasında İnönü, savaş sürecinde ve sonrasında İngilizlerin Türkiye'den beklentilerini sorar. Churchill de Türkiye'nin neden aktif bir rol almadığını anladığını ve Türkiye'ye karşı serzenişlerinin olmadığını belirterek Türkiye'den beklentilerini şu şekilde sıralar: 1) Türkiye güçlü olmalı 2) Türkiye her an hazır olmalı ve ortaya çıkabilecek bir durum karşısında karar verme kudretinde olmalı. Türkiye'nin güçlü, hazır ve İngiltere'nin de planlarının hazır olduğu bir an gelebilir ve Türkiye kendisi bazı tekliflerde bulunabilir ya da Balkanlarda oluşabilecek bir kaos ortamı karşısında Türkiye Almanlara karşı hareket edebilir. Churchill ayrıca, Türkiye'nin kazananların yanında olması gerektiğine değinerek, savaş sonrası dünya barışını korumak için kurulacak Birleşmiş Milletler'de Türkiye'nin de bir sandalyesinin olması gerektiğini belirtir. Churchill yukarıda belirtilen savaşa girme kararlarında, Türkiye'nin tamamen özgür olduğunu, ancak Türkiye'den bu kararı 6 ile 18 ay arasında vermesini beklendiğini söylemiş ve bu şekilde Türkiye'yi baskı altına almak istemiştir. [172]

Churchill Türkiye'nin hava üslerinin, Ploesti petrol kuyularının bombalanması ve müttefiklerin benzin ikmali yapması için müttefik güçlerine açılmasının önemli bir katkı olacağını ısrarla vurgulamaya çalışmıştır. Ayrıca Boğazlarda da müttefikler yanlısı kararlar alınabileceğine değinmiştir. Churchill Avrupa'daki savaşın yakında biteceğini, şu anda Amerika'nın ve diğer müttefik güçlerin ana hedefinin Almanya olduğunu belirtip, yakında Almanya'nın yenileceğini iddia etmiştir. Sonra Rusya, Amerika ve İngiltere'nin önderliğinde dünyadaki barışı temin edecek, saldırgan devletlere gerekli yaptırımlar uygulayarak yeni savaşların çıkmasına mani olacak bir Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kurulacağını ifade etmiştir. Churchill'e göre Türkiye ve diğer milletlerin güvenliği bu yeni kurulacak örgüt tarafından sağlanacaktır.

Saraçoğlu, Türk-Rus ilişkileri için uzun süredir ellerinden geleni yaptıklarını ancak 1939'daki Moskova ziyaretinde gözlemlediği gibi Rusya, İngilizlerle olan uyum politikasına son verirse İngilizlerin bu durum karşısında vereceği tepkinin ne

[172] Öztoprak, **a.g.m.**, s.157.

olacağını sorar. Churchill bu soruya, Rusya'nın artık barışçıl bir politika izlemek istediğini ve Atlantik Paktını imzalayarak bir toprak talebinde bulunmamayı kabul ettikleri şeklinde bir cevap verir. Rusya'nın Amerika ve İngiltere ile 20 yıllık bir antlaşma imzaladığını ve savaştan sonra da yeniden yapılanmaya odaklanacağını ekler. Amerika ve İngiltere güçlü bir hava filosuna sahip olduğu sürece Rusya bu ülkelerle iyi ilişkiler içinde olmak zorundadır şeklinde de devam eder.

Saraçoğlu Almanya'nın tamamen yenilmesi durumunda Avrupa'nın Slav ve Bolşeviklerle dolacağını ve Rusya'nın daha da güçleneceğini daha emperyalist bir politika izleyeceğini belirtir. Churchill ise olaylara iyimser baktığını ama olası bir soruna karşı Türkiye'nin güçlü bir İngiltere ve Amerika ile yakın ilişkiler içinde olması gerektiğini söyler. [173]

Churchill, Türkiye'yi hazırsız veya onu zor duruma düşürecek şartlarda savaşa girmesini kesinlikle istemeyeceğini, ama bir an gelip Türkiye savaşa girmese bile hava sahasını müttefiklere açarak gerekli yardımı sağlaması gerektiğini yineler. Türk Dışişleri Bakanı konuyu tekrar Türk-Rus ilişkilerine getirir ve olası bir Rus hareketinde İngilizlerin tavrı ne olacaktır diye sorar. Churchill de her zaman kim olursa olsun saldırgan bütün devletlere karşı ortak bir tutum ve dayanışma içinde olacaklarını söyler.

Churchill, şu anda Türkiye'nin savaşa girmesini istemediğini ama zamanı gelince ve Türkiye güçlenince bunun Türkiye'den talep edileceğini belirtir. Zamanı geldiğinde Ploesti petrol kuyularının bombalanması için üs talebinin olabileceğini yineler ve bunun için gerekli alt yapı hazırlıklarının yapılacağını ister. Öyle ki Türkiye'yi bu konuda ikna etmek için İsviçre örneğini verir. Örneğinde İtalya'nın bombalanması için tarafsız bir İsviçre'nin hava sahasının kullanılmasına Almanya'nın ses çıkartmamasını gösterir. Türk Dışişleri Bakanı da bu iki ülkenin durumlarının aynı olmadığını belirtir.

İnönü ise konuyu İngiltere ve Amerika'nın Türkiye'nin 3,5 senedir istediği yardımları vermeyi hızlandırmaya karar verdiği ama para konusunun hiç açılmadığına getirerek, bir para beklentisi olmadan Türkiye'yi güçlendirmek

[173] Weisband, **a.g.e.**, s.158.

istemelerinin ana amacını sorar. Churchill'in bu soruya karşı verdiği cevabı şu üç maddede ifade edilebilir:

1) Şu anda Almanya'nın güçsüz bir duruma gelmiş olmasına rağmen Almanların olası saldırısına karşı Türkiye'nin savunma güvenliğini arttırmak.

2) Mümkün olan en fazla sayıda güç toplayarak birlik ve beraberliği güven altına almak.

3) Eğer bir fırsat çıkarsa ve bu Türkiye'ye çok pahalı ve onu tehlikeye atan bir durum olmazsa, Türkiye'nin Bulgaristan'a ve Balkanlara girmesi. Bunun amacı, geri çekilen Alman ordularına karşı kazanılan ilerlemeye yardımcı olmaktır.

Menemencioğlu, Türkiye'nin güvenliğinin İngiltere ile iyi ilişkilerde bulunmasında ve müttefiklerin yanında olmasında yattığını belirtir. Rusya'nın müttefiklerle beraber hareket edeceğini ama etmediği takdirde Türkiye'nin güvenliğinin nasıl sağlanacağını Churchill'e tekrar sorar. Başbakan da Rusya'nın savaştan yıpranmış bir şekilde çıkacağını kayıplarının çok büyük olduğunu ve kolay kolay artık bir savaşa girmeyeceği şeklinde yanıt verir. Eğer Rusya saldırgan bir tutum içine girerse kendine gereken cevap bu savaş sonrası kurulacak örgüt tarafından verilecektir. Bu garanti sadece Türkiye'yi değil bütün Avrupa ülkelerini kapsamaktadır.

İnönü, Türk-Rus ilişkilerinin uzun zamandır iyi ilerlediği ve arada yanlış anlaşılmalara meydan vermemek için bu toplantıda Rusya ile ilgili konuşmaların özel bir sır olarak kalmasını talep eder ve Rusya'ya olan güvensizliğinin nedenlerini şu şekilde açıklar:[174]

1) Sovyetlerle, İngiltere ve Türkiye arasında ittifak kurulduğu zaman danışıldığında Sovyetler buna tepki göstermiş ve bu ittifakı kesinlikle onaylamadıklarını belirtmiştir. Türkiye İngilizlerle eğer bir kere bile ittifak yaparsa Sovyetlerin Türkiye ile artık ilişkisi kalmayacağı da eklenmiştir.

[174] Weisband, **a.g.e.**, s. 155, Denniston, **a.g.e.**, s. 139

2) Fransa'nın Almanya tarafından işgal edilmesinden sonra Molotov Almanya tarafından Berlin'e davet edildi ve bu olaydan sonra Sovyetlerin tutumu tamamen değişmiştir.

3) 1940 Kasımında Soboleff''in Sofya gezisi sırasında Bulgaristan Hükümeti ile karşılıklı yardımlaşma antlaşması yapılmış ve Sovyet Hükümetinin de katılmasıyla üçlü bir pakt anlaşması öngörülmüştür.

İngiltere, Türkiye'nin neden Rusya konusunda ihtiyatlı olduğunu anladığını belirtir. Churchill, Rusya'nın Atlantik Paktına imza atarak toprak taleplerinden vazgeçtiğini belirtir. Churchill'e göre bu antlaşma ile Rusya büyük güçler arasında yerini almıştır ve bu durumdan da memnun olmuştur. Rusya, Türkiye'ye İngiltere ile aynı garantileri vermeye ikna edilebilir ve bu durum Türkiye'nin kuşkularını dağıtır. Churchill barışı sağlamak için kurulacak olan Birleşmiş Milletlerin de gerekli garantileri zaten sağlayacağını yineler. Türkiye'nin de savaştan yıpranmadan çıkması gerektiğini ama bunu sağlarken de kazanan taraftan tamamen kopmaması gerektiğini, gerektiği yerde kendi menfaati için gerekeni yapması gerektiğini belirtir. [175]

Toplantının sonları gelmiştir ve Churchill İnönü'ye bu toplantıya Almanların olası bir tepkisini sorar. İnönü ise Türkiye'nin savunma için devamlı silah arayışında olduğunu ve İngiltere ile olan görüşmelerin bu kapsamda olduğunu söyleyeceklerini ifade eder. Almanların şu an Türkiye'ye saldıracak gücü olmadığını ve Türkiye'nin birkaç aya kadar yeterli askeri güce ulaşacağını belirtir. [176]

Toplantının sonunda Churchill, Türkiye'nin savunma gücünün arttırılması ile ilgili fikirleri içeren bir bildiri yayınlamak gerektiğini belirtmesi üzerine Türk Dışişleri Bakanı Menemencioğlu bu bildiride Türkiye'nin genel politikayı onayladığı görüşünün vurgulamasını önerir. Ancak bildirinin hazırlanması sonraki toplantılara bırakılır.

---

[175] Ataöv, **Turkish Foreign Policy**, s. 107, Öztoprak, **a.g.m.**, s. 159.

[176] Türkiye'nin savaşa sokulmasındaki ısrarın sadece askeri değil aynı zamanda politik bir süreç olduğunun ispatı tarafların birbirlerinin hamlesini takiplerde anlaşılmaktadır. Bkz. Önder, **a.g.e.**, s. 187.

3) 4ncü Toplantı (*Politik*)

Churchill ikinci politik 4. Toplantı öncesinde hazırladığı kendi düşüncelerini içeren dokümanın bir kopyasını İnönü'ye verir ve bu dokümanın kendi kişisel fikirleri olduğunu belirtir. Dokümanın içeriği şu şekildedir:[177]

SAVAŞ SONRASI DURUMLA İLGİLİ İFADELER:

"1. İngiltere, Amerika ve Sovyetler Birliği tarafından oluşturulan Birleşmiş Milletler, Almanya'nın ve İtalya'nın koşulsuz tam yenilgiye uğramasından sonra bütün gücünü Japonya'ya çevirecek ve saldırgan olan bu ülkeyi de aynı oranda cezalandırıp koşulsuz tam teslim olmaya zorlayacaktır.

2. Bu konu ile ilgili bir antlaşma yapılmadı ama İngiltere ve Amerika'nın yanına Sovyetler Birliği'nin katılmasıyla bu birliktelik gerçekleşecek.

3. Kazanan güçlerin yapacağı barış konferansı muhtemelen Avrupa'da toplanacak. Bu, Japonya'yla olan savaşın sonlarına geldiği anlar olabilir. Bu konferansta mağlup olan saldırgan ülkeler, kazananların talimatlarına uyacaklar. Bu talimatların amacı Avrupa'da bir neslin iki defa görmüş olduğu büyük savaşların tekrar yaşanmamasını sağlamak ve bu tarz saldırganlıkları engellemek olmalıdır. Bu nedenle suçlu olan devletlerin silahsızlandırılması gerekecektir. Bunun yanında suç işlemelerine rağmen bu saldırgan milletlerin insanlarını yok edecek ya da onların yaşamlarını zorlaştıracak yaptırımlardan kaçınılmalıdır.

4. Anlaşılıyor ki; mağluplardan Birinci Dünya Savaşında alındığı gibi savaş tazminatı alınmayacak. Bu durum yeniden inşa edilecek olan Avrupa'da açlıkla yüzleşmiş olan ve galip gelen Avrupalıları yine büyük bir gayretin içine girmek durumunda bırakacak. Bu da hemen hemen savaşın etkisine yakın olacaktır. Örneğin Rusya büyük bir yıkıma uğradı, insanlarının tekrar ekonomik yaşamlarını kazanmak için her yönden Rusya'ya ne yardım gerekiyorsa yapılacak. Ekonominin tekrar yapılandırılması ve iyileştirme bütün ülkelerin müşterek enerjisini, çabasını

[177] "Sabah Düşünceleri" adlı dokümana sonradan "Savaş Sonrası Güvenliği Üzerine Notlar" adını vermiş ve İngiliz Büyükelçisi tarafından Amerikan Büyükelçisine iletilmiştir. Bkz. Weisband, **a.g.e.**, s. 158-160.

gerektiriyor ayrıca önceki deneyimlerini ve öğrendikleri dersleri paylaşmaları gerektiğini ortaya çıkıyor. [178]

5. Rusya İngiltere'yle karşılıklı yardım antlaşmasını içeren Atlantik Paktını imzalamıştır. Bu antlaşmanın süresi 20 yıldır. Bu antlaşmayla iki devlette sınırlarını genişletme düşüncesinden vazgeçmiş oldular. Sadece bir konu var oda 1941'de Rusya, Almanya tarafından saldırıya uğramadan önce Polonya'yla olan sınırını, Polonya'nın da fikrini alarak beraber tartışmaya açabilir.

6. Birleşmiş Milletleri oluşturacak liderlerin ana amacı dünya barışını korumak, insanların temel hak ve özgürlüklerini güvence altına almak, adaleti sağlamak ve refah seviyesini arttırmaktır. Birleşmiş Milletlerin bir parçası hükmünde olan Avrupa Hükümetleri kurulacak bu organisazyonun prensiplerini kabul edecek ve Milletler Cemiyetinin göstermiş olduğu zayıflığı göstermeyecektir. Bu yapıyı oluşturacak sadece Avrupa'nın büyük devletleri ve Asya'daki küçükler değil aynı zamanda İskandinav Bloğu, Balkan Bloğu gibi küçük devletlerin kurduğu federasyonlar olacaktır. Üyelik şartları biraz değişik olmakla birlikte, Uzakdoğu'da da bu tarz bir birlik kurulacaktır. Kazananlar silahlı kalmaya devam edecekler özellikle hava kuvvetleri hazır halde bekleyecek ama savaştaki saldırgan devletler tamamen silahsızlandırılacaklar. Elbette ki kazananların birbirlerine saldırmayacağını kimse garanti edemez. Bununla birlikte Amerika'nın Avrupa dan çekilmeyeceğinin de bir garantisi yok. Ama yaşanan tecrübelerden ve acılardan sonra bir daha yaşanabilecek bir savaş insanlara büyük acılar getirecek ve bizi en ilkel yaşam seviyesine çekecektir. İngiliz Krallığı tekrar bu şekilde bir saldırganlık olmaması için elinden geleni yapıp iyi bir koalisyon oluşturacaktır. Biz inanıyoruz ki; Amerika da İngiltere ile beraber hareket edecek, hatta muhtemelen Dünyanın liderliğini üzerine alarak, sahip olduğu gücüyle henüz savaş çıkmadan bu tarz saldırganlıkları engelleyebilecektir.

7. Türkiye için en güvenli yol, savaş sonrası kazananların yanında yer almak, İngiltere, Rusya ve Amerikanı'nın müttefiki olarak devam etmektir. Bu şekilde

[178] Görüşmeler esnasında Türk heyetinin Rusya'nın savaş sonrası hedefleri ve Avrupa da ki Alman boşluğu sorgusuna rağmen İngiliz başbakanı Rusya'nın mağduriyetini öne çıkarmaktadır. Bkz. Denniston, **a.g.e.**, s. 139.

birlik, birbirine güvenerek, samimi bir şekilde başlayacak ve bu oluşturulan birlik iyi niyete bağlı olarak kurulacak dostluklarla sağlam bir şekilde devam edecektir.

8. Türkiye, Nazi gücünün kendisine saldırmasıyla savaşın içine çekilebilir ya da Balkanlar'da ortaya çıkabilecek anarşiyi önlemek amacıyla da savaşa girebilir. Modern Türkiye'nin düşünce temeli ile Atlantik Paktının temel düşünceleri yeni kuşak insanlarının ne için savaşacakları ve ne için savunma yapacakları konusunda birbiriyle uyum göstermektedir.

9. Biz hesabımızı Türkiye'nin savaşa gireceği yönünde yapalım. Askeri ve teknik kısımlar şu anda Mareşal Çakmak, General Brooke, Alexander, Wilson ve diğer üst düzey teknik yetkililer tarafından inceleniyor. İşin siyasi kısmı da bir o kadar önemli. Türkiye saldırıya uğramadığı sürece savaşa girmesi yanlış olur, aksi takdirde bu onu felakete sürükleyecektir. İngiliz hükümeti kesinlikle böyle bir olayı Türkiye'den talep etmez ve etmeyecektir. Diğer taraftan şimdi alınan önlemlerle Türkiye'nin savunması güçleniyor. Dolayısıyla, Nazi Almanya'sının zayıflaması ve onların uzak bir yere geri çekilmesiyle birlikte Bulgaristan'da bölünmelerin yaşanması, Romenler ve Macarlar arasında bir gerilimin ortaya çıkması veya Yugoslavya'da ve Yunanistan'da İtalya ve Almanya'ya karşı bir ayaklanmanın olması durumlarında Türkiye, gereken rolünü oynamalı, savaşı kazananların kuracağı konseydeki yerini almalıdır.

10. Örneğin Türkiye şu şekilde de davranabilir, Amerika'nın savaşa girmeden önce tarafsız kalıp İngiltere'ye karşı olan davranışı gibi tarafsız kalabilir savaşmaz. Bu durumda Türkiye, Romen petrol kuyularının bombalanması ve İngiliz, Amerikan uçaklarının benzin ikmali yapması için kolaylık sağlayabilir. Bunun sonucunda Almanya petrol sıkıntısına girecek ve karşı koyma çabası azalacaktır. Aynı zamanda hava alanlarının Türkiye tarafından İngiltere'ye açılması sonucunda İngiltere benzin ikmali yaparak Dodecanese (Onikiada) ve Crete (Girit) gibi yerleri daha rahat vurulabilir. İster İngiltere yardım alsın ister almasın zaten General Wilson'un bu durumla ilgili bu sene bir plan hazırlığı var. Başka önemli bir konu da Boğazların müttefiklere açılması ve mihver devletlerine kapatılmasıdır. Türkiye bu şekilde davranarak ordusunu savaşa sokmadan Müttefiklerin yanına geçmiş olur. Bu duruma Almanlar ve Bulgarlar sessiz kalacaklardır. Aksi takdirde Türkiye'nin de

savaşa gireceğini görecekler, bunu şu anda asla arzu edemeyecekler ve göze alamayacaklardır.[179]

11. Türkiye' nin savaşa tam olarak girme olasılığını da göz ardı edemeyiz. İngilizler Balkanlara girip, Balkanların güneyinden hareket ederken Ruslarla Türkler de beraber kuzeyden hareket edeceklerdir. Türkiye ya kendiliğinden ya da saldırıya uğraması halinde müttefiklerinden derhal yardım alacak ve Türkiye bu riske girmeden önce toprak bütünlüğü ve savaş sonrası haklarıyla ilgili kesin ve tam garantiler isteme hakkına sahip olacaktır. İngiltere bu garantileri diğer müttefik güçlerinden ayrı olarak bağımsız bir şekilde istediği zaman Türkiye'ye antlaşma yaparak vermeye hazırdır. İngiltere, Ruslarla verilecek ortak bir garantiye de girmeye hazırdır. Biz inanıyoruz ki Ruslar, Türkiye savaşa tam olarak girdiğinde gerekli garantileri ya kendileri ya da İngiltere ile beraber verecektir".

Başbakan Churchill Başkan Roosevelt'in de kesinlikle bu tarz garantilerde kendisi ile ortak hareket edeceğine emin olduğunu ve Amerika'nın bütün ağırlığının savaş sonrası barışı sağlamak için kullanacağını belirtir. Yine Churchill'e göre, yapılacak savaş sonrası antlaşmalar ve teminatlar bütün yanlış hareket eden ülkelerden diğer ülkeleri korumaya yönelik olacaktır. Allah'ın vermiş olduğu güç bu şekilde kararlı bir şekilde uygulanacaktır.

Churchill'e göre 3 aşamalı bir durum vardı:

1) Türkiye'nin gücünün arttırılması.
2) Almanya'nın iyice güçsüzleşmesi durumunda Türkiye'nin tarafsızlığını bozmadan Ploesti petrol kuyularının bombalanması ve Ege adalarına bir operasyon düzenlenmesi için hava sahasını ve üslerini müttefiklere açması. Mihver Devletlere Boğazları kapayıp müttefiklere boğazları açması.
3) Türkiye'nin toptan savaşa girmesi.

Bunları söylerken Churchill, Türkiye'yi herhangi bir sorumluluk altına sokmak istemediğini vurgular. Buna ek olarak Stalin'e 24 Kasımda gönderdiği

[179] Toplantının tek tatsız anısı; bu muhtıra okunurken Menemencioğlu'nun Churchill'in sözünü kesmesine sebep olan İngiltere'ye üslerin verilmesi konusu olmuştur. Bkz. Deringil, **a.g.e.**, s. 191.

mektubu ve aldığı cevabı göstererek İnönü'ye duyduğu güveni ortaya koymaya çalışır. Churchill, Türkiye Sovyetler ile ilişkisini yoluna koymak istiyorsa bunun tam zamanı olduğunu belirtir. Buna karşılık olarak İnönü de, Başbakanla hem fikir olduğunu ve göstermiş olduğu güvenden dolayı memnun kaldığını ifade eder.

Churchill, şu an Avrupa'da 3 büyük devletin olduğunu ve Türkiye'nin de savaşa katılması ile 4.büyük silahlı güç olabileceğini ve savaş sonrası barış konferansına da 4. Büyük silahlı güç olarak katılabileceğini belirtir. Churchill bunun Türkiye için en büyük güvence olduğunu ifade ederek dolaylı yoldan Türkiye üzerinde savaşa girme konusunda baskı kurmaya çalışır[180].

Saraçoğlu ise, bir İngiliz zaferini istediklerini ve bunun için her türlü yardıma hazır olduklarını ancak boğazlarla ilgili istekler gibi derhal bir karar alamayacaklarını söyler. Churchill ise buna karşılık boğazlar konusunun diğer konulardan ayrı tutulması gerektiğini belirterek yanıt verir.

İnönü, Türkiye'nin tarafsızlığının zedelemesi durumunda Almanya'nın buna bir tepki verebileceği düşüncesindedir. İnönü'ye göre, Almanya Türkiye üzerinde bir baskı uygularsa Türkiye de buna karşılık verecektir. Almanya saldırmayacak bile olsa karar vermek Türkiye'ye aittir. Türkiye önce kendini güçlendirmelidir.

Churchill İnönü'ye İspanya örneğini verir. Tarafsız İspanya'yı Kuzey Afrika'ya olan operasyonda kullandıklarını ve bu durum karşısında Almanya'nın İspanya'ya karşı herhangi bir baskısı ya da saldırısı olmamıştır. Buna ek olarak Churchill, tekrardan Türkiye'yi bir yükümlülük altına sokmayacağını yineler. İnönü'de Churchill kendisine güvenirse her şeyin iyi olacağını söyler. [181]

[180] Adana görüşmeleri boyunca İngiliz Başbakanının sık sık vurgulama gereği duyduğu bu hususla, ortaya çıkacak talebin savaş sonrasına ait beklentilerle pekiştirilmesini sağlamaya çalışmaktadır. Bkz. Öztoprak, **a.g.m.**, s. 157.

[181] Churchill 31 Ocak öğle yemeği sonrası sizin ve Rosveld'e telgraf çekmek amacıyla Kahire'ye dönmeye karar verdi. Ancak uçaklardan biri havalanamadı ve çamura saplandı. Geç hareket eden uçak geri döndü ve bir gün daha kaldı. Bkz. Denniston, **a.g.e.**, s. 140.

C) ASKERİ YÖNÜ

1) 3ncü Toplantı (*Askeri*)

Askeri konuları inceleyecek heyetler 30 Ocak 1943 tarihinde yaptıkları toplantıda yapılacak yardımlar ile ilgili konuları altı ana başlık altında incelemişlerdir:[182]

Kara Ordusuna verilecek Ekipmanlar

Sir Alan Brooke, Churchill'in düşüncelerine göre Türk ordusunun probleminin 2 aşaması olduğunu referans ederek konuşmasına başlar. Bunlardan ilkinin Türk ordusuna ekipman desteği, ikincisinin ise savaş esnasında Türk ordusuna İngiliz birliklerinin yapacağı yardım olduğunu belirtir. Şu ana kadar yola çıkmış ya da gecikerek verilmemiş malzemelerden bahsetmenin gereğinin olmadığını dile getirir. Konuşulması gerekenin gelecekte verilecek olan malzemenin teslimatının hızlandırılması, Türkiye'deki uzman ve teknisyenlerin eğitimine yardım edilmesinin olduğunu söyler. Şu anki gerçekleşen konferansta çok detaya girmeye gerek olmadığını ifade ederek, Mareşalin çok acil ve önemi olan malzemeleri belirtmesini talep eder.

Maraşel Çakmak Türkiye'nin ihtiyaç listesini aşağıda görüldüğü gibi belirtmiştir:

- ✓ Ağır ve Hafif tanklar
- ✓ Kendinden Atmalı ağır top
- ✓ Silah ve hava topu
- ✓ İki amaçlı AA ve A/T silahları (*hafif ve ağır*)
- ✓ 50 mm veya daha büyük hafif makineli silahlar
- ✓ Tommy silahları
- ✓ Tüfekler

[182] İkinci Dünya Savaşında Türk Ordusunun durumu ile ilgili detay çalışmalar ve alınan silah ve teçhizat yardımı (Müttefik ve Mihver Kaynaklı) Mete Tunçay'dan alıntı ile ara Ek olarak yayımlanmıştır. Bkz. Koçak, **Milli Şef Dönemi Cilt 1**, s. 319-342.

- ✓ El bombaları
- ✓ Anti-tank torpilleri (*füzeler*)
- ✓ Motorlu arabalar
- ✓ Değişik kamyonetler ve traktörler
- ✓ Donanım üretim atölyeleri için malzeme talebi.

Sir Alan Brooke Türkiye'nin istediği listedekilerin şu an için Amerika ve İngiltere'nin elinde yeterince bulunmadığını, Amerika ve İngiltere'deki üretimin bu ihtiyacı karşılamak için en iyi şekilde yönlendirileceğini belirtir.

Çakmak, demiryollarının kapasitesini arttırmak için lokomotif, benzin ve maden kömürü isteminde bulunur. Tank taşıyacak gemiler yoktur ve Türk bayrağı ile denizlere açılacak gemilerin durumu da önemlidir.

Sir Wilfrid Lindsell 10 adet lokomotifin ve 140 vagonun Türkiye'ye yola çıkmaya hazır olduğunu belirtir. Ona göre tankların sevkıyatı deniz yolu ile değil demir yolu ile yapılmalıdır. Tartışmaların sonunda Çakmak listenin gözden geçirilmesi ve bir öncelik sırasına konulması konusunda İngiliz heyeti ile hem fikir olur.

Hava Ordusu Ekipmanları

Çakmak ve Drummond arasında geçen diyalogda Türk ordusunun 500 savaş uçağına ihtiyacı olduğu ama 40 TomaHawks ve 20 Hurricane II uçağını aldığı belirtilir. İngilizlerden de cevap olarak 20 Hurricane II ve 20 Bisleys uçağı daha verileceği, hali hazırda var olan Türk hava filosunun da silahlarının yenilenmesinin plana dahil edildiği belirtilir. Görüşmenin sonunda kara ordusunun ekipmanları ile aynı şekilde isteklerin tedarik edilmesi karalaştırılır.

Donanma Ekipmanları

Askeri ihtiyaçların bilindiği ama ticari gemi ihtiyacının belirlenmesi üzerine konuşulur ve sağlanacak ticari gemiler ile Mısırdan getirilecek olan mühimmatın taşınması probleminin çözülebileceği belirtilir.

Finansal Destek

Çakmak'ın ekipman desteğinin mevcut İngiliz kredisine mi yoksa yeni bir finansal düzenlemeye mi dahil olduğu sorusuna Brooke bu konu hakkında bir bilgisi olmadığı cevabı ile karşılık verir.

Teknik Destek

İngiliz heyeti modern teçhizatlar için gerekli olan üstün standart teknik donanımının ve desteğinin önemli olduğunu belirtir. Şu ana kadar sürücülük bakım ve telsiz telgraf okullarında gerekli yardımın yapıldığını, tamirat organizasyonunda da yapılacak yardımın başlamak üzere olunduğu ifade edilir.

Mareşal Çakmak'ın teknik desteğin, gelecek malzemelerle birlikte Türkiye'ye girsin talebine Sir Alan Brooke Teknik desteğin daha önce girmesinin büyük önemi olduğu şeklinde cevap verir. Türk Subaylarının İngiliz Zırhlı Birliğinde incelemelerde bulunacağını bildirilir.

Savaş Esnasında İngiliz Birliklerinin Desteği

Sir Alan Brooke'e göre Türkiye'ye verilecek destek 3 şekilde gerçekleşecektir; birincisi hava filoları, ikincisi uzmanlardan oluşan bir ordu, üçüncüsü ise zırhlı birliklerden oluşan birliklerdir.

Bu kararı verirken hayati öneme sahip olan hava kuvvetlerinin düzenli teknik bakımını aksatacak bir sıkışıklığa sebep olabilecek ihtiyaç fazlası birliklerin gönderilmesinin bir yararı yoktur. 25 filoluk hava ordusunun uçak savarlar ile birlikte yollanması için gerekli planlar yapılmıştır.

Mareşal Çakmak ulaşım sorununun ortadan kalkması durumunda alabilecekleri en fazla desteğin ne olacağını sorar. Sir Alan Brooke bu soruya dört veya beş alayın ihtiyacını karşılayabilecek anti-tank füzeleri ve yine dört veya beş alaylık anti-uçak savarların gönderileceğini söyler. Buna ek olarak 2 tane zırhlı birliğin ve güçlü Kraliyet Hava Kuvvetlerinden birinin de verilebileceğini de belirtir. Çakmak ise hava kuvvetlerinin önceliği olduğunu belirterek, 2 yada 3 İngiliz görevlisinin Ankara'ya gelmesini ve askeri stratejik planlamalar yapılırken ortak

hareket edilmesi gerektiğini talep etmiş, Sir Alan Brooke da bu görüşe katıldığını her ay planların güncellenmesini istediğini ifade etmiştir. [183]

2) 5nci Toplantı (*Askeri*)

Toplantıda 4 ana konu konuşulmuştur. İlki İngilizlerin 12 adet 25 pdrs'lik tanksavarı Ortadoğu'dan yollayacağı ve ilerde bunu 48 taneye tamamlayacaklarıdır. İkinci konu ise Türkiye'ye verilmiş olan ve Boğazlarda bekleyen taşıma gemilerinin kullanımına aittir. Bu gemilerin Mısırdaki malzemenin taşınmasında kullanılması istenir. Çakmak da bunu düşüneceklerini ama acil bir durumda bu gemilere ihtiyaç duyulabileceğini ifade eder. Üçüncü konu Libya'da ele geçirilmiş olan Alman ve İtalyan savaş malzemeleridir. Bu malzemelerden Türkiye'nin ihtiyacı olanların Türkiye'ye verilebileceği söylenir. Çakmak da bu malzemeleri içeren bir listeyi hazırlayacaklarını belirtir. Dördüncü konu ise sonuç bildirisinin hazırlanmasıdır. Bir önceki toplantıda alınan kararlar üzerine bir taslak dokümanı hazırlanmıştır. Bu doküman üzerine konuşurlarken Drummond'un kraliyet hava kuvvetleri görevlilerinin şimdiden Türkiye'ye gelebileceği ve hazırlıklarını yapabilecekleri teklifini, Çakmak da kabul eder. Konuşmaların ardından karar dokümanının resmi bildirisi hazırlanır. Hazırlanan bu bildiri şu şekildedir: [184]

Adana'da 30 ve 31 Ocak 1943 Yılında Gerçekleşen Türk İngiliz Askeri Toplantısındaki Mutabakata Varılmış Ortak Sonuç

1) Türkiye'nin kara, deniz ve hava malzemeleri ihtiyaçlarının tam bir listesinin verileceği bu listede hali hazırda talep edilmiş, ancak henüz ele geçirilememiş ihtiyaçlar ile yeni talep edilen ihtiyaçlar yer alacak, ihtiyaçların karşısına aciliyet durumları işaretlenecektir. Bu liste İngilizler tarafından sevkıyatın nasıl daha iyi yapılacağı konusunda incelenecek ve bu malzemeler ona göre hazır hale getirilecektir.

2) Türkiye'ye verilecek Türk bayraklı ticari gemiler ile Mısırdan Türkiye'ye ihtiyaçları taşıyacak gemilerin tip ve tonajını Türkiye belirleyecektir.

---

[183] Öztoprak, İzzet, **"İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askeri Yönü"**, Belleten, C.LXII, Ankara, TTK, 2000, S. 601-602.

[184] 30 ve 31Ocak 1943 günlerdeki askeri toplantıların İngiliz Tutanakları ışığında oluşan tutanaklar Ankara da ki heyetler arası toplantılara esas alınacağı için oldukça önemlidir. Bkz. Öztoprak, **Askeri Yönü**, s. 603-604.

3) Türk askeri gücünü modern teçhizat ile acil olarak arttırılması ihtiyacı çerçevesinde Türk Genelkurmayı bir doküman hazırlayacak, bu İngilizlerin Ortadoğu Genel Karargâhı'nın işbirliğinde hayatiye geçirilecek. Bu arada Türk personelinin eğitimi konusu da gerçekleştirilecektir. Zırhlı ve mekanize kuvvetlerde ve özel bölümlerde Türk askeri yetkilileri istihdam edilecektir. Tüm bu hususlar Ankara'da Türk Genelkurmayı ile İngiliz Elçilik Ataşeleri'nin yapacakları toplantıda esas gündemi oluşturacaktır.

4) İngiliz Kurmay subayları Türk Genelkurmayı ile işbirliği yaparak Türkiye'nin savaşa girmesi halinde verilecek yardımı içeren bir plan hazırlayacak, bunun esas mahiyeti ise şöyle olacaktır. Hazırlanan plan 1943 yılının her ayı için yapılacak hizmet ve kuvvetlerin büyüklüğü ve niteliğini içerecektir. Bu planın gerçekleşmesi için de şu hususlar yerine getirilecektir:

   a) Türk Silahlı Kuvvetlerinin ve halkın ihtiyaçları çerçevesinde ve askeri gücün hareketini sağlamaya yönelik olarak limanların, tren yollarının ve yolların mevcut kapasiteleri ortaya konmalıdır.

   b) Bu mevcut kapasitenin (*yukarıda bahsedilen*) ne şekilde artırılabileceği iletişim ağı çerçevesinde bir gelişme programı ile ortaya konulmalı, yedek parça akışı sağlanmalı, havaalanları geliştirilmeli gerekli yeni havaalanları yapılmalı ve teknik yardım sağlanmalıdır.

   c) Yukarıdaki maddelerin gerçekleştiği varsayılarak ortaya çıkacak kapasite artışı ay ay ortaya konmalıdır.

   d) Nihai kapasite ortaya konduğunda hava ve kara kuvvetlerinin yapısı ve konumu ele alınmalıdır.

5) Yukarıda plan uygulamaya konulduğu takdirde sürekli güncel halde tutulmalı gerekli düzeltme ve ilaveler yapılmalıdır.

6) Bu son madde şunları içeriyordu; Türkiye'ye verilecek desteğe yönelik hava kuvvetlerini ilgilendiren planlar diğerlerine göre kısmen daha iyi bir aşamada olduğundan İngiliz Kurmay subayları en kısa zamanda Ankara'ya giderek Türk Genelkurmayı ile irtibat halinde ortak operasyonu yürürlüğe koymalıdır.

Türkiye'nin İstediği Acil Ekipmanlar

Sıra	Ekipman Tipi	Ekipman Miktarı	31/3/1944 tarihine kadar Ortadoğu'da elde bulunan miktar	Notlar
1	Sherman Tankları	500	110	Nil
2	Traktörler	9000	2400	Ayda 800
3	Silahlar	486	362	Nil
4	Bishop Topları	60	26	Nil
5	40mm Boforlar	470	290	Nil
6	A Tk. silahları	1000	1000	Nil
7	Petrol ve yağ	13.400 ton	13.400 ton	Konteynırlarda
8	Haberleşme Ekipmanları	500 ton	250 ton	Genelde kablolu, mevcutta kablosuz yok
9	S.A.A	130 milyon	65 milyon	Ortadoğu stoku, bir kısmı kullanımda
10	Hafif Makineli Tüfekler	2000	Nil	Nil
11	Orta makinelı Tüfekler	1500	Nil	Nil
12	T.M.G.	10.000	10.000	İngiliz F.M.N.S. için stoklanmış ve kullanımda
13	El bombası	1 milyon	75.000	İtalyan stoku
14	A/Tk. bombaları	230.000	20.000	Nil
15	A/Tk. mayınları	400.000	400.000	Nil
16	Spitfire'lar	216	Nil	-
17	Mitchell'ler(hafif Bombardıman)	48	Nil	-

18	Mosquito'lar	36	Nil	-
19	Uçaklar için Petrol	53.400 ton	3.600 ton	3.600 ton 4 aylık ihtiyaç
20	Bomba ve mermi	23.000 ton	8.000 ton	8.000 ton 9 aylık ihtiyaç
21	İnşa malzemeleri	2.500 ton	Nil	Detaylar bilinmiyor

D) RESMİ TEBLİĞ

Resmi Tebliğ, 1 Şubat 1943 tarihinde Anadolu Ajansı tarafından duyurulmuştur. Tebliğe Churchill ile İnönü arasında geçen görüşmeye katılan iki ülkenin heyetlerinin isimlerinin duyurulması ile başlanılır. İki ülkenin Avrupa'daki son durumu incelediği ve fikir birliğine vardıkları tebliğde belirtilir. Ayrıca tebliğde Türkiye'nin güçlendirilmesi için malzeme yardımı yapılacağı konusunda anlaşıldığı yazmaktadır. Roosevelt'in de bu görüşmeleri desteklediği ve Churchill'in onun adına da konuştuğu metinde belirtilmiştir. Savaş sonrası meseleler üzerinde de fikir birliğine varıldığı önemle vurgulanmıştır. Son olarak 30–31 Ocak 1943 tarihinde yapılan görüşmelerden iki tarafında memnun bir şekilde ayrıldığı Dünya Kamuoyuna duyurulmuştur.

E) ADANA GÖRÜŞMELERİNİN ETKİLERİ

1) İçeride

Adana Görüşmeleri'nin Türkiye tarafından nasıl algılandığını o döneme ait yazılı basının çözümlenmesiyle ortaya koyabiliriz. Dönemin yazılı basınının konuya yaklaşım biçimi değerlendirildiğinde, haber ve değerlendirmelerin ağırlıklı olarak askeri konulardan ziyade siyasi konular üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Askeri anlamda ise görüşmelerin sadece Türkiye'nin savunma emniyeti ile ilgili olduğunu belirten yazılar yazılmıştır[185].

Bu kapsamda, o döneme ait gazeteler daha detaylı olarak incelendiğinde, ilk vurgu noktasının görüşmenin nedeni ve önemi üzerine yoğunlaştığı anlaşılmaktadır.

[185] Öztoprak İzzet, **Askeri Yönü**, s. 609.

5 Şubat 1943 tarihli Vakit Gazetesi'nde Sadri Ertem "*Adana Konuşmaları*" başlıklı yazısında konferansın nedenini şu cümlelerle açıklamaya çalışmıştır[186]:

> "…Türkiye'nin tarafsız kalması onun istiklal ve toprak bütünlüğünü bütün devletlere karşı koruyabilmesi ile mümkündür. Bu imkânın ciddi bir surette gerçekleşmesi kuvvetli, emrini infaza kadir bir kuvvetle mümkündür. Bunun için Türkiye'nin Tarafsızlığını korumak onun tarafsızlığından faydalananlar için de bir zaruret halini alır. Nitekim Türkiye'nin "*Açık ve dürüst*" politikası bu harp içinde birbirleriyle hasım olan fakat Türkiye'nin kuvvetli olmasında fayda tasavvur eden devletleri Türkiye'nin kuvvetlenmesi için yardımda bulunmaya sevk etmiştir".

Aynı gün, aynı gazetenin bir diğer yazarı olan Asım Us'da "*Adana Mülakatının Akisleri Üzerine Bir Düşünce*" başlıklı yazsında görüşmelerin nedenine ait düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir[187]:

> "…Müttefikler Casablanka harp meclisinde hazırlanan planlarını tahakkuk ettirebilmek için Türkiye'nin her ihtimale karşı bitaraflığını gerçekten müdafaa edebilecek bir durumda olmasında kati surette emin bulunmak isterler. Bu da Türkiye iktidarları dâhilinde olan silah ve malzeme yardımı yapmaklarına bağlıdır. Churchill Adana'da Türkiye'nin emniyetini muhafaza için muhtaç olduğu yardımların ne olduğunu sormuş ve noksanların tamamlanması için söz vermiştir. Adana mülakatının asıl sebebini ve ruhunu bu noktada aramak lazımdır"

Görüşmelerin nedenine ilişkin yorumlarla bağlantılı olarak Nevzat Güven 3 Şubat 1943 Tarihli Türk Sözü Gazetesinde kaleme aldığı "*Adana Konferansı*" başlıklı yazısında, Türkiye'nin uyguladığı bitaraflık siyasetinin geleceği kapsamında görüşmelerin önemine ait düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir[188]:

> "…Müttefikimiz İngiltere'nin bu politikayı tasvip etmesi, onun kendi menfaatlerine de uygun olmasından ileri gelmektedir. Çünkü harbin

[186] Ertem Sadri "Adana Konuşmaları", Vakit Gazetesi, 5 Şubat 1943, **Ayın Tarihi**, Sayı: 111, s. 133.
[187] Us Asım, "Adana Mülakatının Akisleri Üzerine Bir Düşünce", Vakit Gazetesi, 5 Şubat 1943, **Ayın Tarihi**, Sayı: 111, s. 132.
[188] Güven Nevzat, "Adana Konferansı" , Türk Sözü Gazetesi, 3 Şubat 1943, **Ayın Tarihi**, Sayı: 111, s. 127.

mukadderatı üzerinde büyük bir rol oynayabilecek coğrafi bir duruma sahip olan Türkiye'nin tarafsızlığı silaha ve kuvvete dayanan bir tarafsızlıktır. Türkiye tecavüze bütün kuvvet ve varlığı ile karşı koymak azmindedir. Türkiye'nin bu kuvvetli durumu ve bu enerjik kararı İngiltere için hayati ehemmiyeti haiz olan bazı bölgelerin emniyetini temin etmektedir".

Görüşmenin nedeni ve öneminin altında yatan en önemli sebep Türkiye'ye verilen önemden kaynaklanmaktadır. Ekrem Uşaklıgil 3 Şubat 1943 tarihli Son Posta gazetesinde "*Adana'da Tarihin Bir Sayfası Yazıldı*" baslıklı makalesinde Türkiye'ye verilen önemi şu satırlarda vurgulamıştır[189]:

"…İngiltere Başvekilinin Amerika Cumhurreisi ile on gün süren bir müzakere akabinde uzun bir yolculuğa katlanarak memleketimizi ziyaret etmek arzusunu izhar etmesi bir cihetten eşsiz bir irade kuvvetinin sonsuz bir hayatiyetle bir vücutta birleşmiş olduğunu gösterirken diğer taraftan cihanı sarsan fırtınanın yaptığı değişiklikler arasında yerini ve yolunu muhafazaya devam eden Türkiye'ye verilmekte olan kıymetin derecesini anlatır".

Görüşmelerin nedeni, önemi ve Türkiye'ye atfedilen değer itibariyle Türk Kamuoyunda yüksek bir memnuniyetin de hâsıl olduğu görülmektedir. 3 Şubat 1943 tarihli Ulus Gazetesi "*Adana Mülakatı*" başlıklı yazısında bu memnuniyeti satırlarına şu şekilde taşımıştır[190]:

"…İngiltere Başvekilinin Birleşik Amerika Devletleri reisi B. Roosevelt'in Türkiye hakkındaki fikirlerine tam bir vukufla konuşmuş olması, Ankara'da ayrı bir memnunluk uyandırmış ve Roosevelt'in şahsiyeti etrafında sempati hislerinin daha çok genişlemesine yardım etmiştir. Kuvvetli ve sağlam bir Türkiye, dünyanın bu bölgesinde topraklarının ve istiklalinin sahibi ve bir nizam unsuru olarak ayaktadır. İşte Adana görüşmeleri, bu hakikatin şahsi temaslarla da tecellisine yardım etmesi itibariyle Türkiye efkârında derin bir memnunluk uyandırmıştır".

[189] Uşaklıgil Ekrem, "Adana'da Tarihin Bir Sayfası Yazıldı", Son Posta Gazetesi, 3 Şubat 1943, **Ayın Tarihi**, Sayı: 111, s. 119.
[190] "Adana Mülakatı", Ulus Gazetesi, 3 Şubat 1943, **Ayın Tarihi**, Sayı: 111, s. 117.

Görüşmelere yönelik olarak memnuniyet ifadeleri 3 Şubat 1943 tarihli Türk Sözü gazetesi yazarlarından Nevzat Güven'in de "*Adana Konferansı*" başlıklı yazısındaki satırlarına şu şekilde yansımıştır[191]:

> "…Hiç şüphe yoktur ki, bütün tarafsızlığımıza rağmen harp sonunda dünyaya verilecek nizam ve bu müddet içinde zuhur edebilecek hadiselerle yakından ilgiliyiz. Harpte tarafsızlığımız, bizi barışta, daha doğrusu barışın kuruluşu esnasında cereyan edecek ve çevremizde vukuu muhtemel hadiselere karşı kayıtsız ve ilgisiz bırakmaz. Bu hususta, dövüşen taraflardan biri olan ve aramızda kuvvetli bağlar bulunan İngiltere ve onun müttefikleri ile şimdiden anlaşmış olmak elbette bizi sevindirecek bir hadisedir".

M. Zekeriya Sertel de 4 Şubat 1943 tarihli Tan gazetesinde "*Adana Buluşması Münasebetiyle*" başlıklı makalesinde görüşmelerin İngiltere ve Türkiye arasındaki dostluk ve itimadın artmasına hizmet etmesi dolayısıyla duyulan memnuniyeti şu ifadelerle açıklamıştır[192]:

> "İngiliz Başvekili Mister Churchill'in Kazablanka konuşmalarını müteakip Adana'ya gelerek Türk devlet ricali ile görüşmesi, gerek İngiltere ve gerek Türkiye'de derin bir memnuniyetle karşılanmıştır. Çünkü bu buluşma, İngiltere ile Türkiye arasındaki dostluk ve karşılıklı itimat ve anlayışın teyit ve takviyesine hizmet etmiştir".

Memnuniyet hislerinin bir diğer ifadesini de 14 Şubat 1943 Tarihli Ulus gazetesinde görmek mümkündür. Gazetenin "*Barış Unsuru Türkiye*" başlıklı yazısında Churchill'in bölgesel anlamda güçlü bir Türkiye tasavvuru memnuniyetin bir diğer nedeni olarak şu ifadelerle gösterilmiştir[193]:

> "…Churchill'in şahsi sempatisi, açık kalpliliği ve dünya meselelerini kavrayıştaki büyük zekâ ve dirayeti, İngiltere ile aramızdaki dostluk bağlarını bir kat daha artırmıştır. Hele onun Avam Kamasında Türkiye hakkındaki beyanatını okuyanlar, İngiltere'nin Türkiye'yi yakın şark için nasıl bir kuvvet

[191] Güven Nevzat, "Adana Konferansı", Türk Sözü Gazetesi, 3 Şubat 1943, **Ayın Tarihi**, Sayı: 111, s.127.
[192] Sertel Zekeriya M., "Adana Buluşması Münasebetiyle", Tan Gazetesi, 4 Şubat 1943, **Ayın Tarihi**, Sayı: 111, s. 129.
[193] "Barış Unsuru Türkiye", Ulus Gazetesi, 14 Şubat 1943, **Ayın Tarihi**, Sayı: 111, s. 137.

kaynağı olarak telakki ettiğine dair gösterdiği büyük bir anlayış zihniyetinden dolayı daha çok memnun olmuşlardır".

Görüşmelerin akabinde, görüşmelerle ilgili olarak Türk basınının vurgu yaptığı bir diğer önemli noktanın, uygulanan Türk dış siyasetinin doğruluğunun Adana görüşmeleriyle kanıtlanmış olduğu yönündedir. Yunus Nadi Abalıoğlu 14 Şubat 1943 tarihli Cumhuriyet gazetesinde "*Türk Siyaseti*" başlıklı makalesinde bu noktayı şöyle vurgulamıştır[194]:

> "…Türkiye'nin bu harpte güttüğü siyaset pek açık olduğu halde onun tamamıyla ve hakiki mahiyet ve kıymetiyle anlaşılması için aradan zaman geçmek ve hadiselerin çeşitli gelişmeleri görülüp geçirilmek lazım gelmiştir. […] İşte şimdi İngiliz Hükümetinin takdir edici bir anlayışla ve sempati ile karşıladığı Türk siyaseti harbin patlak vermesi üzerinden geçen üç buçuk yıl içinde Türkiye'nin silah elde müdafaa ettiği harp dışı siyasetinden ibaret bulunuyor ki bu siyasetin muahedelere asla aykırı olmayan yürüyüşü, realite temeline dayanan Türk görüşü ile Türkiye'nin olduğu kadar muhariplerinde işine yaramıştır. Nitekim işte müttefikler zümresinin mümessili olan İngiltere'nin bu siyasetimizi takdirle karşılayarak elindeki imkânların azami haddi ile onu teyit etmek istediğini görüyoruz".

Aynı yaklaşımla Sadri Ertem de 5 Şubat 1943 tarihli Vakit gazetesinde "*Adana Konuşmaları*" başlıklı yazısında Adana görüşmelerini, Türk dış siyasetini doğrulayan bir zafer olarak ifade ederken bu görüşünü şu satırlarda nakletmiştir[195]:

> "Adana konuşmaları tezatsız Türk politikasının bir zaferidir. Bu zaferin sulh yolunda kazanılmış olduğunu derhal söylemeye lüzum var mıdır? […] Britanya'nın müstesna devlet adamı Churchill'in Türk heyeti ile açık kalplice yaptığı konuşmalar Türk-İngiliz ittifakının manasını, ruhunu daha doğrusu Cumhuriyet politikasının esasının İngiltere ve Amerika'da ne kadar candan anlaşıldığı, Türk sulh politikasının ne kadar beynelmilel bir kıymet ifade ettiğini anlatmaktadır".

---

[194] Abalıoğlu Yunus N., "Türkiye'nin Siyaseti", 14 Şubat 1943, **Ayın Tarihi**, Sayı: 111, s. 138-139.
[195] Ertem Sadri, "Adana Konuşmaları" Vakit Gazetesi, 5 Şubat 1943, **Ayın Tarihi**, Sayı: 111, s. 132.

Elbette Adana görüşmelerine yönelik olarak Başta Almanya ve İtalya'da bazı şüpheler de hâsıl olmuştu. Acaba İngiltere Türkiye'yi kendi yanında savaşa sürüklemeyi başarabilmiş miydi?. Türkiye şimdiye kadar ısrarla uyguladığı bitaraflık siyasetini artık geride mi bırakmıştı?. Tabi olarak ortaya çıkabilecek bu düşüncelerin yanlışlığını başta ülke kamuoyuna ve dünya kamuoyuna açıklama ihtiyacı Türk basınında kendini hemen göstermiştir. Gelişmelerle ilgili şüphe, tereddüt, yanlış anlama ve tüm bunlara bağlı baskı ve tazyiklerin ortadan kaldırılması çabalarına ilk olarak Asım Us'un 5 Şubat 1943 tarihli Vakit gazetesinde kaleme aldığı "*Adana Mülakatının Akisleri Üzerine Bir Düşünce*" başlıklı yazı örnek olarak gösterilebilir. Asım Us, sanılanın aksine Adana görüşmeleri sonrasında Türk siyasetinin seyrinin değişmeyeceğini şöyle bir mantıki çözümlemeyle ortaya koymaya çalışmıştır[196]:

> "…Kazablanka harp meclisinden sonra Adana mülakatı arasına hiçbir zaman fasılası girmemesi Türk siyasetinin ve Türk-İngiliz dostluğunun mahiyetini pek iyi kavramamış olanları tereddüde düşürmüştü. Müttefikler Kazablanka da 1943 senesi için kıta üzerine umumi taarruzlarının planlarını hazırladılar. Acaba Churchill'in Adana'ya gelmesi Türkiye'ye bu planlarda ayrılmış olan bir hareket vazifesi vermek için midir? O halde Türkiye bitaraflık vaziyetini terk edecek midir? Diyenler olmuştu.
>
> Birdenbire insana mantıki gibi görünen bu mülahaza hakikatte çok yanlıştır. Eğer müttefiklerin 1943 senesi için yapacakları taarruzlarda Türkiye'nin herhangi şekilde faal bir mevkii olmak lazım gelseydi, yani Türkiye'nin bugün bitaraflık siyasetini terk etmesi icap etseydi Adana mülakatı Kazablanka harp meclisinden sonra değil, ondan daha evvel vuku bulmak iktiza ederdi. Zira müttefikler 1943 taarruz planlarını bu harp meclisinde tamamıyla en küçük teferruatına kadar hazırlamışlardır. Bu planların ancak tatbikat safhasına girmesi kalmıştır. Bu planlar tabii olarak Türkiye'nin bundan sonra da bitaraf kalacağı esasına göre yapılmıştır. Bu itibarla Kazablanka harp meclisinden sonra araya bir akit fasılası girmeksizin İngiliz Başvekilinin Adana'ya gelmiş olmasında Türkiye'nin bitaraflığını ve İngiliz-Türk dostluğunun teyidini ifadeden başka bir mana aranamaz".

[196] Us Asım, "Adana Mülakatının Akisleri Üzerine Bir Düşünce", Vakit Gazetesi, 5 Şubat 1943, **Ayın Tarihi**, Sayı: 111, s. 130-131.

Görüşmelerle ilgili olarak Mihver propagandalarından biri de İngiltere'nin Türkiye'yi Rusya'ya sattığı yönündeydi. Türkiye'nin Rus çekincesini iyi bilen Mihver devletleri, İngiltere'nin Savaşın bu döneminde Türkiye'yi kendi hesabına kullanmasını önleyebilmek için Türkiye'nin düşüncelerini bulandırmaya çalışıyordu. 13 Şubat 1943 tarihli Yeni Sabah gazetesinde Hüseyin Cahit Yalçın "*M. Churchill'in Nutku Karşısında*" başlıklı yazısında bu konuya değinerek oluşturulmaya çalışılan şüpheleri şu şekilde izale etmeye çalışmıştır[197]:

> "…Mihver devletleri İngiliz Başvekilinin Türkiye üzerinde tazyik yapmak ve bizi harbe sürüklemek için geldiğini dünyaya yayarak efkârı bulandırmak isterken, İngiliz Başvekilinin bu sözleri hakikati açık ve kâfi bir lisan ile meydana koymuştur. M. Churchill'in Türkiye hakkındaki kanaatleri pek sarihtir ve katidir:
>
> Türkiye'nin başına gaileler açmak hiçbir suretle siyasetimize dâhil değildir. Bilakis, Türkiye'nin başına gelecek bir felaket Büyük Britanya için de bütün birleşmiş milletler içinde bir felaket olacaktır.
>
> Biz Türkler; Türk-İngiliz menfaatlerini mütalaa ettiğimiz vakit bundan daha keskin ve bundan daha kuvvetli bir lisan kullanmayız. İngiltere hükümetinin Türkiye hakkındaki bu kanaat ve görüşü Türkiye'nin de öteden beri beslemiş olduğu fikir ve imanın aynıdır. Zaten Türk-İngiliz ittifakının bütün kuvveti bu menfaat ve görüş birliğinden ileri gelmektedir. […] Türk ordusunun en modern ordularla boy ölçüşecek surette teçhiz edilmesinin hikmetini de M. Churchill açıkça bildiriyor. İngiltere Türkiye'nin arazisinin, hak ve menfaatlerinin müessir bir şekilde muhafaza edildiğini görmek istiyor.
>
> Şimdi insaf ile düşünülsün, mihver propagandasının dediği gibi, Türkiye'yi Rusya'ya satan bir devletin ve Devlet adamının politikası böyle mi olur?"[198]

Ulus gazetesi de görüşmelere yönelik ortaya atılan şüphe ve tereddütleri ortadan kaldırmak amacıyla görüşmelerin Türk ve İngiliz ortak menfaatleri noktasında, Türkiye'nin savunma emniyetini güçlendirmek ve korumak düşüncesine

---

[197] Yalçın Hüseyin C., "M. Churchill'in Nutku Karşısında" Yeni Sabah Gazetesi", 13 Şubat 1943, **Ayın Tarihi**, Sayı: 111, s. 134-135.

[198] Yansımaların basında görüldüğünün aksine Menemencioğlu'nun Van Pepen'e Türkiye'nin İngiltere'in etki alanı içine girdiği Ruslara satıldığı ifade edilmekteydi. Bkz. Weisband, **a.g.e.**, s. 148.

dayandığını ve bu durumunda Türk-İngiliz dostluk ve ittifakının doğal bir sonucu olduğu vurgusunu satırlarına şu şekilde taşımıştır[199]:

> "…Görülüyor ki Adana görüşmeleri esnasında Türkiye'nin umumi tedafüi emniyetini korumak bahis mevzu olmuştur. Çünkü Türkiye'nin kuvvetli bulunması, sadece dünyanın bu bölgesi için değil, belki bütün dünya için hayırlı bir nizam amili olacaktır. Türkiye'nin politikası kimsenin meçhulü değildir. Bu politika daima açık ve dürüsttür. Ve hiçbir devlete karşı değildir. Biz kendi emniyetimizi istiklalimizi alakadar eden meseleler önünde kendi kuvvetimize dayanmayı hedef edindik. Adana görüşmeleri, herkesçe bilinen bu dürüst politikanın Büyük Britanya hükümeti tarafından da tam tasvibini göstermek itibariyle güzel bir eser olmuştur. Bu bakımdan bu mülakat, yarının hadiseleri üzerinde de bir merhale teşkil edecek mahiyettedir. Ve Türk-İngiliz ittifakında mündemiç bulunan mananın tam tezahürüdür".

Görüşmelerle ilgili olarak Türk gazetelerine yansıyan konulardan bir diğeri de Adana görüşmeleri münasebetiyle savaş sonrasına ait gelişmelerle ilgili olarak müttefik devletlerle görüş birliğine varılması ve bu görüş birliğinin meydana getirdiği memnuniyet üzerinedir. Ayrıca, savaş sonrasına yönelik olarak görüş birliğine varılması dolayısıyla ittifak hududunun genişleyerek Amerika birleşik devletlerini de içine alması dolayısıyla Türkiye açısından memnuniyetin daha da arttığı gözlenmektedir. 3 Şubat 1943 tarihli Vakit gazetesinde "*Adana Mülakatı ve Yakın Şark Sulhu*" başlıklı makalesinde Asım Us bu konuyu şu şekilde yorumlamaya çalışmıştır:

> "…Türk-İngiliz dostluğu ve karşılıklı anlayış bağları şimdiye kadar daha ziyade Türkiye'nin bitaraflık siyasetine ve tedafüi emniyet sistemine dayanıyordu. Harp sonunda zuhur edebilecek meseleler üzerinde iki taraf arasında resmi konuşmalar olmuş değildi. Bu defa Adana mülakatı ve müzakereleri sırasında harp sonu meseleleri de gözden geçirilmiş ve bunlar üzerinde de tam bir görüş birliği bulunduğu anlaşılmıştır. Bu itibarla Türk-İngiliz ittifakının hududu Adana konuşmalarında genişlemiş demektir. Acaba bu genişleme Amerika Birleşik devletleri Reisi ile son zamanlarda görüşmüş

[199] "Adana Mülakatı", Ulus Gazetesi, 3 Şubat 1943, **Ayın Tarihi**, Sayı: 111, s. 118-119.

olması itibariyle Başvekil Churchill Adana kararlarına iştirak ederken onun noktai nazarını da ifade etmiş olduğuna göre İngiltere vasıtasıyla manen Amerika'yı da içerisine almış sayılabilir mi?".

Adana görüşmeleri neticesinde dolaylı da olsa Amerika Birleşik devletleri'yle ilişkilerin geliştiğine yönelik yorumlardan bir diğeri de 3 Şubat 1943 tarihli İkdam gazetesi yazarlarından Abidin Daver'e aittir. Abidin Daver de "*Adana Mülakatı*" başlıklı makalesinde konuyu şu şekilde yorumlamıştır[200]:

> "…M. Churchill'in Adana'ya gelmesi üzerine ortada cereyan den Türk-İngiliz dostluğunu ve ittifakını teyit etmekle kalmamış, aynı zamanda Türkiye ile Amerika arasındaki dostluğu da bir kat daha kuvvetlendirmiştir. […] Birleşik Amerika ile Türkiye arasında bir ittifak muahedesi mevcut değilse de, müttefiklerimizin müttefiki olan bu büyük devletle de aramızda ittifak derecesinde samimi münasebetler mevcuttur. Aralarında benim de bulunduğum Türk gazetecileri, Amerika'da kaldıkları iki ay içerisinde resmi ve gayri resmi Amerikan şahsiyetlerinden ve halk kütlelerinden bu dostluğun samimi tezahürlerine şahit olmuşlardır".

Görüşmelerin Türk tarafı üzerindeki etkileri açısından en önemli ve en kapsayıcı yorumların ise, görüşmelerin temel içeriğinin Türkiye'nin savunma emniyetini kuvvetlendirmeye yönelik olduğu ve Türkiye'nin uyguladığı bitaraflık siyasetinin devam edeceği yönündedir. 3 Şubat 1943 tarihli Son Telgraf gazetesinde Etem İzzet Benice "*Adana Görüşmeleri*" başlıklı makalesinde bu durumu şu şekilde satırlarına taşımıştır[201]:

> "…Adana konferansı Türk milli siyasetinde, gidişinde hiçbir değişiklik sebebi olmamıştır. Türkiye tarafsız, sulhsever, ahitlerine ve ittifaklarına vefalı yolunda ve tam rey serbestîsi ve istiklalini mahfuz tutarak yürümekte devam edecektir. Adana mülakatı bu gidişi tahkim eden, Türk politikasının Amerikan ve İngiliz sempati ve itimadını teyit eden, yüksek Milli Şefimizle Amerikan ve İngiliz şefleri arasında muvasalat ve muhabbet teatisine bir defa daha vesile veren; harp içinde ve harp sonunda Türk milli istiklalinin ve

[200] Daver Abidin, "Adana Mülakatı", İkdam Gazetesi, 3 Şubat 1943, **Ayın Tarihi**, Sayı: 111, s. 126.
[201] Benice Etem İ., "Adana Görüşmeleri", Son Telgraf Gazetesi, 3 Şubat 1943, **Ayın Tarihi**, Sayı: 111, s. 122-123.

emniyetinin menfaatlerini temas sahibi devletlerle bir kere daha görüş ve menfaat birliğine isal eyleyen bir görüşme ve toplanma olmuştur".

Benzer düşünceleri 3 Şubat 1943 tarihli Cumhuriyet gazetesinde de görmekteyiz. "*Churchill'in Memleketimizi Ziyareti*" başlıklı yazıda gazete konuyla ilgili yorumunu şu satırlarla yapmıştır[202]:

> "…Üç buçuk yıldan beri istikametini bir an değiştirmeyen siyasetimiz, Türkiye'yi, ne şekilde gelişeceğini bilemediğimiz yarınki dünyanın temel kuvvetlerinden biri haline yükseltmiştir. Bu halimizle biz, kendimiz için olduğu kadar, diğer milletler için de bir emniyet unsuruyuz. […] Kendisine, son buhranlı yıllar esnasındaki Türk politikasının cereyan seyri izah edilen başvekil Churchill, majeste kral hükümetinin bu politikayı sempati ve tam bir anlayışla takip ettiğini Türk devlet adamlarına temin eylemiştir. Bu karşılıklı taktir ve anlayış havası içinde cereyan eden konuşmalar, umumi olarak Avrupa ve bilhassa Türkiye'nin doğrudan doğruya menfaati mevcut bulunan mıntıkalarda vaziyetin incelenmesine yol açmış ve burada da esaslı noktalar üzerinde görüş birliğine varılmıştır. […] Bu esas prensibe uygun olarak yürütülen müzakerelerde, Türkiye'nin umumi bakımdan tedafüi emniyetini kuvvetlendirmek için malzeme itibariyle yapılabilecek yardımın şekli üzerinde mutabık kalınmış ve bu mevzu üzerinde iki taraf askeri mütehassısları arasında görüşülmüştür".

M. Zekeriya Sertel de 4 Şubat 1943 tarihli Tan gazetesinde Türkiye'nin savunma emniyetinin güçlendirilmesiyle uygulamış olduğu bitaraflık siyasetinin devamını ilişkilendirmiştir. Sertel, "*Adana Buluşması Münasebetiyle*" başlıklı yazısında bu durumu şu şekilde ifade etmiştir[203]:

> "…Gerek buluşmaya iştirak eden zevatın şahsiyetlerine ve gerek neşredilen tebliğe göre en mühim konuşma mevzuunun umumi müdafaa meselesi olduğu anlaşılıyor. Bu umumi müdafaa müzakeresi içinde de Türkiye'nin müdafaa kudretini artırmak meselesini en ön safta yer aldığı görülüyor. Türkiye öteden

[202] "Churchill'in Memleketimizi Ziyareti", Cumhuriyet Gazetesi, 3 Şubat 1943, **Ayın Tarihi**, Sayı: 111, s. 123-124.
[203] Sertel Zekeriya M., "Adana Buluşması Münasebetiyle", Tan Gazetesi, 4 Şubat 1943, **Ayın Tarihi**, Sayı: 111, s. 129-130.

beri takip ettiği dürüst fakat silahlı siyasetinde devam edebilmek için her şeyden evvel kuvvetli olmaya mecburdur. Gerek dostları, gerek müttefikleri Türkiye'nin kuvvetli olması lüzumunda ittifak etmişlerdir".

Adana görüşmelerinin Türkiye tarafından nasıl algılandığını tüm yönleriyle özetleyen yorum ise 3 Şubat 1943 tarihli İkdam gazetesi yazarları Abidin Daver'den gelmiştir. Daver "*Adana Mülakatı*" başlıklı yazısında görüşmenin Türkiye tarafından nasıl karşılandığını şöyle özetlemiştir:

"…Resmi tebliğden anlaşıldığı üzere, Türkiye ile M. Churchill'in temsil ettiği Anglo Sakson devletleri arasındaki Adana müzakereleri, tam bir görüş birliği ile neticelenmiştir ve bu görüş birliğine varan devlet adamları tam bir memnuniyet duyduklarını resmi tebliğde açıkça ilan eylemişlerdir. İngiltere ile Amerikanın, Türkiye'nin tedafüi emniyetini kuvvetlendirmek için bize verilecek malzeme üzerinde de mutabık kalınmıştır. Tebliğin bu cümlesindeki "Türkiye'nin tedafüi emniyeti" sözü, Türk-İngiliz ve Amerikan anlaşmasından hiçbir tecavüzü mana olmadığını ve Türkiye'nin, dünyanın bir köşesinde, şimdiye kadar olduğu gibi bir barış amili kalacağını göstermektedir. Adana görüşmeleri, İngiltere de olduğu gibi Türkiye'de de büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Çünkü dediğimiz gibi, iki büyük Anglo Sakson devleti ile Türkiye arasındaki sıkı dostluk bağlarını büsbütün takviye etmiştir".

2) Dışarıda

Adana görüşmeleri, Türkiye'de olduğu gibi dış dünyada da büyük bir ilgi uyandırmıştır. Öncelikle, İngiliz basınında çıkan haber ve yorumlara ait çözümlemeler yapıldığında Türk-İngiliz dostluğunu teyit etmesi açısından bu görüşmelerin İngiltere tarafından da memnuniyetle karşılandığı görülmektedir. Ayrıca, İngiliz basınında görüşmelerin Türk siyasetinin doğruluğuna ve bu siyasetin devamını sağlama noktasında Türkiye'nin savunma emniyetini artırıcı tedbirlerin alındığına ve bu stratejinin önemine vurgular yapıldığı görülmektedir. Konuyla ilgili Daily Telegraph gazetesi şu yorumu yapmıştır[204]:

[204] **Ayın Tarihi**, "Adana Mülakatı Yabancı Basın", Sayı: 111, s. 139.

"…Her şeyden evvel Adana konferansı, askeri vaziyette hasıl olan değişikliği aksettirmektedir. Türkiye şimdi nerede olursa ve ne taraftan gelirse gelsin her taarruza karşı kendisini müdafaa için çok daha iyi vasıtalara sahiptir. Türkiye her hücuma karşı kendisini müdafaa edebilecek bir kudrette olduğuna daha fazla emin olabilir. […] Esasen Türk bitaraflığının yeniden teyidinin müttefikler davasına vereceği faydalar üzerinde durmak lüzumsuzdur. Dünyanın bu kısmında, esasen akim kalacak olan ümitsiz bir teşebbüse karşı emniyetin korunmuş olması, Afrika'da zaferi tamamlamak üzere bulunan kuvvetlere daha büyük bir hareket serbestliği manasını ifade eder".

Daily Mail gazetesi de Adana görüşmelerinin Kazablanka görüşmelerinden daha önemli olduğunu, Türkiye'nin bitaraflık siyasetini koruduğunu ve görüşmelerin Türk-İngiliz dostluğunun bir tezahürü olduğu vurgusunu şu cümlelerle yapmıştır[205]:

"Başvekilimizin Türkiye'ye ziyareti haberi, kendisinin Kazablanka da Roosevelt ile buluştuğunu bildiren haberden bile daha heyecan vericidir. […] Türkiye'nin doğrudan doğruya alakadar bulunduğu bölgeler Balkanlar, Karadeniz, İran, Irak ve Afganistan dır. Türkiye'nin durumu en müşkül durumlardan biri olmuştur. Fakat Türkiye, bitaraflığını misal olacak bir dürüstlükle muhafaza etmiştir. […] Fakat bütün bunların üstünde Büyük Britanya ile dostluğuna büyük bir kıymet bağlamıştır. Türkiye'nin bize karşı bu dostluğu samimidir. Fakat bizim de dostluğumuz daha az samimi değildir".

Times gazetesi ise görüşmelerde karşılıklı menfaatleri ilgilendiren meselelerde görüş birliğine varıldığını, görüşmelerden Rusya'nın da haberdar edilerek mutabakatının alındığını bildirmiştir. Ayrıca gelişmelerin Türk-İngiliz ittifakını da geliştirdiğini şu cümlelerle dünyaya duyurmuştur[206]:

"…Konuşmaların karşılıklı menfaatleri ilgileyen birçok meseleler üzerinde cereyan ettiği aşikârdır. Cenup-doğu Avrupa'nın istikbali hakkında Türkiye'nin gösterdiği alaka hiç olmazsa İngiltere'nin bu bölge hakkındaki alakasına müsavidir. Ne İngiliz adamaları ne de Türk devlet adamları mesela

[205] **Ayın Tarihi**, s. 140.
[206] **Ayın Tarihi**, s. 141.

mihver tarafından elde bulundurulması her iki memleket için daima tehlike teşkil edecek olan Yunan ana toprakları ile Yunan adalarının mukadderatına karşı lakayt kalamazlar. Sanıldığına göre, Moskova, Churchill'in Türk devlet adamlarını ziyaretini tasvip etmiş ve Stalin bu buluşmanın neticelerinden haberdar edilmiştir. Bunu işaret etmek faydalıdır. İngiliz-Türk ittifakının ehemmiyeti yükseltilmiş ve bu ittifakın kıymeti Adana'da yapılan samimi konuşmalarla teyit edilmiştir".

Daily Herald gazetesi Türkiye'nin uyguladığı bitaraflık siyasetine övgüler yağdırırken bu siyasetin Müttefikler açısından nasıl faydalı sonuçlar ortaya çıkardığını ve bu durumun müttefiklerce daha da kuvvetlendirilerek devam ettirilmesi gereğini şöyle açıklamaya çalışmıştır[207]:

"Bu siyasi hadisenin büyük bir manası vardır. Türkiye'nin bitaraflığını muhafazada gösterdiği azim müttefikleri faydalandırmıştır. Harbin bidayetinde Türkiye azimli bir hareket hattı tutmuştur. Böyle yapmasaydı Almanya harekete geçmiş bulunacaktı. Türkiye kendisinin sulh içinde bırakılmasını istiyor. Türkiye, kendisine milletler arasında güzel bir mevki daimi bir hale koymak için sulh şartları içinde çalışmak lazımdır. Türkiye'nin bitaraflığının temeli budur. Türkiye, bu bitaraflığı muhafaza için Büyük Britanya'nın ve Amerika'nın kendisine yardım edecekleri hususunda şimdi teminata malik bulunmaktadır".

Görüşmelerin Amerika tarafında da olumlu karşılandığı açıktır. Öyle ki, Türkiye'nin Orta Doğudaki en önemli devletlerden biri olması ve boğazlara sahip olması ona her iki taraf için de savaşın seyrine tesir edebilecek stratejik bir önem kazandırmaktadır. Bu avantajlarından dolayı Türkiye'nin müttefiklerle olan dostluğunu tazelemesi Amerika'da savaşın seyrinin Müttefikler lehine ve Hitler'in aleyhine döndüğü biçiminde algılanmıştır.

Almanya'ya gelince, görüşmeler öncelikle Churchill'in ön plana çıkarılması ve Almanya'ya yönelik olarak yeni bir sinir harbinin başlatılması olarak algılanmıştır. Alman basınında Türkiye'nin Churchill'in planının aksine bitaraflık siyasetine devam edeceği ve bu durumun Türkiye'nin menfaatine olacağı, ikinci

[207] **Ayın Tarihi**, s. 141.

olarak da Rus tehdidinin Türkiye için bu görüşmelerde çözümlenemediğine ilişkin vurgular yapılmıştır. Donauzeitung gazetesi, Türkiye'nin bitaraflığının devam edeceğine dair yorumlarını dünya kamuoyuna şu satırlarla sunmuştur[208]:

> "…Türk devletini idare edenler memleketin hakiki menfaatlerini korumak bakımından bugüne kadar şaşmaya değer işler başardıkları gibi üstadane bir politika gütmüşlerdir. Bu davada muvaffak olmuşlardır. Zira gelişmeler hakkındaki hükümlerinde son derece temkinli davranmışlar ve bugüne kadar sadece kendi yurtlarının gereğini hareketlerinin ölçüsü olarak tanımışlardır. Türk tarafsızlığı sağduyuya dayanmaktadır. Bu harbin her yeni gelişimi bu zaviyeden incelenmekte ve sadece memleketin öz menfaatleri göz önünde tutulmaktadır. Bu gün olduğu kadar yarın da tarafsızlık ve sulh Türk devletinin şiarıdır".

Berliner Nacht gazetesi ise bir diğer konu olan Türkiye'nin Rus çekincesinin bu görüşmelerle izale edilemediğini, zira Churchill'in İngiltere adına sadece reklâm yapma girimi olarak değerlendirmesini şu şekilde açıklamaya çalışmıştır[209]:

> "İngiliz basını ve İngiltere deki heyecan şunu gösteriyor ki M. Churchill'in tayyare ile Adana'ya gidişi orada kendi hesabına bir reklâm yapmak içindir. […] Fiiliyatta Türkiye'nin karşısında bir tek mesele vardır. O da Bolşevikliğin cenuba yayılmak kudretini haiz olduğu gün ne yapacağı meselesidir. Churchill bu meseleye herhalde tatmin edecek bir cevap vermemiştir".

Son olarak İtalya'ya gelince, İtalyan gazetelerinin görüşmelerle ilgili olarak yaptıkları yorumların Almanya ile aynı paralellikte olduğu görülmektedir. İtalyanlar da Adana görüşmelerini, İngiltere'nin Türkiye'yi kendi hesabına müşkül durumlara sürüklemek istemesine karşılık Türkiye'nin uyguladığı politikadan vazgeçmeyeceği şeklinde algılamaktadırlar. Ayrıca, sanılanın aksine Adana görüşmelerine yönelik olarak Stalin'in memnuniyetinin abartılı olduğu yorumunu Giornale d'İtalia gazetesi dünya kamuoyuna şu satırlarla duyurmuştur[210]:

---

[208] **Ayın Tarihi**, s.144.
[209] **Ayın Tarihi**, s. 143-144.
[210] **Ayın Tarihi**, s. 145.

"Anglo-Sakson propagandası, herkesçe malum olan bir hadiseyi yeniden bir kere daha ortaya atmak hususunda istical etmektedir. Bu hadisede Türkiye ve İngiltere arasında bir ittifak muahedesinin bulunmasıdır. Bununla beraber bu muahede Türk hükümetinin tarafsızlığını muhafaza etmesine mani olmamıştır. Neşredilen tebliğ ve bu hususta İngiliz haberleri Adana da Türkiye'nin tedafüi durumunun görüşülmüş bulunduğunu bildirmekte, fakat bu hususta hiçbir değişiklik olmadığını da kabul etmektedir. […] Şurası sarihtir ki adet olduğu gibi Londra, yakın şark memleketlerini umumi bir siyasi manevraya sürüklemek maksadıyla kendi niyetlerinden daha fazla taahhüt altına sokmak ve müşkül vaziyete düşürmek için her fırsattan istifade teşebbüsünde ısrar etmektedir. Bununla beraber İngilizlerin bu teşebbüsü şimdiye kadar Türkiye'de müzaheret bulmamış gibi gözüküyor. […] (Ayrıca) Stalin'in Adana konferansından ve bu konferansın neticelerinden gayri memnun bulunmadığı hakkındaki İngiliz demeci de kayda değer. Hakikatte ise Stalin, ne sesini çıkarmış ne de noktai nazarını bildirmiştir".

3) Liderler Açısından Adana Görüşmeleri

Adana görüşmelerinin etkilerinin ne yönde cereyan ettiğinin en somut tesirleri şüphesiz liderler tarafından alınacak kararlara yansıyacaktır. Bu açıdan Adana görüşmelerinin liderler tarafından nasıl algılandığı önem kazanmaktadır. Liderlerin görüşmelerden önce ve sonra birbirlerine gönderdikleri mektupların satır aralarının incelenmesi, görüşmelerin liderler tarafından nasıl algılandığını ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır.

Almanların Stalingrad ve Kuzey Afrika'da aldıkları yenilgiler neticesinde savaşın seyrinin değişmeye başlaması Türkiye'nin önemini bir kez daha gündeme getirmiş ve Müttefikler tarafından savaşa müdahil olma konusunda ciddi baskılara maruz kalınmıştır. Almanların tamamıyla yenilgiye uğratılarak, Alman askeri gücünün ortadan kaldırılması düşüncesi Balkanlarda açılacak ikinci bir cepheye odaklanmıştı. Böylelikle hem Rus ordusu rahatlatılacak hem de Almanların kesin yenilgisi hızlandırılmış olacaktı. Bu düşünceler ekseninde Churchill en geç 1943 baharında Türkiye'nin kendi saflarında savaşa sokulması gerektiğini Stalin ve Roosevelt'e

anlatmaya çalışıyordu. Churchill 24 Kasım 1943 tarihinde Stalin'e gönderdiği bir mektupta bu düşüncelerinin şu şekilde anlatıyordu[211]:

> "…Başkan Roosevelt'e Türkiye hakkında bazı ön düşüncelerimi ve onun da benden bağımsız olarak benzer görüşlere sahip olduğunu öğrendim. Bana göre, Türkiye'yi baharda bizim yanımızda savaşa sokmak için yoğun bir biçimde çaba harcamalıyız. […] Eğer Türkiye'yi savaşa sokabilirsek Karadeniz'de sizin sol cenahınızda bir sevkıyat güzergâhı açma ile ilgili harekâtta bir ilerleme kaydetmiş olmakla kalmayıp, aynı zamanda sizin Kafkaslardaki ana petrol ikmal yerlerini başarıyla savunmanız açısından Mihver için hayati önem kazanan Romen petrol sahalarını Türk üslerinden ağır bir şekilde bombalayabiliriz. Türkiye'nin içine yapılacak bir hamlenin avantajı bunun esasta karadan yürütülebilmesi, Orta Akdeniz taarruz hareketini güçlendirerek deniz kuvvetlerimizin ve hava kuvvetlerimizin çoğunu barındırmasıdır".
>
> Stalin de buna "…Türkiye'yi yanımızda baharda savaşa sokmak için her şeyi yapmanın gerekliliği ile ilgili olarak Başkan Roosevelt ve size katılıyorum" şeklinde cevap verir.

Ancak, Adana'da gerçekleşen görüşmelerden sonra ise Churchill Stalin'e görüşmelerle ilgili olarak bilgilendirme amaçlı gönderdiği mektupta, Türkiye'nin savaşa sokulması noktasında zorlayıcı çabaların gerçekleşmediğini, sadece Türkiye'nin savaşa girebileceğini yada en azından hava üslerinden yararlanabileceklerini umut ettiğini şu satırlarla belirtmiştir[212]:

> "…Bizim yanımızda savaşa girmeleri hakkında hiçbir kesin siyasal taahhüt veya vaadde bulunmalarını rica etmiş değilim. Ancak, benim görüşüm, yıl bitmeden ve hatta muhtemelen daha da erken, Birleşik Devletler'in savaşa girmesinden önce gösterdiği gibi zoraki bir tarafsızlık yorumuyla bizim yanımızda savaşa girebilirler. Böylelikle; özellikle ordularımızın Maykop'u ele geçirdiği şu sıralarda Almanya için hayati bir önem taşıyan Ploesti petrol kuyularını bombardıman eden İngiliz ve Amerikan uçaklarının yakıt ikmali

[211] S.S.C.B Dış İşleri Bakanlığı, s. 79–82.
[212] Konyar Levent, *"Adana Konferansı'nın 37. Yılı"*, **Süreç Dergisi**, Sayı:1, Cilt:1, Ocak/Şubat/Mart 1980, s. 18.

için havaalanlarını kullanmamıza izin verebilirler. Tekrarlıyorum, kesin bir siyasal taahhüt istemiş ya da almış değilim ve bu konuda, diledikleri biçimde davranmakta serbest olduklarını söyledim.".

Stalin ise görüşmeler ile ilgili olarak ortaya çıkan durumu, Türkiye'nin her iki tarafa da olan yükümlülükleri dolayısıyla tam olarak olumlu bir şekilde algılamadığını, ancak Türkiye'nin kendilerine yönelik olarak duydukları şüphe ve endişeleri izale etme noktasında gerekenin yapılacağını şu cümlelerle ifade etmiştir[213]:

"…Türkiye'nin uluslararası konumu oldukça nazik kalmaktadır. Bir yandan, Sovyetler Birliği'ne dostluk ve tarafsızlık antlaşması ve İngiltere'ye karşılıklı yardım ve saldırıya karşı koyma antlaşması ile bağlıdı; öte yandan, Almanya'nın Sovyetler'e saldırısından üç gün önce tamamlanan dostluk antlaşması ile Almanya'ya bağlıdır. Şimdiki koşullarda, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ve İngiltere'ye olan yükümlülüklerini yerine getirmesiyle Almanya'ya olan yükümlülüklerini yerine getirmeyi nasıl bağdaştırmayı düşündüğünü bilemiyorum. Buna rağmen, Türkler Sovyetler Birliği ile daha yakın ve dostça istiyorlarsa bırakın öyle söylesinler. Böylesi bir durumda Sovyetler Birliği onları yarı yolda karşılayacaktır".

Yine Churchill, 11 Şubat 1943 tarihinde Avam Kamarasında Yaptığı bir konuşmada Adana görüşmelerinin kendileri açısından ne anlam ifade ettiğini şu sözlerle belirtmiştir[214]:

"…Türkiye'yi müşkülata düşürecek hiçbir şey siyasetimize dâhil değildir. Tersine olarak, Türkiye için bir felaket İngiltere ve bütün Birleşmiş Milletler için bir felaket demektir. Şimdiye kadar Türkiye herhangi bir tarafın tecavüzüne karşı kuvvetli bir mânia olarak kalmıştır. Bunu yapmakla Türkiye, hatta en karanlık günlerde bile, harbin Türkiye'ye İran'a ve Irak'a sirayet etmesine mani olmuş ve bütün şark harbi için son derece ehemmiyetli olan Abadan petrol kuyularını tehditten kurtarmıştır. Türkiye, bütün modern silahlarla iyice silahlanmış bulunması ve cesur piyadesinde bugünkü

[213] Konyar, **a.g.m**., s.19.
[214] **Ayın Tarihi**, s. 114.

muharebe sahalarında kati rolü oynayan silahların eksik olmaması Birleşik devletler ve bilhassa İngiltere için çok ehemmiyetlidir. […] Adana konferansında bu silahlanma işinin tamamıyla tanziminden başka hiçbir şey istemedim. Ve şimdi Ankara'da Türkiye'nin umumi müdafaa kudretinin en yüksek bir hale gelmesini azami derecede tesri etmek, münakalelerini ıslah eylemek ve yeni silahlar almak suretiyle Türk ordularının müessirliğini en yüksek noktasına çıkarmak için muhtelit bir Türk-İngiliz heyeti toplanmış bulunmaktadır".

4) Görüşmeye Ait Etkilerin Değerlendirilmesi

Adana Görüşmeleri öncelikli olarak, gerek iç ve gerekse de dış dünyada Türkiye'nin uyguladığı bitaraflık siyasetinin doğru olduğunun kanıtlandığı şeklinde algılanmıştır. Ayrıca, bu siyasetin Türkiye tarafından devam ettirileceği ve devam ettirilmesi gereği de önemli vurgu noktalarından biridir. Churchill'in esas hedefinin Türkiye'yi 1943 baharında savaşa sokmak olduğu, bu düşüncesine Roosevelt ve Stalin'i de ortak ettiği düşünülecek olursa, Adana Görüşmeleri sonucunda gelinen noktanın Türk siyaseti açısından bir başarı olarak yorumlanması gerekmektedir.

Churchill'in, Türkiye'yi savaşa sokma planına karşılık, Türkiye'nin en önemli kozu askeri anlamda yetersiz olmasıydı ve Türkiye bu kozunu çok iyi oynuyordu. Churchill'de savaşın en kritik dönemlerine girildiği bu süreçte Türkiye'nin küstürülmesini göze alamazdı. Hatta bu küskünlük Türkiye'nin Almanya'ya yaklaşmasına bile neden olabilirdi. Bu sebepledir ki Churchill, Adana Görüşmelerinde Türkiye'den siyasi bir taahhüt almak için baskı yapmamış, sadece Türkiye'nin uyguladığı siyasete saygı duyduğunu ve Türkiye'yi bir felakete sürükleyecek planlarının olmadığını vurgulamıştır. Churchill'in ifadelerine göre hedef sadece tarafsız, ancak güçlü bir Türkiye meydana getirebilmek için Türkiye'nin savunma gücünü artıracak tedbirlerin alınmasıydı. Ancak, Almanya'nın askeri anlamda tüm planlarını gerçekleştirmeye başladığı dönemlerde tarafsız kalmasını istediği Türkiye bu dönemde ise tarafsızlığı ile ayak bağı olmakta, hatta bu tarafsızlık Almanlara indirilecek yıkıcı darbe karşısında önemli bir engel de teşkil etmekteydi. Churchill'in bu konudaki ikinci önemli planı, en azından Almanya için

hayati önem taşıyan Ploesti petrol kuyularının vurulması için Türk havaalanlarının kullanımının sağlanması[215], boğazların kendi kullanımlarına açılması buna karşılık mihver devletlerinin kullanımına kapatılmasıydı. Türkiye'yi küstürmek yerine azami ölçüde ondan yararlanmak da faydalı bir stratejiydi. Ancak Türkiye, Sovyetlere olan güvensizliğinin izale edilememesinden ve Almanya'ya bir saldırı davetiyesi anlamına geleceğinden çekindiğini belirterek bu planın da uygulanmasına yanaşmamaktaydı. Türkiye savaşa girmemeye ya da kendisini savaşın içine çekebilecek her türlü riskten uzak durmaya kararlıydı ve yine temel gerekçe askeri yetersizlikti. Buna karşılık Churchill de kararlıydı ve Türkiye'nin bu kozunu elinden almak istiyordu[216]. Zira o, savunma emniyetini artırmaya yönelik olarak lanse ettiği gerekli askeri yardım yapıldığı takdirde Türkiye'nin 1943 sonbaharında savaşa katılabileceğini, diğer bir ifade ile Türkiye'yi savaşa çekebileceklerini ısrarlı bir şekilde savunuyordu[217]. İşte, Adana Görüşmeleri kapsamında kararlaştırılan ve sonrasında gerçekleştirilen askeri görüşmeler de bu iki zıt görüşe sahip olan tarafların taktik oyunları çerçevesinde vuku bulmuştur.

[215] Aslında Müttefikler, Suriye'den hareket eden İngiliz uçaklarıyla Ploesti petrol kuyularını vurmayı denediler. Ancak, bu girişimin başarısız olması ve hatta üç uçağın Türkiye'ye mecburi iniş yapması, bazılarının da Romanya'da düşürülmüş olması Müttefiklerin havaalanlarının kullanılması noktasında Türkiye üzerindeki baskılarını daha da artırmıştır. Bkz. Aydemir, **a.g.e**., s. 259.

[216] Öztoprak, **Askeri Yönü**, s. 601.

[217] Ülman Haluk A., **İkinci Dünya Savaşından Truman Doktrininine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947**, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yay., No: 128-110, Dış Münasebetler Enstitüsü Yay., No: 14, Sevinç Matbaası, Ankara, 1961, s.40, Yalman Ahmed E., **Turkey, In My Time**, University Of Oklahoma Pres: Norman, U.S.A, 1956, s. 199.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALINAN ASKERİ KARARLARIN UYGULANMASINA İLİŞKİN GÖRÜŞMELER

A) ŞUBAT 1943 GÖRÜŞMELERİ

26 Şubat 1943 tarihli görüşmeye, iki heyetin liderleri; General Arnold ve Albay F. Kayabalı arasında Türkiye'nin nakliyat gücü konusuyla başlanır[218]. İlk olarak, General Arnold savaş ve barış durumlarında taşıma kapasitelerin belirlenmesi konusunu öne sürer[219]. Albay Kayabalı da buna, gönderilecek kıtaların naklinin hesaplara katılması ve Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda yapılacak malzeme yardımının göz önünde bulundurulması gerektiği şeklinde eklemede bulunur. General Arnold görüşmeyi; Türkiye'nin şu anki nakil imkanlarının belirlenmesi, ilerde ne kadar arttırılabileceği ve olası bir saldırı durumunda nakliyenin harp malzemesi ağırlıklı olması gerektiği konularına getirir ve dört maddeden bahseder, bunlar:

1) Demiryolu ve yolların kapasite tespiti,
2) Bir önceki cümlelerde bahsetmiş olduğu üç husus,
3) Savaş esnasında yapılacak İngiliz yardımı,
4) Savaş olmadığı durumunda yapılacak sevkiyatın tespiti.

Buna karşılık Albay Kayabalı ise; savaş durumunda sevkiyatın nasıl gerçekleştirileceğinin, limanların korunmasının, demir yolu ve limanların kaybı durumunda neler yapılabileceğinin belirlenmesi gerekliliğini dile getirir. Ayrıca bu konuyla ilgili olarak düzenli görüşmeler yapılmasının faydalı olacağını da vurgular.

Sonrasında konu, mevcut liman kapasitelerine gelir. Albay Kayabalı günlük olarak İskenderun'un 600 ton, Mersin'in 500 ton ve İzmir'inde 350 ton kapasiteye sahip olduğunu, Mersin ve İskenderun'un aylık İngiliz gemilerinden gelecek 33.000 ton malzemeyi kabul edebileceğini, İzmir'in ise aylık 10.000 ton kapasiteye sahip olduğunu belirterek, söz verilen 150.000 ton kömür, 6 vapur, 325 vagon ve 10

[218] GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No: 2, Dosya No: 11, Bel. 11-297:305.
[219] Türk- İngiliz askeri heyetleri 26 Şubat – 11 Haziran 1943 tarihleri arasında toplam 18 toplantı yapmışlardır. Bkz. Öztoprak, **Askeri Yönü**, s. 614.

lokomotifin verilmesinden sonra yeni bir plan daha yapabileceklerini söyler. General Arnold'un bu son isteklerde bir yanlışlık olduğunu ileri sürmesine ise Albay Kayabalı, Alan Brooke'un Adana'da bu malzemeler için söz verdiği şeklinde karşılık verir. General Arnold, kömürün Türkiye'ye nakliyesinin pahalıya geleceğini, Orta Şark ta da yeterli miktarda kömür bulunmadığını, Türkiye'nin sahip olduğu kömür yataklarını kullanması gerektiğini, buna ek olarak da verilen sözde bahsedilenin kömür değil hububat olduğunu ifade eder.

Arnold ayrıca, Mersin ve İskenderun limanları için de kafi römorkör olmaması, vinçlerin kırılmış olması, hasat mevsiminde düşen kapasite, gümrük müşkülatı ve vagon temin edilmesindeki sorunlar nedeniyle kapasitelerinin ayda 18.500 ton olduğunu ve bu sorunların düzeltilmesi gerektiğinden bahseder. Yarbay Ataman'ın buna cevabı ise, bu limanlarda kömür dışında sorun olmadığı şeklindedir. General Arnold, yakın zamanda Mersin'e gelen malzemenin gümrük idaresinin tavrı yüzünden geciktiğini, amelelerin çalışma saatleri ile ilgili sorunlar nedeni ile de kapasitenin düştüğünü dile getirir. Bu sorununun düzeltilmesi gerektiği konusunda hem fikir olunur ve ayda 3000 ton kapasite artırımıyla Haziran ayında en az 33.000 tona ulaşılması konusunda uzlaşılır.

Sonrasında Albay Kayabalı, kömürsüz limanların boşaltılamayacağını ve gerekli kömür gelirse bu rakama ulaşılabileceğini dile getirir. General Arnold, yeterli kömür olmadığını, bu kömürü nakledilecek gemi bulunmadığını, İngilizlerin kömür yardımı sözünün 2000 ton olduğunu ve bunun da Karadeniz'den kömür nakliyatında bir sorun olması durumunda verilmesinin kararlaştırıldığını söyler. Ayrıca Türkiye'nin kömür üretimini arttırmasını ve harcamalarının azaltılması yollarının incelenmesi gerektiğini ekler. Gerekenlerin yapılması durumunda ise 33.000 ton kapasiteye ulaşılacağından, Hayfa'daki demir yolunun da kapasitesinin ayda 12.000 ton olduğundan ve de Mart ayında bu kapasitenin ikiye katlanılabileceğinden bahseder.

Daha sonra görüşmenin seyri Nusaybin hattıyla ilgili sorunlara gelir. Arnold bu konuyla ilgili olarak, İngiliz ve Amerikan nakliyatının Irak'a ulaşmadığına ve Suriye Türk sınırındaki Türk personelin bir kısmının silah altına alınması dolayısı ile

kapasitede deki düşüşe değinir. Albay Hüsnü Ersü personelin silah altından çıkartılarak bu sorunun çözüleceği sözünü verir.

Konu son olarak liman ve demir yollarından kara yollarına geçer. Yolların ıslahı konusuna değinilir. Adı geçen yollar Mardin-Diyarbakır, Mersin-Ulukışla, İskenderun-Adana-Tarsus ve Silifke-Karaman yollarıdır. Mardin-Diyarbakır yolu ıslah edilene kadar Hayfa'dan gelen malzemenin Meydanıekber'e gönderileceğinden bahsedilir.

General Arnold görüşmenin sonunda kapasiteyi şu şekilde dile getirir:

İzmir Limanı *10.000 Ton*

Mersin-İskenderun Limanları *20.000 Ton*

Hayfa Demir Yolu *12.000 Ton*

Basra Demir Yolu *15.000 Ton*

Görüşmede son olarak, Türkiye'nin ayda 57.000 ton nakliyat kapasitesinin olduğu belirlenmiş olur.

B) MART 1943 GÖRÜŞMELERİ

1 Mart 1943 tarihli görüşmeye Albay Kayabalı ve General Arnold bir önceki görüşmede kaldıkları yerden devam ederler[220]. Bu kısmın başında General Arnold, Türk liman ve demir yolları ile taşınabilecek malzemenin ayda 57.000 ton olduğunu, İzmir'in haricinde İskenderun ve Mersin limanlarından ayda 20.000 ton, Hayfa ve Nusaybin demiryolları ile 27.000 ton olmak üzere toplamda 47.000 ton malzeme taşınabileceğini iddia eder. Albay Kayabalı ise bu ifadelere, İskenderun ve Mersin limanlarına ait kapasitenin 33.000 ton ve toplamda taşınabilecek malzemenin de ayda 60.000 ton olduğu şeklinde karşılık verir. General Arnold bir önceki görüşmede, bu limanlarda yaşanan bazı güçlüklerden dolayı bu değerlere ulaşılmadığından bahsettiklerini dile getirse de, Albay Kayabalı gerekli önlemlerin alındığını, mevcutta İskenderun'dan günde 600 Ton, Mersin'den günde 500 ton, İzmir'den de günde 350 ton malzemeyi alıp bunları Adana, Kayseri, Ulukışla ve Niğde'de ki depolara

[220] GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No: 2, Dosya No: 11, Bel. 11-288:296.

çekeceklerini ve İzmir'den gelen malzemeyi ise Alazahire'ye göndereceklerini belirtir. General Arnold, İzmir'e gelecek malzemenin harp kaçağı sayılması sorununu dile getirir. Albay Kayabalı'nın bu sorunu çözeceğini söylemesi üzerine General Arnold, bundan önce İzmir limanına malzeme taşıyan İngiliz gemilerine Türk Hariciye Vekâleti tarafından, taşınan malzemelere harp kaçağı sayılacağı gerekçesiyle izin verilmediğini hatırlatır.

Bu noktada Yüzbaşı Ataman, Suriye'den gelecek malzemenin Malatya'da depolanacağını, İskenderun ve Mersin limanlarında iki amele ve bir deniz taburu, Susanoğlu'nda bir tabur ve bir bölük, İzmir'de iki hizmet taburu ve bir deniz bölüğü Antalya'da ise bir tabur oluşturmakta olduklarını ifade eder. Ayrıca Kayseri, Niğde, Ulukışla, Ereğli, Malatya ve Alaşehir'de yapılacak nakliyat ve depolama gibi işler içinde bir teşkilatlanmaya gidildiğini anlatır.

Ayrıca Ataman, ulaşımla alakalı olarak Mardin Diyarbakır hattında 1.200 tonluk, Mersin Ulukışla arasında 1.080 tonluk, Susanoğlu-Karaman arasında 1.560 tonluk, Antalya-Burdur arasında 360 tonluk, İzmir'de 360 tonluk, Bandırma'da 120 tonluk ve İskenderun'da da 700 tonluk taşıma yapabilecek teşkilatlanmanın kurulacağını dile getirir. Bunun için ise söz verilen kamyonlara ihtiyaç vardır. General Arnold, bunun Tunus harekâtının bitmesine bağlı olduğunu söyleyince Albay Kayabalı Adana'da Tunus harekâtına bağlı olmadan bu sözlerin verildiğini ve gerekenin yapılmasını ister. General Arnold bu talebi Londra'ya bildireceğini ama bildiği kadarıyla şu an istenen miktarda yardımı taşıyacak geminin sağlanamayacağını, kendisine gelecek ay 10.000 ton malzeme yardımı konusunda bir bilgi verildiğini iletir.

Konu buradan Türkiye'ye verilecek tank, uçak benzini, bomba ve mühimmata gelir. Getirilen tankların depolanması yerine, kıtalara dağıtılabilmesi amacıyla Türk heyeti, tankların Ankara'ya değil de Malatya'ya sevk edilmesini ister. General Arnold, tanklar konusunda gerekenin yapılacağını benzin, bomba ve hava üslerinin yapımı için gelecek malzemenin ise kendilerinin istedikleri yerlere ulaştırılmasını talep eder.

Albay Kayabalı bu konunun devamında liman ve demiryollarının kapasitesinin artırılması için malzeme yardımı talebinde bulunur. Albay Kayabalı'nın

askeri ve sivil malzemenin ayrı ayrı taşınması konusundaki isteğine General Arnold, Türk gemilerinin sivil malzeme taşırken, gelecek olan İngiliz gemisinin sadece askeri malzeme taşımasının iktisadi olmayacağı şeklinde cevap verir. Görüşmenin sonunda General Arnold Mart ayında verilecek malzemenin listesini sunar. Listeye göre malzemeler şunlaradır:

1) Tunus harekâtı sona ermediği takdirde Mart ayında römorkör verilmesine imkan yoktur.

2) İskenderun limanına vinç verilmesi hususunda cevap verilecek.

3) 10 Lokomotif, 13 tonluk 250 vagon teslim edilecek.

4) Mart ayında 2000 ton kömür verilecek.

5) 200 Ton yağ teslim edilecek.

6) Birçok lokomotif ve vagon yedek malzemesi demir yolu mütehassısları bu akşam Türkiye'ye gelecek

7) Demir yolu inşaat malzemesi (*raylar ve makaslar*)

8) Kamyonlar (*sayısı hakkında kesin sayısı ilerde söylenecek*)

9) İstendiği takdirde tamir atölyeleri için mütehassıs.

General Arnold konuşmasına, yolların ıslahıyla ilgili olarak Ali Fuat Cebesoy ile konuşacağını belirterek devam eder ve alınması gereken tedbirleri sıralar. Bunlardan ilki İngiltere'nin yollayacağı azami tonajın bildirilmesi, İkincisi bir heyetle birlikte Türkiye'nin ihtiyacı olan vinç benzeri malzemenin tespit edilmesi, üçüncüsü ise Albay Kayabalı'nın vereceği cevap doğrultusunda Türk gemilerinin sadece sivil malzeme yada hem sivil hem de askeri malzeme de taşıyabileceği konusunun kesinleştirilmesi şeklindedir.

3 Mart 1943 tarihli görüşmede Albay Kayabalı, bir önceki görüşmede bahsi gecen İngiliz gemileriyle malzeme naklinin harp kaçağı sayılıp sayılmayacağı konusuna olumsuz cevap verip, Türk gemilerinin ise her türlü malzemeyi taşıyabileceğini belirterek başlar[221]. Daha sonra söz alan General Arnold'un Mart ayı

[221] GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No: 2, Dosya No: 11, Bel. 11-277:287.

içinde günde 1000 ton, Nisan ayında da günde 1.100 ton malzeme nakledebileceklerini söylemesine karşılık Albay Kayabalı, bunun yeterli olmadığını belirtir. General Arnold bu konuda İngiltere'den istenilecek gemilerin 4 ayda ancak gelebileceğini, Mısır'dan en fazla günde 1000 tonluk malzemeyi bu ay için verebileceklerini ve eldeki gemilerle ancak bu kadar malzeme taşıyabileceklerini ifade eder. Deniz yoluyla 10.000 ton, kara ve demiryollarıyla da 20.000 ton olmak üzere toplam da 30.000 tonu nakledebileceklerini ve bunu ilerde arttırmaya çalışacaklarını da dile getirir. Açık olarak bu 30.000 tonun 3000 tonu Irak'tan, 12.000 tonu Hayfa'dan, 10.000 tonu gemilerle, 2000 tonu yelkenli ve motorlu vasıtalar ile 3000 tonu da kamyonlarla taşınacaktır.

Albay Kayabalı'nın günde 10.000 tonluk kapasiteye ulaşabilir miyiz? Sorusuna General Arnold, bunun Tunus harekatına bağlı olduğu şeklinde yanıt verir. Buna karşılık Albay Kayabalı, Nisan sonrası iyileşen hava durumuna bağlı olarak Balkanlardan Alman saldırısı olabileceğini ve bu yardımın da Tunus'a bağlanmaması talebinde bulunur. General Arnold, bu talebe bir saldırı olması durumunda müttefik devletlerin zamanı geldiğinde gerekli desteği vermeye karar verebileceğini, ama şu anki koşullarda daha iyi bir yardım planı sunamayacağını belirterek karşılık verir. Albay Kayabalı da buna cevaben ilerde Balkanlarda yapılacak bir harekât için şimdiden bir hazırlık yapılması gerektiğini, demir yolu ve limanların hazırlanması için gereken malzemelerin ve özellikle de kömürün Mart ayında gelmesinin önemini vurgular. Arnold'un şu an eldeki plan ile yetinilmesi gerektiğini söylenmesi üzerine Türk heyeti yardımın ne zaman arttırılabileceğini sorar. General Arnold, 2.000 ton kömür yollanabileceğini, gelecekte yollanabilecek kömür miktarı ve limanlar için yollanacak malzeme hakkında bir şey söyleyemeyeceğini, demiryolları konusunda da ellerindekinin hepsini verdiğini söyler.

Konu bu noktada harp esnasında yapılabilecek yardıma gelir. General Arnold, Mart ayında yapılacak yardımın harp şartlarında, sulh durumuna göre daha fazla olacağını, Tunus harekâtından ek gemi ve Suriye'den planlanandan fazla mal çekilebileceğini aynı zamanda da Türk gemilerinin sivilden çok askeri malzeme taşıyabileceğini belirtir. Albay Kayabalı bu konuda limanların ve demir yollarının durumu nedeniyle bunun zor göründüğünü, gemiler malları taşısa bile limanların kapasitenin yetersiz olduğunu, demir yolu malzemesi ve kömür eksikliği nedeniyle

limanlarda tıkanıklık yaşanacağını ileri sürer. Ayrıca Kayabalı, savaşta yeterli malzemenin taşınması için liman ve demir yolu kapasitelerinin arttırılması gerektiğine de değinir. General Arnold da buna karşılık harp zamanında şu anda kullanmakta oldukları tren ve motorlu İngiliz araçlarını nakliyat için getireceklerini söyler.

Limanlardan içeriye malzeme taşınması konusunda da General Arnold'un lokomotif ve vagon verebileceklerini, ancak kömür vermeyeceklerini söylemesi üzerine Albay Kayabalı, kendi kömürleriyle ne yapabileceklerinin tetkik edilip İngilizlere bildirileceğini söyler. Türkiye'den çıkarılacak kömürün ne kadar arttırılabileceğine ve ne kadar lokomotife yetebileceğine dair konuda demir yolu mütehassıslarının karar vermesine bırakılır. Artık, taşınacak malzeme hakkında bilginin verilmesi ile eldeki kömüre göre ne kadar malzeme taşıyabileceklerinin hesaplaması beklenecektir.

Görüşmenin bu kısmında Adana görüşmesinde yer alan; 2 zırhlı tümen, 5 tank defi alayı, 5 tayyare defi alayı, 45 tayyare bölüğünün İngilizler tarafından destek için söz verildiği konusu açılır. General Arnold, taşıma ve ikmal sorunu nedeni ile tayyare bölükleri ile zırhlı birliklerden birinin seçilmesi talebinin Adana görüşmesinde konu edildiğini belirtmesi üzerine Albay Kayabalı, her ikisinin de o görüşmede istendiğinin, ama Tayyare bölüklerinin önce gelmesinin talep edildiğini hatırlatır.

General Arnold, kömürün Türkler tarafından sağlanacağını yineler ve gelecek trenleri çalıştıracak yeterli Türk personel olmaması nedeni ile İngiliz personel göndermeyi de teklif eder. Konu tekrar kapasitenin belirlenmesi ve gerekli hesaplamaların teknisyenler tarafından yapılmasına gelir. Bu hesapta kullanılacak hatların önceden belirlenmesi, halk için gerektiğinde sadece hayati malzemenin taşınması dışında sivil malzeme taşınmaması da dikkate alınacaktır.

4 Mart 1943 tarihli görüşmede, limanlara verilecek vinçler konusu ile başlar[222]. Mersin'de kurulmamış bir vincin bulunduğu bilgisi üzerine Albay Kayabalı bununla ilgileneceğini belirtir. General Arnold ayrıca 3 vincin daha İngiltere'den 2

[222] GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No: 2, Dosya No: 11, Bel. 11-267:276.

ay içinde İskenderun'a gönderileceğini, buna ek olarak da Mart ayı içinde verilecek 2000 ton kömür yardımının 4000 tona çıkarılacağı sözünü verir.

Sonrasında, gelecek müttefik birlikler hakkında konuşulur. Albay Kayabalı yardım kuvvetleri gelmeden bir saldırı olursa bu saldırıyı Demirkapı ve Çatalca da karşılayacaklarını bu nedenle gönderilecek kuvvetlerden bir tank defi alayının demir kapıya, iki tank defi alayının Çatalca ya, bir tank defi alayının Gebze-İzmit-Adapazarı-Düzce bölgesine, 1 tank defi alayının da Afyon bölgesine teslimini ister. Bununla birlikte, önemli sanayi merkezlerinden olan Karabük, Kırıkkale, Elmadağı, Ankara ve Kayseri bölgeleri de korunmalıdır. Çanakkale Boğazına, Karadeniz Boğazına, Afyon-Kütahya-Balıkesir-Eskişehir bölgesine, Karabük-Kırıkkale-Ankara ve Kayseri bölgesine de birer tayyare defi alayının konuşlandırılmasını talep eder. Kayabalı'ya göre buralarda Türk tayyare defi alayları bulundurulmaktadır ve tayyare defi alaylarının 2/3'ü kıtalarda, 1/3'ü de memleket içine dağıtılmıştır. Ayrıca, General Arnold'un müdafaa edilecek yerler için sabit bataryalar verilmesi ve bu sayede motorlu bataryaların kıtalara kaydırılması önerisine Albay Kayabalı bunu düşünecekleri şeklinde yanıt verir.

Albay Kayabalı daha sonra konuyu zırhlı tümenlere getirir. Kayabalı, Çanakkale ve Ege'de açılabilecek cephelerde bu tümenlere ihtiyaç duyulabileceğinden dolayı bir tümenin Balıkesir bölgesi, diğerinin de Kütahya-Tavşanlı bölgesine teslimini ister.

Konu, gönderilecek birliklerin sıralamasına geldiğinde ise, ilk önce 25, daha sonra da 20 Tayyare bölüğünün gönderilmesi istenir. Kıtaların ihtiyaçları için de benzin, bomba, yiyecek gibi malzemelerinin getirilip stoklandırılması gerekliliği konuşulur. Albay Kayabalı'nın bu talebine General Arnold bunun taşıma kapasitesinde azalmaya neden olacağı şeklinde karşılık verir. Albay Kayabalı, Türkiye'nin kapasitesinin yeterli olduğunu öne sürer. General Arnold da buna cevaben yeterli araç bulunmadığını, Türkiye'nin kapasiteyi arttırmak için gemi verip veremeyeceğini sorgular.

Hava meydanlarının birinci teşrinde biteceğine, 45 tayyare bölüğünün de bu hava meydanlarına yollanacağına, iki parça halinde gelecek bu bölükler arasında

boşluk oluşursa kara birliklerinin de araya sıkıştırılabileceğine karar verilir. Albay Kayabalı da gelecek Kara Kuvvetlerinin:

1) Çanakkale, Karadeniz Boğazlarındaki tayyare defi alayları,

2) Demirkapı, Çatalca tank defi alayları,

3) Diğer tayyare defi alayları,

4) Diğer tank defi alayları,

5) Zırhlı tümenler sıralamasıyla Türkiye'ye getirilmesini ister.

Bu birliklerden, denizden taşınacak olanların adalar deniz yolu (*Ege Denizi*) açılıncaya kadar İskenderun, Mersin, Susamoğlu limanlarına getirilmesi, yol açılınca İzmir, Kilye, Gelibolu, Bandırma, Haydarpaşa ve Sirkeci limanlarına ulaştırılması istenir. Albay Kayabalı Türk ordusunun bir kısmına ait yığınağının tamamlandığını ve eğer savaş çıktığı takdirde yığınak tamamlanmazsa gönderilecek birliklerin Hava Kuvvetleri, Hava Defi Kuvvetleri, Tank Defi Kuvvetleri ve ilerde zırhlı birlikler sıralaması ile gönderilmesinin istendiğini belirtir.

Karadan gelecek birlikler için iki demir yolu vardır. İlki Hayfa-Meydanıekber yolu, diğeri Musul-Nusaybin-Diyarbakır hattıdır. Birliklerin taşınması zamanı gelince bu hatların tüm kapasitesinin kıta taşımasına ayrılacağı görüşmede belirtilir. Bu esnada İngiliz birliklerinin de Halep-Raka-Hasica-Musul hattını geçmeyecek şekilde sınıra yakın bir yerde hazır beklemeleri istenir. İngiliz heyeti buna, birliklerin Suriye'de hattı geçmeyecek şekilde dağlık arazi eğitimi yaparak bekleyeceği şeklinde cevap verir.

Ayrıca, taşıma yapılacak yolların korunması için yollarda hava saldırılarına karşı tayyare defi bataryaları kurulması gereklidir. Korunması istenilen yollar Toprakkale, Ceyhan Köprüsü, Mardin, Diyarbakır İstasyonları, Malatya yol kavşağı, Çetinkaya, Sivas Kalın Yol, Çatak ve Antalya-Burdur yoludur. Bu yollardan Diyarbakır-Mardin yolunun menzil dışı olduğunu İngilizlerin söylemesine karşın Albay Kayabalı gelecekte ne olacağının belli olmayacağı ve gerekli önlemlerin alınması gerektiği şeklinde cevap verir. Bununla birlikte, taşınacak birliklerin kendilerini koruyacağına, trenlere makineli tüfekler kurulacağına, kırılan demir yolu

hatlarının tamiri ve gerekli koşullarda aktarma planlarının yapılmasına da değinilir. Kara yolları olarak da kıta taşınması için dört yol olduğundan bahsedilir:

1) Mardin-Diyarbakır (*bu yol İngiliz yardımı ile yapılacaktır*)

2) İskenderun-Adana-Tarsus (*Payas'a kadar Türk tarafı gerisini İngiliz tarafı yapacaktır*)

3) Mersin-Silifke-Karaman (*yolun bir kısmı tamir edilecek bir kısmı da yeniden yapılacaktır*)

4) Mersin-Tarsus-Ulukışla (*bu yol hazırdır*)

Son yolun hazır olduğu, diğerlerinin İngiliz ve Türkler tarafından hazırlanacakları dile getirilir. Tamir edilecek diğer yollar da ayrıca görüşmede konuşulur. Bunlar:

1) Çerkes-Gerede-Bolu-Düzce-Hendek-Adapazarı,

2) Afyon- Kütahya- Eskişehir- Bozhöyük- Karaköy- İnegöl- Bursa- Gemlik-Yalova- Karamürsel- İzmit,

3) Bursa- Mustafa Kemal Paşa- Bandırma-Erdek,

4) Balıkesir- Bandırma- Erdek,

5) Ulukışla- Ereğli- Karaman- Konya-Afyon,

6) Antalya-Burdur.

Görüşmenin son bölümünde ise, bu görüşmeden sonra konuşulacak diğer konular Albay Kayabalı tarafından şu şekilde sıralanır:

1) Yardım için gönderilecek kıtalar ile Türk ordusunun ikmal nakliyatının nasıl birlikte yürütülebileceği,

2) Gelecek yardım kuvvetlerinin nasıl ikmal edileceği,

3) Halk ihtiyacının nasıl temin edileceği,

4) Bu işleri takip edecek heyetin durumu,

5 Mart 1943 tarihli görüşmeye de hariciye vekilinin, İngilizlerin hangi niyetlerle geldikleri sorusuyla başlanır[223]. İngiliz sefiri, Adana görüşmelerinde Türkiye'ye söz verilen malzeme ve bunun nakli konusunda konuşmak istediklerini belirtir ve iki heyet Adana görüşmelerinde alınan kararları inceler.

Bu inceleme esnasında ilk olarak; birinci maddede gerekli somut adımların atıldığı ve vaat edilen listenin İngiltere'de görüşüleceği belirtilir. İkinci maddede bahsedilen gemilerin durumu sorulduğunda, İngiliz sefiri Londra'ya gerekli sorunun iletildiğini, üçüncü madde için ise General Arnold Genelkurmay ile beraber çalıştıklarını belirtir. Buna ek olarak Albay Kayabalı, Mısır'a personel yolladıklarını ve kurslar açtıklarını söyler. Mısır'a tank eğitimi almak için gönderilen teknisyenlerin eğitim sürelerinde yaşanan sorun konusunda General Arnold bunun düzeltileceğini belirtir. Dördüncü maddede Türkiye'nin ulaşım kapasitesinden bahsedilir. Hariciye vekili, limanların bugünkü kapasitesinin 18.000 ton olduğunu ve 33.000 tona arttırılmasının planlandığını söyler. Şimendiferlerde de yeterli kömür olursa 25.000 ton çekebileceğini belirtir. General Arnold'un, kömür sıkıntısı nedeniyle şimendiferlerin bu miktarı çekemeyeceklerini iddia etmesi üzerine Albay Hüsnü Ersü, şimendiferlerin yeterli miktarı taşıyabileceği şeklinde cevap verir. Hariciye vekili de bu konuda İngilizlerin, tesir altında kalmadan ve kömür yardımı yapılmadan taşıma kapasitesini hesaplamalarını ister.

Hariciye vekili görüşmenin sonunda öncelikle şu anki kapasitenin belirlenmesini, sonrasında da Türkler ve İngilizler tarafından bu kapasitenin ne kadar iyileştirebileceğinin incelenmesi gerektiğini ileri sürer. Bunlardan sonra da Türkiye'deki sivil ihtiyacın, gelecek İngiliz kıtalarının ve bu kıtalara ait ihtiyaçların nakliyesinin karşılanmasından sonra geri kalan kapasitenin belirlenmesi gerektiğini söyler.

Görüşme sonrası Albay Kayabalı Tunus harekâtı bitmeden bir saldırı durumunda yapılacak yardımın görüşmede konuşulmadığını ve konuşulmasının gerekliliğini hariciye vekiline bildirir, hariciye vekili de bu konuya katıldığını söyler.

[223] GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No: 2, Dosya No: 11, Bel. 11-306:309.

10 Mart 1943 tarihli görüşmenin ilk konusu önceki görüşmelerde konuşulan liman ve demiryollarının kapasitesidir[224]. Albay Kayabalı, Hariciye Vekilinin 5 Mart tarihli görüşmede belirlenmesini istediği şu üç noktayı sıralar. Bunlardan ilki liman ve demiryollarının kapasitelerinin hesaplanması, ikincisi İngiliz yardımı olmadan Türkiye'nin bu kapasiteyi ne kadar arttırabileceğinin araştırılması gerektiği ve sonuncusu da İngilizlerin kapasitenin artırılması için yapabilecekleri yardımdır.

Albay Kayabalı, Türkiye'nin taşıma kapasitesi hakkında Türk ve İngiliz heyetlerinin verdikleri değerler arasında ciddi bir fark olduğunu ifade eder. Buna ek olarak önceki görüşmelerde bahsedilen kapasite artırımı için gerekli yardımın ne zaman yapabileceğini de öğrenmek ister. General Arnold İngiliz Hükümeti adına konuştuğunu, bu konuda karar veremeyeceğini ama Londra'da gerekli konunun konuşulduğunu belirtmekle yetinir. Bu konuşmanın üzerine Albay Kayabalı'nın bu görüşmenin bir sonuca ulaşamayacağını, izafi bir görüşme olduğunu söylemesine General Arnold da bu fikri destekler şekilde karşılık verir.

Sonrasında General Arnold, bir gemi daha talep edeceğini ve bu geminin kapasiteyi 5000 ton artırabileceğini söyler. Albay Kayabalı da getirilecek malzemenin öncelikle liman ve demiryollarının kapasitesini artıracak malzeme olması gerektiğini belirterek, getirilecek malzeme listesinin kendilerine ulaştırılmasını General Arnold'dan talep eder.

Sonrasında General Arnold'a Mart ayında getirilecek malzemenin söylendiği gibi 31.500 değil de 40.500 ton gözükmesinin nedeni sorulduğunda, General Arnold bunun İzmir'de bulunan 2 Türk gemisinin de nakliyatta kullanılmasının düşünüldüğü şeklinde yanıtlar. Bunun yanı sıra General Arnold, kapasite artırımı için yapılması gerekenleri İngilizlerin yapacakları, Türklerin yapacakları ve iki tarafın birlikte yapacakları başlıkları altında sıralar:

General Arnold'a göre İngilizler tarafından yapılacak işlerden ilki İskenderun limanı için 3 vincin gönderilmesi, bu işin hızlandırılması için de bu vinçlerin Londra'dan değil de Mısır'dan tedarik edilmesi için çalışılmasıdır. İkinci yapılacak iş Mersin'de ahşap bir iskele kurulmasıdır. Araba vapurları ile malzeme buraya gelecek

[224] GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No: 2, Dosya No: 11, Bel. 11-257:266.

ve buradaki yoldan da taşınmasına devam edilecektir. Türk heyetinin iskelenin ahşap olmasın sorun oluşturacağı konusundaki tepkisine General Arnold, zaman sıkıntısının olduğunu sebep olarak gösterir. İleride yolları tamamlandıktan sonra bu motorlu araçların taşınmasına Mersin limanına ek olarak Susanoğlu ve Taşucu limanlarının da dahil edilmesi kararlaştırılır.

Bir sonraki konu da, taşıma işinde kullanılan gemi sayısının arttırılması hakkındadır. General Arnold, verilecek gemilerin Türkiye'nin eline bir an evvel geçmesi için çalıştığını söylemesi üzerine, Albay Kayabalı bunların en az altı tane olması gerektiğini vurgular. Bu gemilere ek olarak Mersin ve İskenderun limanlarında ayda bir yada iki müttefik gemisinin de malzeme taşımaya yardım için görevlendirilmesinin düşünüldüğü General Arnold tarafından ayrıca dile getirilir.

Konu, Türkiye'ye getirilecek kömüre ve bunların Adana civarında stoklanmasına gelir. Getirilen kömürün linyit olup stok yapılmaya elverişsiz olduğu şeklindeki Albay Hüsnü Ersü'nün iddiasını, General Arnold Hindistan'dan gelen kömürün yumuşak olduğu için linyite benzetildiği, aslında stok için elverişli bir kömür olduğu şeklinde yanıtlar.

Ayrıca, Mersin ile Ulukışla arasındaki kamyon seferlerin 1 Haziranda başlaması ve malzeme taşıma planının da Türk tarafına bırakılması İngiliz heyetince belirtilir. Albay Kayabalı buna karşılık, gerekli teşkilatın kurulması için, kamyonların geldiğinde kim tarafından sürüleceğinin önceden kararlaştırılması gerektiği dile getirir.

Görüşmenin devamında konu, Türklerin yapması gereken işlere gelir. General Arnold'un limanlarda yaşanan sorunlara örnek olarak İskenderun limanında deri taşınması esnasında gümrük protokolü ile ilgili yaşanan sorunların işleri nasıl yavaşlatabileceğini anlatması karşısında, Albay Kayabalı milli müdafaa malzemesinin taşınmasında böyle bir sorunun yaşanmayacağı şeklinde karşılık verir. General Arnold'un limanlardaki işçi sorunu ile ilgili olarak değindiği konuya, Albay Kayabalı limanlarda gerekli işçi kıtalarının oluşturulduğu şeklinde açıklık getirir. Devamında kömür konusu açılır ancak, Türkiye'nin beklediği 150.000 ton ile İngiliz heyetinin görüşleri arasındaki farklılıktan dolayı konu sonraki bir tarihe ertelenir.

Kömür konusunun sonrasında da Mersin'de monte edilmemiş şekilde bekleyen vinç ile ilgili gerekli yazının hükümete yollandığı Albay Kayabalı tarafından belirtilir.

Bu sefer konu İki tarafın ortak yapacakları işlere gelir. Bunlar da işçiler için barakaların yapılması, depoların kolay boşaltılması için transit sahaların kurulması, bu sahaların demiryolu ile limanlara bağlanması, Meydanıekber ile Islahiye arasında askeri bir durak kurulması hakkındadır ve gerekli demiryolu malzemesini İngilizler yollayacaktır. Konunun devamında Albay Hüsnü Ersü Irak ve Suriye'de demiryolu mütehassıslarının yapacakları görüşmede İngilizlerin Türkiye için ek vagon ve lokomotif talep etmesini ister ve bu isteği General Arnold olumlu karşılar.

Konu, Mart ayında verilecek 3000 ton ve Nisanda verilecek 10.000 ton zahireye gelir. Bunların hükümet tarafından belirlenen yere götürülmesine, ayrıca Irak'tan gelecek 500 ton harp malzemenin de Ankara'ya yollanmasına karar verilir. Devamında, gönderilecek yardım kıtaları için Türkiye'nin ayırabileceği tren miktarı hakkında konuşulur. General Arnold 45 hava bölüğü, tank defi, tayyare defi ve 2 zırhlı birlik için 12 trene ihtiyaç olacağını belirtir. General Arnold, birliklerin belirli bir grubunun taşınması ile ilgili hesaplarını da, 25 hava bölüğü için 4 trenin, 45 hava defi içinse 6,5 trenin gerekeceğini tahmin ettiğini dile getirir. Albay Hüsnü Ersü, 12 trenin ileriki zamanlarda tamamını İngiliz kıta taşımasına veremeyeceklerini söyler. Bunun nedeni olarak da bir süre sonra ikmal nakliyatı gibi ihtiyaçlar için kapasitenin bir kısmının buraya kaydırılmasının gerekeceğini ileri sürer. Dolayısıyla da İngilizlerden tren konusunda gerekli yardımın beklendiğini açıklar. Demiryolu malzemesi yardımının yapılması da Albay Kayabalı tarafından istenir ve General Arnold gerekli hazırlıkları Orta Şarkta yaptıktan sonra haber verebileceğini bildirir. Kara yardımı dışındaki yardımların konuşulamadığı sorusuna General Arnold General Şefik'in hasta olması nedeni ile hava meselesinin konuşulamadığını, deniz yardımı konusunun görüşülmesi için ise deniz ataşesinin beklendiğini söyler.

11 Mart 1943 tarihli görüşmenin başlangıcında, şimdiye kadar yapılmış olan altı görüşmenin sonucunda oluşturulan teklif okunur[225]. Teklifin okunmasından sonra Albay Blunt, Türkiye'nin savaş durumunda limanlarda İngiliz iş bölüklerine ihtiyacı

[225] GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No: 2, Dosya No: 11, Bel. 11-246:250.

olup olmadığı sorusunu sorar, limanlara azami düzeyde malzeme akacağının göz önüne alınarak cevap verilmesini ister. Albay Kayabalı ise bu soruya, limanların mevcut durumdaki kapasitesiyle Ege denizi yolunun açılmasıyla ortaya çıkacak kapasite arasında fark olacağı şeklinde cevap verir. Albay Blunt'un liman ve demiryolu işletme kıtalarını getirme ve de kendi iş bölükleri ile çalışma istediklerine karşılık Albay Kayabalı, limanlarda her iki tarafın da bir çalışma yapılabileceğini dile getirir. Albay Blunt Mersin'e 500 amele ve 200 asker, İskenderun'a 700 amele 300 asker ve yanlarında portatif vinçler, büyük vinç ve iskele malzemesi getirebileceklerini teklif eder. Albay Kayabalı ileride iskelelerin tahrip edilmesi durumunda civarda yeni küçük iskeleler kuruması için bu malzeme ve birlikleri kullanabileceklerini söyleyerek bu teklifi kabul eder.

Devamında köprüler içinde malzeme istenir. Malatya civarındaki Fırat köprüsü listedeki önemli köprülerden biridir. Bu listedeki köprülerin zarar görmesi durumunda bir İngiliz yardımı ile portatif köprü malzemesi yollanarak sorunun giderilmesine karar verilir.

Nakliyatın işleyişini takip edecek bir heyetin Ankara'da konuşlanacağı ve ayrıca limanlarda da birer heyet bulundurulacağı konuşulur. Bu konuda Albay Kayabalı gerekli talebi ilgili makama ileteceğini ve cevabı İngiliz heyetine ileteceğini belirtir.

Görüşmenin sonlarına doğru İngiliz heyetinin, Türk Hükümeti'nin demir yolları üzerinde ne kadar yetkisi olduğu sorusuna, Albay Kayabalı Mareşale, Meclis tarafından Başkomutan yetkisinin verildiği ve memleket harekât sahası içinde yeterli söze sahip olduğu şeklinde yanıt verir. Son konu olarak Albay Blunt Kıbrıs'tan kayık filoları ile malzeme taşınılmasının düşünülmesi önerisini sunar ama bu teklife Albay Kayabalı sıcak bakmaz.

C) NİSAN 1943 GÖRÜŞMELERİ

2 Nisan 1943 tarihli görüşme genel olarak İngilizlerin yardım için gönderecekleri 5 tank defi alayı ile ilgilidir[226]. General Arnold gönderilecek ilk 25 tayyare bölüğü ile birlikte 5 tank defi alayından 3'ünün de gönderilebileceğini

[226] GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No: 2, Dosya No: 11, Bel. 11-21:24.

bildirir. Albay Kayabalı ise bu konuda tayyare bölükleri ile birlikte kara birlikleri gönderilmesi durumunda, önceliğin tayyare defi alaylarında olmasının Mart ayındaki görüşmelerde kararlaştırıldığını hatırlatır. General Arnold, Tayyare defi alaylarının ileriki görüşmede konuşulacağını, gönderilen hava bölüklerinin içinde 10 ila 11 avcı bölüğü bulunduğunu ve bu bölüklerin İstanbul Boğazındaki nakliyatı korumaya yeterli olacağını iddia eder.

Gönderilecek tank defi topları 6 libreliktir ve ileride 17 librelik toplar da gönderilecektir. Görüşmeye, Türk Mareşaline bu yeni planın sunulacağı ve Mareşalin de bu yeni taşıma planını kabul edeceği varsayılarak devam edilir.

Albay Kayabalı Çatalca ve Bolayır'da savunma hattı olarak beton tesisler kurulduğunu, tank defi toplarının buralara gizlendiğini ve sayılarının gizli tutulması ile beraber bu sayının İngiliz yardımına göre değişeceğini söyler. Bu söylediklerine de şu an için ellerinde bulunmayan 6 librelik topların çok faydası olacağını ekler.

Gelecek alayların ikisinin Çatalca'ya birinin de Bolayır'a yerleştirilmesine karar verilir. İngiliz birliklerinin savunacakları bölgeyi tanımaları için keşif yapılması isteğine Albay Kayabalı, bölgenin yasak bölge olduğu ama gerekli izinlerin alınması için talepte bulunulacağı şeklinde cevap verir. Albay Kayabalı ayrıca, bir tank defi alayının İzmit Adapazarı arasına diğerinin de Afyon mıntıkasına yerleştirilmesinin planlandığını dile getirir. Tank defi alaylarının ikmal ve bakım konusunun ileriki görüşmelerde konuşulmasının gerektiği belirtilir.

Sonraki görüşmenin 5 Nisan'da, gelecek 5 tayyare defi alayının yerleştirilmesi ili ilgili olduğu konuşulur. Türk tarafı görüşmenin kara değil hava kurmaylarını ilgilendirdiğini belirterek ilgili görüşme için gerekli kişilerin heyete eklenmesi gerektiği ve bununla ilgili General Arnold'a bilgi verileceği açıklamasını yapar.

7 Nisan 1943 tarihli görüşmede, harp halinde Türk ordularının gruplandırılması, umumi olarak tertiplenmesi bir harita üzerinde konuşularak yapılır[227].

[227] GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No: 2, Dosya No: 11, Bel. 11-37.

8 Nisan 1943 tarihli görüşmede Mersin ve İskenderun limanlarının korunması konusu ile konuşmaya başlanır[228]. Bu konuda Albay Blunt tarafından, bu bölgeyi koruyacak tayyare defi alaylarının Adana'da söz verilen 5 bölükten karşılanması gerektiği, ayrıca konunun Adana'da açıklığa kavuşturulmadığı dile getirilir. Albay Kayabalı buna cevap olarak buralarda Türk tayyare defi alaylarının düşünüldüğünü, İskenderun ve Mersin'e 16'şar ağır topun yerleştirildiğini söyler. Gelecek olan İngiliz birliklerinin burada kullanılmasının gereksiz olduğunu, İngilizlerin isterlerse buraya ek olarak birlik gönderebileceklerini de sözlerine ekler. Albay Daniell ise bu öneriye, 5 alaydan fazlasını gönderemeyecekleri şeklinde karşılık verir. Ayrıca Albay Blunt, limanların ilk önce saldırıya maruz kalan bölgeler olduğunu, bu nedenle bölgedeki Türk sabit toplarının yetersizliğinden dolayı 2 alayın bölgeye konuşlandırılmasının daha faydalı olacağını ileri sürer.

Devamında konu, demir yollarının korunmasına gelir. Albay Kayabalı İzmit ve Eskişehir bölgesindeki köprülerin korunması için tayyare defi alaylarına ihtiyaç olduğunu söyler. Albay Blunt bu konuda gelecek 25 tayyare bölüğünde 17 avcı bölüğü olduğunu ve gündüzleri bu birliklerin gerekli korumayı sağlayacağını, gece ise bu hedeflere saldırının zor olacağı iddia eder. Ayrıca boğaz bölgesinin de bu bölükler sayesinde savunmasının sağlanacağını ekler. Ancak Albay Kayabalı, bu iddiaya düşman uçaklarının demiryollarına gündüz de ulaşıp hava üstünlüğünü kazanabilecekleri nedeniyle bu avcı birliklerinin başka yerlerde kullanılması ve buralarda tayyare defi alaylarının konuşlandırılması gerektiği savı ile karşı çıkar. Bu konu üzerinde uzlaşmanın sağlanamaması üzerine Albay Blunt konunun ileride İngiliz Başkomutanı ile Mareşal arasında karara varılmasının daha doğru olacağını söyler.

Düşman hava birliklerinin Trakya'da üs kullanması olasılığına karşılık hava gücü menzilini gösteren harita üzerinde tartışmaya devam edilir. Albay Kayabalı tarafından, Zonguldak'ın Türk topları ile korunduğuna ve önemine değinilir, devamında da harp sanayinin bulunduğu Ceyhan, Fevzi Paşa ve Toprakkale'nin de önemi vurgulanır. Albay Blunt bu noktaları not eder. İngilizlerin sunduğu hava

[228] GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No: 2, Dosya No: 11, Bel. 11-39:42, 81:84.

savunmasındaki öncelikli yerlerin Türk heyeti tarafından kabul görmediği belirtilir ve bunun sonucunda Albay Blunt gerekli değerlendirmeyi Kahire'ye bildireceğini dile getirir.

Albay Kayabalı, Türk tayyare defi birliklerinin sahra birlikleri, hava kuvvetleri ve dahili birlikler olmak üzere üç gruptan oluştuğunu, korunması gereken bölgelerin ise Çatalca ve Çanakkale'ye ek olarak Ankara, Karabük, Kayseri, Kütahya, Elmadağ, Kırıkkale, Eskişehir, İzmit, Zonguldak, Bandırma, Konya, Sivas ve Malatya olduğunu söyler. Ayrıca, Türk ordusunun hafif toplara ihtiyaç duyduğunu da ekler.

Görüşmenin ilerleyen akışında Albay Blunt Zonguldak'ta 12 ağır, 3 hafif, Karabük'te de 8 ağır top bulunduğunu ve 8 tane daha göndereceklerini belirtir. Ayrıca Albay Blunt, gönderilecek alayların sayısı ile ilgili iki olasılık olduğunu ilkinin 3 alay, ikincisinin ise 5 alay yollanması olduğunu söylemesine cevaben Albay Kayabalı 5 alay için plan yaptıklarını belirtir.

Albay Daniell, birliklerin yerleştirilmesinde birçok etkenin bulunmasından dolayı, keşif işinin Türk Genelkurmayından bir tayyare defi mütehassısı ile Yarbay Wadley tarafından gerçekleştirilmesi ister.

Türk ve İngiliz Kurmaylarının anlaşmasından sonra tayyare defi alaylarının yerleştirme planıyla ilgili kesin karar verilecektir. Dolayısıyla, tayyare defi planlarının Genelkurmay tarafından gönderileceği ve keşiflerin de bunlardan sonraya düşünülmesi gerektiği Albay Kayabalı tarafından dile getirilir.

12 Nisan 1943 tarihli görüşmede konu tayyare defi alaylarının naklidir[229]. 2 tayyare defi alayının Mersin ve İskenderun'a kara yolu ile getirilmesi önerisi üzerine Albay Kayabalı konu hakkında Albay Blunt'a bu alayların buraya naklini kabul edebileceklerini ama buradan başka bir yerde konuşlandırılmalarının istendiğini belirtir. Devamında iki heyet, Mersin ve İskenderun'a getirilecek bu iki alay ile, diğer 3 tayyare defi alayının hangi sıra ile gereken bölgelere gönderileceği üzerinde konuşur. Albay Kayabalı bu alayların İskenderun ve Mersin'de kalmasını istemediğini ve tayyare bölüklerinin taşınacağı ilk iki safha arasında oluşacak

[229] GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No: 2, Dosya No: 11, Bel. 11-76:80, 12:14.

boşlukta bu alayların yurt içine çekilmelerini söyler. Buna karşılık olarak Albay Blunt önce Suriye'deki alayları göndermeyi teklif eder ve bu sayede tüm alayların yurt içine teslim edilmiş olacağını dile getirir. Ayrıca ilk iki safha arasında bir boşluk beklenmediğini sözlerine ekler. Albay Kayabalı, Mersin ve İskenderun'da bu birliklerin beklemesini istemediklerini yineleyerek, Albay Blunt'ın bu esnada öne sürdüğü; gerekirse Suriye'deki alayların da Mersin ve İskenderun üzerinden Anadolu'ya sokulabileceği savına karşı olduklarını vurgular.

Akabinde, topların yerleştirme planı üzerinde görüşülür. Plan şu şekilde belirtilmiştir:

1) Karadeniz Boğazı	24 hafif	16 Ağır
Çanakkale Boğazı	24 hafif	16 Ağır
2) İzmit	24 hafif	8 Ağır
Doğançay-Karaköy	24 hafif	
3) Eskişehir	12 hafif	8 Ağır

Albay Blunt'ın Karadeniz Boğazı için talep edilen topların detaylarını Türk heyetinden istemesi üzerine, Albay Kayabalı gerekli planları verebileceklerini ve gereken keşifleri de yapabileceklerini belirtir.

Tayyare defi alaylarının nakli ve yerleştirilmesi konusundan sonra da muhabere konusuna değinilir. Albay Blunt'ın hatlar ile ilgisi sorusu üzerine Albay Kayabalı Türkiye'de hatların:

1) Devlet Şebekesi
2) Vilayet Telefon Şebekesi
3) Askeri Şebeke

Olmak üzere üçe ayrıldığını, bunların birbirinden ayrı hatlar ve ayrı personellere sahip olduğunu belirtir. Albay Blunt'ın verilen malzemenin bu üç şebekede nasıl dağıtılacağını kimin belirleyeceği sorusuna bunun Genelkurmay tarafından yapılacağı cevabı verilir. Bu esnada vilayet şebekesinden de savaş esnasında faydalanılabileceği ama bunun askeri şebeke veya devlet şebekesi gibi güvenli olmayacağı konuşulur. Albay Blunt'ın Mısır'da olduğu gibi, ülkede hat

kuran, işleten ve hat kurulumunu yapamadığı yerlerde devletten hat kiralayan bir teşkilatın kurulması önerisine, Albay Kayabalı Türkiye'de hat kiralamanın olamayacağı şeklinde karşı çıkar.

Ayrıca Genelkurmayın harp esnasında hatlara el koymaya yetkisi olduğunu, hareket sahasındaki hatlardan sorumlu olduğunu, hatların onarım işlerini de hallettiğini açıklar. Albay Blunt'ın ülkeye İngiliz yardım kıtalarının girmesi durumunda bu hatların nasıl kullanılacağı sorusuna Albay Kayabalı iki tarafında belirlenen hareket sahalarında gerekli hatları kuracakları ve santrallerini birbirine bağlayacakları şeklinde yanıt verir. Muharebe işinin önceden bir heyet tarafından kararlaştırılması gerektiğini Albay Blunt dile getirir. Albay Kayabalı Kahire Görüşmelerinde bu konuların konuşulduğunu ve hali hazırda Genelkurmay'da Muhabere Müfettişliği adı altında böyle bir teşkilatın bulunduğunu söyler. Cevaben Albay Blunt, Kahire Görüşmesinin metinlerine sahip olmadıklarını dile getirir ve sonrasında Albay Kayabalı da tali komitenin bu konuya karar vermesinin uygun olacağını ifade eder.

16 Nisan 1943 tarihli görüşme Orta Şark Başkomutanı Orgeneral Wilson ile Genelkurmay arasında Ankara'da gerçekleştirilmiştir[230]. Görüşmenin başında Orgeneral Wilson tayyare defi alaylarında bulunan personelin kısa sürede eğitilmesinin gerekliliğini vurgular ve gerekirse Mısır'daki İngiliz mekteplerine bu personelin eğitim için yollanmasını teklif eder. Buna ek olarak Zonguldak bölgesine çakılı tayyare defi bataryaları kurulmasını önerir. Öneriler Türk Genelkurmayınca kabul edilir. Tayyare defi atışları içinse tayyare ve manş takımı istenir. Bu istek de Orgeneral Wilson tarafından kabul edilir.

Orgeneral Wilson Türkiye'ye yardım için gönderilecek zırhlı birliklerin İzmir deniz yolu açılmadan gönderilemeyeceği ve bunun içinde Ege'deki İtalyan adalarının İngilizler, Yunan adalarının da Türkler tarafından işgal edilmesi talebine Genelkurmay Türkiye'nin saldırı olmadan savaşa girmeyeceği, girse bile denizden ve havadan yardıma ihtiyaç duyulacağı şeklinde yanıt verilir. Gerekli planlamanın ise

[230] GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No: 2, Dosya No: 11, Bel. 11-214:217, (Ek 3).

Hükümetçe bir karar alındıktan sonra yapılmasının daha uygun düşeceği de yanıta eklenir[231].

Orgeneral Wilson Trakya'da vuku bulacak harekât planına değinir. Çatalca ve Demirkapı'da savunma hattı oluşturulmuşken Trakya'nın Karadeniz, Ege ve Marmara kıyılarına tanklar ile bir çıkarma yapabilmek için gerekli keşifleri yapmak için istekte bulunur.

Bu istek, gerekli keşiflerin önceden yapıldığı, Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda bu keşiflerden İngilizlerin faydalanabileceği, istenmiş olan fotoğraf tayyarelerinin verilmesi durumunda yani fotoğraflar çekilerek kâşiflerin yenilenebileceği ve de bir İngiliz subayın Ankara'ya sivil gelerek tank çıkarması ile ilgili konuları Türk Genelkurmayı ile planlamasının kabul edileceği şeklinde yanıtlanır[232].

---

[231] Türk Ordusunun durumunu tespit ile ulaşımın analizi için İngiltereden bir heyetin Nisan 1943' te Türkiye'ye geldiğini ve akabinde heyetin modern teçhizat kullanım eksikliği ile silahlanmanın beklenenin çok altında olduğunu veya öyle gösterildiğini (!) frapor ediyor. Bkz. Önder, **a.g.e.**, s. 187.

[232] İngiliz Deniz Ataşesi Jackson'un, Org. Asım Gündüz'e yazdığı 28 Mayıs 1943 tarihli mektubunda; İzmir ve Trakya'nın keşfi konularıyla ilgili olarak, Adana konferansında ve 17 Nisan tarihli görüşmede keşif için gerekli kararların alınmasına rağmen, işlerin süratli şekilde yürümesine muvafakat etmediği noktasında sert hatta hiç de arzu edilmeyen bir tarzda ikazlarda bulunmuştur. **Kaynak**: GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:4, Dosya No: 4, 4-39,40.

1 Haziran 1943 tarihinde Mareşal'in, 28 Mayıs tarihli Deniz Ateşeşi Jackson'un suçlamalar içeren mektubuna karşılık Hariciye vekaletine gönderdiği cevabi yazısında, konuyla ilgili İngilizlerden malumat listesinin beklendiği, alınacak kararların bu listeye bağlı olduğu dile getirilmiştir. Yazının sonunda da "*Binaenaleyh İngiliz ateşenavali Tuğ. Amiral Jackson'un bu mektubunda hiç de arzu edilmeyen bir tarzdaki teklifi ve bilhassa bir müttefik subayının kullanması tecviz edilmeyecek bir lisanla Genelkurmaya yazdığı cevap hakkında mensup bulunduğu sefareti nezdinde gerekli teşebbüslerin yüksek makamlarınca yapılmasına emir ve müsaadelerini arz ederim*" şeklinde bir yanıt verilmiştir. **Kaynak**: GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:4, Dosya No: 4, Bel: 4-36, (Ek 5)

30 Haziran 1943 tarihinde Org. Asım Gündüz'e gönderdiği diğer bir mektubunda da Jackson, 28 Haziran günü Yrb Baker'in Albay Kayabalı ile görüşmeye değinerek, Trakya ve İzmir'de yapılacak keşiflerle ilgili olarak görüşmelerde istenilen muhtıraların ekte olduğunu belirtir.

Muhtırada belirtilen İzmir'de çıkarma yapılabilecek sahiller söyle belirtilmiştir:

A) Yenikale ile 8 mil garbına kadar sahil mıntıkası, B) Yenikale ile ½ mil cenup garbıba kadar, C) Göztepe Koyu, D) Bayraklı'nın ½ cenubundan Stavolhe'ye kadar sahil mıntıkası, E) Karşıyaka ile 1 ½ mil şimali şarkısına kadar sahil mıntıkası

Trakya'da çıkarma yapılabilecek sahiller şöyle belirtilmiştir:

A) Markı Burnu'ndan Kavach nehrine kadar, B) Marmara sahili'nin şimal sahili Şarköy ile Silivri arası, C) Kalionkhach ile Bulgar hududu arasındaki sahil kısmı

Muhtıranın soruları içeren kısmı ise şu şekildedir:

1) Çıkarmada kullanılacak vasıtanın yukarıda gösterilen mıntıkaların hangi kısmına yanaşabileceklerinin muvafık olduğu, 2) Seçilen her bir sahanın tam mevkii neresidir?, 3) Çıkarma için elverişli sahil uzunluğu, 4) Sahil, hüküm süren rüzgarlardan korunmuş mudur veya senenin bazı mevsimlerinde zaptedilmiş bir hal alır mı?, 5) Sahilden 1000 kademe açıktaki suyun derinliği ve bu noktadan alçak su hattına kadar deniz yatağının umumi meyli, 6) Alçak su hattından 1000 kademe

Türk Genelkurmayı Trakya'dan gelecek saldırıya karşı Çatalca ve Demirkapı'da yapılacak savunmada zırhlı birliklerin hayati önemi olduğunu, bu birliklerin nakli için İzmir yolu'nun açılmasının beklenmesinin ise hata olduğunu ifade eder. Bu ifadelere Orgeneral Wilson, Türkiye'nin demiryollarının kapasitesinin bu nakliyata izin vermeyeceği, buna ilaveten tayyare bölüklerinin nakliyatını da geciktireceği seklinde karşılık verir. Keşifler konusunda da Orgeneral Wilson yeni fotoğraflar ile yeni haritaların çıkarılması isteğine, bu işi yapmak için gerekli personelin mevcut bulunduğu fakat istenilen fotoğraf tayyarelerine ihtiyaç olduğu şeklinde yanıt verilmiştir. Orgeneral Wilson eldeki imkânlar ile bu talebi karşılamaya çalışacaklarını söyler[233]. Muhasara durumundaki muhabere konusu Ankara'da bulunan ilgili teknik komisyonlar tarafından incelenmesine bırakılmıştır.

---

açığa kadar deniz yatağının kum pozisyonu nedir?, 7) Alçak su hattından yüksek su hattının 100 kademe üzerine kadar sahilin umumi meyli ve kum pozisyonu nedir?, 8) Senenin bütün mevsimlerinde tekerlekli veya tırtırlı vasıta ulaşımı için sahil müsait midir ?, 9) Sahilden içeri doğru çıkış var mıdır ve sahilin arkasındaki arazi tipi nedir?, 10) Eğer bu sahillerin mufassal keşfi yapılmış ise keşfin mikyası neydi ve ses alma el aleti ile mi yoksa aksi seda aleti ile mi alındı? **Kaynak**: GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:4, Dosya No: 4, 4-24:31.

Bahsi geçen muhtıra ile ilgili 28.Ağustos 1943 tarihinde İngiliz Ataşesi Jackson Orgeneral Asım Gündüz'e bir mektup yazmış, bu mektubun içeriğinde de gönderilen muhtıraya cevabın ne zaman verileceğin sormuştur. **Kaynak**: GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:4, Dosya No: 4, 4-22,23.

14 Ekim 1943 tarihinde İngiliz Ataşesi Jackson tarafından 28 Haziran tarihli muhtıraya cevap isteğini yineleyen bir mektup daha Orgeneral Asım Gündüz için kaleme alınır. **Kaynak**: GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:4, Dosya No: 4, 4–20,21.

28 1.Teşrin 1943 tarihinde istenilen muhtıraya Genelkurmay'dan gerekli yanıt gecikmeli olarak gönderilmiştir. **Kaynak**: GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:4, Dosya No: 4, 4–15.

[233] 15 Mayıs 1943 tarihli mektubunda, Hava Ataşesi Robert George'un Org. Asım Gündüze yönelik olarak kaleme aldığı yazıda, gerekli keşiflerin Türk personeli tarafından yapılacağı teklifine karşılık bu personelin gerekli eğitimleri almak için Halep'teki İngiliz Hava Kuvvetlerinin etüt birliğine üç hafta süreyle göndermelerini istemiştir. İstenen tayyarelerin ve gerekli malzemenin kurs bitiminde Türk Hükümetine ödünç verileceği eklenmiştir. Ancak, çekilecek fotoğrafların birleştirilmesi ve kullanıma hazır hale getirilmesi işlerinin ise kendileri tarafından yapılması talebinde bulunmuştur. **Kaynak**: GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No: 2, Dosya No: 11, Bel: 11–201.

Org. Asım Gündüz de 27 Mayıs 1943 tarihli mektubunda bu taleplere karşılık Genelkurmayın düşüncelerini şu şekilde sıralamıştır: 1) Bu iş için hava sınıfından bir pilot bir telsizci ile bizim harita dairemizden tefrik edilecek bir mütehassıstan mürekkep bir ekip ayrılarak, talim görmek üzere Halep'te İngiliz Hava Kuvvetleri'nin etüt birliği nezdinde gönderilmesi muvafık bulunmuştur. 2) tayyareden alınacak filmlerin developmanı için Türkiye'de kafi tesisat mevcuttur. Binaenaleyh, bu filimlerin Halep'e gönderilerek orada develop edilmesine ihtiyaç yoktur. 3) Türk ekibi Halep'te talim ve terbiye edilerek yetiştirilmiş olacağı ve esasen bizim de kafi derecede tesisatımız ve teknik elemanımız bulunduğu cihetle havadan fotoğraf alınması hususunun iyice tanzim edilmiş olacağına itimat buyurulmasını rica ederim. **Kaynak**: GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:2, Dosya No: 11, Bel: 11-198.

Org. General Asım Gündüz'ün mektubuna cevaben, Hava Ataşesi Robert George, 9 Haziran 1943 tarihli mektubunda, keşif için gereken fotoğrafların çekiminde yaşanacak zorluklara değinir. Peşi sıra,

19 Nisan 1943 tarihli görüşmede yardım için gelecek İngiliz kıtalarının komuta zinciri Orgeneral Wilson tarafından bahsedilmiş ve konunun hükümetlere bırakılması kararlaştırılmıştır.

27 Nisan 1943 tarihli görüşme, Mersin ve İskenderun limanlarındaki teşkilatın durumu ile başlar[234]. Altı geminin çalıştığı ve vinçlere ihtiyaç duyulduğu söylenir. General Arnold da 2 vincin yolda olduğu şeklinde bu talebi cevaplandırır.

Görüşmenin devamında, Albay Kayabalı tayyare defi alaylarının yerleştirileceği bataryaların mevzilendirilmesi ile ilgili gerekli planların önceki görüşmede Albay Blunt ile yapıldığını, Karadeniz Boğazı'na 24 hafif, 16 Ağır, Çanakkale Boğazı'na 24 hafif, 16 Ağır, İzmit Bölgesine 24 hafif, 8 Ağır, Doğançay-Karaköy Bölgesine 24 hafif ve Eskişehir Bölgesine 12 hafif ve de 8 Ağır olmak üzere 48 ağır ve 108 hafif topun yerleştirileceğini hatırlatır. Bu söylemlerin ardından General Arnold yol durumunun iyi olması durumunda bu topların ağır kamyonlar ile çekilebileceğini, ama yol durumu kötü ise arazi kamyonlarına ihtiyaç duyulacağını ve bununla ilgili bir keşfe ihtiyaç duyulduğunu belirtir. Bu alayların Mersin ve İskenderun'a yerleştirilmiş olanların ilk iki safha arasında oluşabilecek bir boşlukta memleket içinde gerekli yerlere taşınması, boşluk olmaması durumunda da üçüncü safhada taşınması tekrarlanır. Üçüncü safhada ayrıca toplamda 5 tayyare defi alayı ve ardından da 2 tank defi alayının gönderilmesine önceki görüşmelerde karar verildiği Albay Kayabalı ve General Arnold tarafından yinelenir.

D) HAZİRAN 1943 GÖRÜŞMELERİ

7 Haziran 1943 tarihli görüşmeye Türk heyetinden Org. Asım Gündüz, Kurmay Albay Fasih Kayabalı, Kurmay Albay Hüsnü Ersü, Kurmay Albay Hulisi,

---

yapılacak yardımlara mukabil kendileri için önemli gördükleri bölgelerin haritalarının çıkartılması için çekilen fotoğrafların negatiflerinin, bu mümkün değilse dikkatle hazırlanmış altışar kopyanın kendilerine verilmesini talep eder. **Kaynak**: GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:2, Dosya No: 11, Bel: 11-197, (Ek 6)
Org. Asım Gündüz, Tümgeneral Arnold'a önceki mektuplarda belirtilen hususlara cevaben 16 Haziran 1943 tarihinde bir mektup daha göndermiştir. Bu mektupta Gündüz, hazırlanacak fotoğraf ve haritalardan İngiliz tarafının şimdi değil de, askeri toplantılarda belirtildiği gibi Türkiye'nin bir saldırıya uğraması durumunda faydalanabileceği belirtmiştir. Ek olarak, bahsi geçen tayyare ve malzemenin ne zaman verileceği sorusunu da iletmiştir. **Kaynak**: GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:2, Dosya No: 11, Bel: 11-195.

[234] GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No: 2, Dosya No: 11, Bel. 11-61:68.

Kurmay Yarbay Hüseyin Ataman ve Kurmay Yarbay Necmettin Ergüven. İngiliz Heyeti'nde ise Korgeneral Lindsel, Tümgeneral Arnold, Albay Blunt katılmıştır[235].

Bu görüşmenin ana konusu yardım kapsamındaki akaryakıtın ulaştırılması ve depolanması planlarının oluşturulması hakkındadır. Görüşmenin girişinde Albay Hulusi, Lindsel'e Türkiye'deki akaryakıt depolarının kapasitesi ile ilgili bilgileri vererek söze başlar. Bu bilgilere göre İstanbul'da toplamda 68.589 tonluk 65 tank, İzmir'de 13.712 tonluk 18 tank, İskenderun'da da 33.196 tonluk 9 tank bulunmaktadır. Bunlara ilaveten önceden listede belirtilmiş olan tanklardan henüz monte edilmemiş olanlar İskenderun'da kurulacaktır.

Konunun devamında Albay Kayabalı, gelen akaryakıtın ülke içindeki kullanım ağının ne şekilde dağıldığını ifade eder. Limanlara getirilen akaryakıt memleket içi depolarına buradan da ileri depolara nakledilecektir. Dolayısıyla, ileri depolarda oradaki kıtaların akaryakıt ihtiyacını karşılayacak miktarda akaryakıt bulunacaktır.

Yapılan bu açıklamalardan sonra görüşmenin seyri akaryakıtın taşınması üzerinden devam eder. Korgeneral Lindsel Türkiye'nin istediği sarnıç gemisini veremeyeceklerini bunun yerine sarnıç vagonu vereceklerini belirtir. Devamında Orgeneral Gündüz depoların inşasının henüz tamamlanmadığını, akaryakıtı depolaya bilmek için bidonlara ihtiyaç olduğunu belirtir. Korgeneral Lindsel Türk heyetine verebilecekleri kadar yeterli bidonları olmadığı şeklinde bu isteğe cevap verir ve İstanbul'da bulunan, şu anda kürek benzeri ürünler üreten bidon fabrikasından faydalanmalarını önerir. Buna karşılık Orgeneral Gündüz bunun yeterli olmayacağını söyler ve Adana listesinde söz verilmiş bidonların verilmesini talep eder. Ayrıca depo inşaatları bittikçe bidon ihtiyacının da azalacağını konuşmasına ekler. Korgeneral Lindsel bunlara cevap olarak Afrika'daki hava kuvvetlerinin bu bidonlara ihtiyacı olduğunu söyler ve Türkiye'nin aylık akaryakıt ihtiyacının tespit edilip İngiliz Heyetine bildirmesinin gerekli olduğunu ifade eder. Orgeneral Gündüz harp esnasındaki akaryakıt ihtiyacının belirli olduğunu, ayrıca sulh esnasındaki ihtiyacın

[235] GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No: 2, Dosya No: 11, Bel. 11-315:321, Kutu No: 4, Dosya No: 4, Bel. 4-145:147, (Ek 7).

da hesaplanabileceğini belirtir[236]. Korgeneral Lindsel akaryakıt dağıtımının, merkezi bir birim tarafından yapılması gerektiğini konuşmasına ekler. Orgeneral Gündüz bu öneriye Türkiye'deki yapının Petrol Ofisi ve Ordu dairesinde bir büro olmak üzere iki merkezli olduğunu şeklinde cevap verir ve Genelkurmay bünyesinde bu iki yapının birleştirilmesi için bir projenin varlığından bahseder[237].

Görüşmelerin ilerleyen kısmında, herhangi bir savaş durumunda Türkiye'ye gelecek olan İngiliz yardım kıtalarının ihtiyaçlarını karşılamak için boşta depoların bulunmadığından, bu ihtiyaçların Türk birlikleri ile müşterek olarak Türkiye'deki depolardan kullanılacağından ve Türkiye deki depoların güvenlikleri için alınmış önlemlerden bahsedilir[238].

Korgeneral Lindsel ile Orgeneral Gündüz arasında geçen görüşme harp ortamındaki idari teşkilatlanma konusuna gelir. Gündüz, Türk idari

---

[236] 7 Eylül 1943 tarihli, Kurmay Albay Şevket Turgut imzalı yazıda, ordunun ve sivil halkın bir senelik akaryakıt ihtiyacını gösteren cetvel:

Sivil Halkın Akaryakıt İhtiyacı			Ordu						
Cinsi	Ton		Adi Bn.	77 Okt.	87 Okt	90 Okt	100 Okt	Dizel	Mazot
Benzin	60.000	Kara	13.165	126	1.188	-	-	808	2.512
Petrol	45.000	Deniz	1.500	400	-	-	-	14.000	-
Motorin	50.000	Hava	2.334	1.480	-	6000	6000	1.580	-
Yağ	12.000	Yekün	16.999	1.926	1.118	6000	6000	16.388	2.512
Yekün	167.000								

Kaynak: GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:4, D. No: 4, 4-120.

[237] İlgili konuya Hariciye Vekaletinin Yüksek Başvekile kaleme aldığı yazıda da değinilmiş ve de petrol dağıtım işinin tek makam tarafından yürütülmesi ile ilgili projenin hayata geçirilmesi istenmiştir. **Kaynak**: T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, U.No:7554, H.No:176,Lef:1, (Ek 4).

[238] Tümgeneral Arnold'un 19 Eylül 1943 tarihinde Orgeneral Asım Gündüz'e göndermiş olduğu yazıda gelecek İngiliz birliklerinin ihtiyacı olan akaryakıt depolarının inşasının kendileri tarafından üstlenileceği belirtilmektedir. Ayrıca, bu inşaatın Soconi Vakum Oil Firması tarasından üstlenileceği, tüm masrafların yanında gerekli teknik ekibinde İngilizler tarafından karşılanacağı yazıda ifade edilmiştir. Konuyla ilgili olarak da şu taleplerde bulunmuştur: a) Belediye veya Hükümet şubelerinden herhangi biri tarafından diğer inşaata veya müsaadeye ihtiyaç gösterilmeyecektir. b) Tesisatta depo edilecek petrol malümatı belediye depo vergisinden muaf tutulacaktır. c) Hariçten tesisat için ithal edilecek gerekli malzeme ve teçhizat bütün formalitelerden muaf tutulacaktır. Bundan Socani Vakum Oil Firması tarafından verilecek gümrük vergileri müstesnadır. **Kaynak**: GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:4, Dosya No: 4, 4-113.

Bu mektup, 31 Ağustos 1943 tarihinde Korgeneral C. Günkır tarafından Tümgeneral Arnold'a yazılan mektuba cevaben yazılmıştır. 31 Ağustos tarihli mektup ise, İngilizlerin 27 Temmuz ve 13 Ağustos tarihli yazışmalarda talep ettikleri akaryakıt depolarının masraflarının kendileri tarafından karşılanması durumunda Türk Hükümeti'nin bu teklifi kabul edeceğini içermektedir. **Kaynak**: GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:4, Dosya No: 4, 4-133,

8 Kasım 1943 tarihli iç yazışma metinlerine göre de, yapılacak olan Akaryakıt depolarının yer ve tonajları şu şekilde belirtilmiştir: Konya: 596 ve 60 ton, Afyon: 156 ve 150 ton, Eskişehir: 596 ve 92 ton, İzmit: 156 ve 92 ton, Balıkesir: 156 ve 92 ton, İskenderun: 16.000 ton, Uşak: 596 ton, Çardak: 596 ton, Çakmak: 266 ton, Bandırma: 256 ton, Cumaovası: 266 ton, Arifiye 156 ton, Etimesut: 156 ton, Ulukışla: 92 ton, Tarsus: 46 ton, Ankara: 66 ton, Karaköy: 66 ton ve Mersin: 184 ton. **Kaynak**: GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:4, Dosya No: 4, 4–109.

teşkilatlanmasının Alman sisteminden esinlenerek edinilen tecrübelerle oluşturulduğunu ve bu yapılanmanın detaylarının İngilizlere verilemeyeceğini söyler. Lindsel de kendi planlarını bu Türk yapılanması ile paralel yürüteceklerini belirtir.

Korgeneral Lindsel görüşmenin devamında, Türkiye'ye 24 lokomotifin teslim için hazırlandığını, 20 tane lokomotifin de önceden verildiğini, ayrıca günde 6 vagonun da Türkiye'ye gönderileceğini belirtir. Buna ek olarak Türkiye'ye 500 kadar kamyonu göndermek için hazırlandıklarını da ekler. Gündüz buna cevap olarak gönderilen kamyonların yeterli tonajda olmadığını, 2,5–3 tonluk kamyonlardan 21.000 adedin Adana görüşmelerinde istenildiğini, her ay 300 adet verileceğinin söylendiğini ifade etmiştir. Ayrıca orduları motorize hale getirmek için her ay 1000 adet motor teslimi istenmiştir.

Konu en sonunda motorlu taşıtların yedek parça tahsisine ve tamir edecek personelin yetiştirilmesine gelir. Org Gündüz, Türkiye'de açılan kurslarda gerekli personelin eğitildiğini, Mısır'a da eğitim için personel gönderildiğini ekler. Lindsel eğitim için gönderilecek personelin sayısının arttırılması gerektiğini ileri sürer. Tümgeneral Arnold ise birinci orduda tamir için bekleyen bir çok vasıtanın bulunduğunu, tamir için gerekli personelin ve Ankara'da ki gerekli yedek parçaların da mevcut olduğunu ama Ankara'daki depoda yeterli personel bulunmadığı için işlerin geciktiğini belirtir. Lindsel de eğitim için Mısır'a personel gönderilmesi talebini yinelemesi üzerine Gündüz, gönderilecek personelin vasıflarının ne olduğunu sorar.

8 Haziran 1943 tarihli görüşmede Türk heyetine Kurmay Albay Fasih Kayabalı liderlik etmektedir. Görüşmelerin ilk konusu tamir teşkilatının yapılandırılmasıdır[239]. Lindsel'in önerisine göre olması gereken teşkilat; optik aletler, top ve tüfeklerin hepsinin hem yedek parçalarını temin etmeli hem de tamir işlerini halletmelidir. Albay Kayabalı'nın görüşü de bu öneriyi değerlendirebilecekleri şeklindedir. Lindsel konunun devamında muharip sınıfın eğitimine ek olarak geri hizmet sınıflarının da eğitimine yardım etmek istediklerini ifade eder. Buna karşılık olarak Albay Kayabalı Zeytinburnu'ndaki tamirhanenin

[239] GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No: 2, Dosya No: 11, Bel. 11-322:328.

işler hale getirileceğini eğitim içinde personelin bir kısmının Mısır'a gönderileceğini bir kısım personelinde yurt içinde kurslar açılarak eğitileceğini belirtir. Lindsel ikmal sınıfının önemini vurgular. Albay Kayabalı da bunu anladığını, ancak İngilizler kadar büyük bir teşkilat kuramayacaklarını belirtir. Türkiye deki teşkilatın; imal edenler ve ağır tamiri yapanlar olarak ikiye ayrıldığını açıklar.

Bu noktadan sonra görüşme, Adana görüşmelerinde Türkiye'ye söz verilen iki zırhlı birliğin İzmir sahillerine indirilebilmesi için gerekli olan keşiflerin yapılmasına gelir. Lindsel, kara subayının yapmış olduğu keşiflere ek olarak deniz subayının da gerekli keşifleri yapması ile ilgili izin talep eder, Albay Kayabalı da bu talebe olumlu yanıt verir.

Daha sonra ise konu, kömür ve zahire meselelerine gelir. Albay Kayabalı kömür üretiminin azaldığını ve Türkiye'nin kömüre ihtiyaç duyduğunu belirtir ancak Lindsel gemi yetersizliğinden dolayı kömür yollayamayacakları karşılığını verir. Albay Kayabalı görüşme tutanaklarına; Türkiye'nin üç talebinin yazılmasını ister. Bunlardan ilki istenilen malzemenin bir an önce teslim edilmesi, ikincisi talep edilen kamyonların Türkiye'ye teslim edilmesi ve üçüncü de akaryakıt ve bunların depolanması için bidon talebidir. Lindsel bu üç isteğin ilkine, Adana'da verilen sözlerin o günün şartlarında teslimine hemen başlanılamadığını ve eldeki imkânlara bakarak askeri malzeme ve zahirenin hangisinin nakliyesine öncelik verileceğine karar verilmesi gerektiğini belirterek cevap verir. İkinci isteğe eldeki tüm kamyonları verdikleri, üçüncü isteğe de bidon veremeyecekleri fakat demir yolu tankları şeklinde bir yardımda bulunabilecekleri cevabını verir. Zaten depoları dolduracak vasıta sayısında sorun vardır.

Albay Kayabalı son konuda yeni depolar yaptıklarını, buna rağmen stok ihtiyacını karşılayamadıklarını ve bidonlara ihtiyaç duyduklarını söyler. Buna ek olarak İskenderun'da ödeme nedeniyle teslim alınmamış olan benzinden bahsedilir.

Görüşmedeki son konu Haziran ve Temmuzda nakledilecek 15.000 ton malzemenin taşınmasıdır. Yüzbaşı Ataman'ın malzemenin noksan olarak mı? Teslim edileceği sorusuna karşılık olarak Tüm General Arnold, Türkiye için müttefik gemileri, 5 adet Adana listesinde verilen gemiler ve Mısır ve Hayfa'dan nakliyat yapan Türk gemileri malzeme taşımasını yapmaktadır. Bu verilen 5 gemiden ikisinin

Türkiye'de kalması taşınan malzemeyi azaltmıştır. Aynı zamanda İngiliz ve Amerikan konvoyları Akdeniz'den geçmeye başlamıştır ve bu gemiler Türkiye'ye daha fazla malzeme taşınmasında yardımcı olacaktır.

11 Haziran 1943 tarihli görüşmenin ana konusu[240]; Türkiye'deki İngiliz sıhhiye birliklerinin yerleştirilmesi ve konuyla alakalı inşaların yapımı hakkındadır[241].

E) ASKERİ GÖRÜŞMELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

26 Şubat ila 11 Haziran arasında yapılan toplam 18 askeri görüşmenin ana hatları genel olarak şu şekilde özetlenebilir:

---

[240] GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No: 4, Dosya No: 4, Bel. 4–78

[241] 26 Haziran 1943 tarihinde İngiliz Ataşesinin Org. General Asım Gündüz'e gönderdiği mektupta şu teklifleri sunmuştur:
1) Trakya'daki İngiliz tank defi alaylarına birer ordu sahra yaralı nakil birliği tahsis edilecektir. Çatalca ve Bolayır hatlarının her birine bir bölük konacak, aynı zamanda birliğin karargah kısmı Ankara'da kalacaktır
2) Kara ordusu sahra yaralı birliklerine mukabil İzmir, Bandırma ve İzmit'te kurulacak İngiliz hava Kuvvetleri seyyar sahra hastaneleri bu mıntıkalarda bulunan hava meydanlarındaki hem kara ordusu hem hava kuvvetleri birliklerine hizmet edecektir.
3) Balıkesir'de 200 yataklı bir seyyar askeri hastane ve Bursa'da bir yaralı toplama istasyonu açılacaktır.
4) Muvasala yollarının merkezi olması dolayısıyla yol ve demiryolu ile tahliyesi kolaylaşacak olan Eskişehir'de ana İngiliz hastanesi açılacaktır.
5) Afyonkarahisar'da 200 yataklı, Ulukışla'da 200 yataklı, İskenderun'da 600 yataklı daha küçük hastaneler açılacaktır. Bu sahada bulunan kıtalara hizmet edeceği gibi aynı zamanda yol ve denizden İskenderun tariki ile Suriye'ye gönderilecek yaralılara için bir merhale yeri olarak da iş görecektir.
Tekliflerde sunulan sıhhiye birliklerinden birinci ve ikinci madde de bahsedilenler seyyar birlikler olup, her nerede ihtiyaç olursa çalışmak üzere gerekli çadırlarla teçhiz edilmişlerdir. Üçüncü madde de bahsedilen birlik içinse Balıkesir'deki askeri seyyar hastane için uygun binalar işaretlenmeli ve Bursa'daki yaralı toplama istasyonu da bir bina içinde açılmalıdır. Çelik palas oteli en uygun olup bu binanın bu maksat için işaretlenmesi istirham olunur. Dördüncü madde de geçen birlikler için Eskişehir'deki ana İngiliz hastanesi için vasi miktarda baraka kurulmasına ihtiyaç olacaktır. Eskişehir-Seyitgazi yolu üzerinde Eskişehir'in 5 km cenubunda bu maksatla uygun bir mevki seçilmiştir. Beşinci madde de geçen birlikler için, şimdi Afyonkarahisar'da inşa edilmekte olan yani çocuk hastanesinin hastane olarak kullanılmak üzere bize tahsisi istirham olunur. Tarsus yolu üzerinde ve Ulukışla'nın 6 km şarkında barakalı olan tesisatın inşası icap edecektir. İskenderun'daki hastane çadırlı olacaktır fakat ameliyat dairesi, banyolar gibi bazı binaların yapılması mecburiyeti vardır. İskenderun-Antakya yolunun Soğukoluk yolu ile kavşak noktasında bir yer seçilmiştir. Son olarak, bu planların Afyon'daki bir ileri üs hazırlanması ile sıkı bir şekilde ilgili olduğu dile getirilmiştir. **Kaynak**: GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:4, Dosya No: 4, Bel: 4-78, (Ek 8).
31 Ağustos 1943 tarihinde Korgeneral Türker Tümgeneral Arnold'a, 26 Haziran tarihli taleplere cevaben şu açıklamalarda bulunmuştur:
1) Şimdiden yapılmasını istediğiniz hastaneler, malzemesi ve masrafı sizin tarafınızdan verilmek şartı ile bizim ilgili makamlarımız tarafından inşa ettirilecektir.
2) Seferde hastane haline getirilmek üzere istemiş olduğunuz binalar muhasamaya girildiği takdirde o zamanki şartlara ve icaplara göre teamül edilecektir. **Kaynak**: GNKUR. Atase Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:4, Dosya No: 4, Bel: 4-65.

1) Türkiye'nin nakliyat kapasitesinin arttırılması.

2) Yardım için gelecek kıtaların nakliyat sırası ve nakliyat yolları.

3) Nakil hatlarının korunması.

4) Adana görüşmesinde alınan kararların ne ölçüde gerçekleştirildiği.

5) Nakliyat kapasitesinin artırılması için Türk ve İngiliz taraflarının yapacağı işler.

6) Tank defi alaylarının Türkiye'de yerleştirilmesi.

7) Tayyare defi alaylarının yerleştirilmesi (*Türkiye'de korunması öncelikli olan bölgelerin belirlenmesi*). Bu alayların nakli konusu

8) Savaş esnasında muhabere nasıl gerçekleştirileceği.

9) Gelecek zırhlı birliklerin Trakya'ya çıkartılması ve gerekli keşiflerin yapılması.

10) Muharip ve geri hizmet sınıfının eğitimi.

11) Türkiye'ye gelecek akaryakıtın depolanması.

12) İngiliz sıhhiye birliklerinin Türkiye'de yerleştirilmesi.

Görüşmelerde bahsedilen bu konulardan en çok üzerinde durulanı nakliyat kapasitesidir. Bu konu, Türkiye'ye verilecek yardım malzemesinin en kısa sürede gereken yere ulaşması ve bu sayede Türkiye'nin en kısa sürede savaşa hazır hale getirilmesi nedeniyle özellikle İngiliz tarafı açısından oldukça önemlidir. Nakliyat, deniz kara ve demiryolları vasıtası ile yapılacaktır. Bu nakliyat hem yardım malzemelerini hem de yardım birliklerinin taşınmasını kapsamaktadır. Kapasitenin belirlenmesi konusu, kapasitenin iki taraf tarafının da yardımı ile arttırılması, nakliyat yollarındaki sorunların giderilmesi nakliyat konusundaki ana konular olmuştur.

Kapasitenin belirlenmesi konusuna İngiliz ve Türk heyetleri tarafından devamlı farklı bir bakış olmuştur. İngilizler nakliyat yollarında özellikle de limanlarda yaşanan sorunları bahane göstererek kapasitenin Türk tarafının söylediğinden az olduğunu dile getirmiş, Türk heyeti de bunlara cevap olarak belirtilen sorunların bir kısmının çözüldüğü, bir kısmının ise sorun olmadığı veya

çözüleceğini dile getirmiştir. Tek ihtiyacın kömür olduğu ve söz verilen kömürün verilmesi durumunda kapasitenin kendi belirttikleri rakama tekamül edeceğini de cevaba eklemişlerdir. İngiliz heyeti bu konuda böyle bir sözleri olmadığı şeklinde ayak diretmiş, sonrasında istenen kömürü veremeyeceklerini söylemeye başlamışlardır.

Benzer bir durum gelecek olan akaryakıtın depolanması konusunda söz verilen bidonların tesliminde de yaşanmıştır. İngilizler kendi ihtiyaçlarını karşılayacak bidonları bile olamadığı gerekçesi ile bu istenen bidonları veremeyeceklerini, ancak sarnıç vagonları ile yetinilmesi gerektiği dile getirmişlerdir. Bu konularda Türk tarafının da bazı sorunlara kaynak oluşturduğu gözlemlenmiştir. Mersin'de kurulmamış bir vincin varlığı, İskenderun'a getirilmiş olan akaryakıt'ın ödeme sorunu nedeni ile teslim alınmaması, gümrük işlemlerinde iş yavaşlatmaya dair bazı sorunlar yaşanması, Suriye sınırında bulunan demiryolu personelinin bir kısmının askere alınmış olması da kapasitenin azalmasında Türk tarafı kaynaklı sorunlardır.

Ayrıca Türk tarafı İngilizlerin İzmir limanına malzeme taşımasına da gelecek malzemeyi harp kaçağı sayılacağı gerekçesi ile izin vermemiştir. Aynı zamanda iki taraf kapasitenin artırımı için de uğraşırlar. İngilizler amale birlikleri, vinç, iskele ve köprü malzemesi gibi konularda yardım sözü vermiş, Türk tarafı da gümrük sorunu gibi bazı konuları çözümleyeceğini belirtmiştir. Gelecek yardım kıtalarının akaryakıt ihtiyacı ile ilgili olarak da Türkiye'den depo istemişler, ama Türk tarafı bu isteği İngilizlere ayrı depo veremeyecekleri şeklinde geri çevirmiştir. Konuyla alakalı yazışmalarda ise, İngilizlerin masrafları karşılaması durumunda bu depoların inşasına izin verildiği görülmüştür.

İkinci ana konu yardım birliklerinin taşınması konusudur. Bu konuda gelecek tank defi alaylarının, tayyare defi alaylarının ve zırhlı birliklerinin ne sıra ile hangi yollardan getirileceği ve de nerelere yerleştirileceği konuşulmuştur. Savunma hattının özellikle Çatalca-Bolayır hattında oluşturulacağı, bu hatta tank defi toplarının yerleştirileceği, tayyare defi alaylarının ise boğazlar ve hayati öneme sahip belirli bölgelere yerleştirileceği görüşmelerin konularıdır. Zırhlı birliklerin getirilmesi ve Trakya ile İzmir'e çıkarma yapma konuları görüşmelerin bir diğer

önemli konusudur. Bu konu ile ilgili Ege deniz yolunun Mihver'in elinde olması nedeni ile bu birliklerin bu deniz yolu açılmadan verilemeyeceği savı ile İngilizler Türkiye'nin adaları ele geçirmesi önerisini sunmuşlardır. Bu görüşmelerde Orgeneral Wilson tarafından yapılmış Türkiye'yi direk savaşa çağıran teklife Türk tarafı Türkiye'nin saldırıya uğramadıkça savaşa girmeyeceği şeklinde yanıt vermiştir. Bu birliklerin kara yolu ile tesliminin önemini vurgulamıştır.

Bu görüşmelerde yaşanmış bir diğer sorun da keşifler konusudur. Türk tarafı keşifleri yapmak için İngilizlerden fotoğraf tayyaresi istemiş, ve gerekli keşifleri kendi tarafınca yapılacağını belirtmiştir. İngiliz tarafı ise gerekli ekipmanın verileceği ama kendi taraflarınca bu keşiflerin yapılmasını veya en azından fotoğrafların kopyalarını istemişlerdir. Türk tarafı bu konuda da gerekli fotoğraf ve haritaların İngilizlere ancak savaş esnasında verileceği şeklinde dönmüştür. Bu Türk tarafının İngilizlere tam itimat etmediğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Ayrıca keşif konulu yazışmalarda tatsız yazışmalar da iki taraf arasında zaman zaman oluşan gerginliği göstermektedir. İngiliz Deniz Ataşesi Jackson, Orgeneral Asım Gündüz'ü işleri ciddiye almamakla sert bir dille suçlarken buna cevap Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'tan gelmiştir. Bu mektuplara ilgili görüşmelerin dipnotlarında değinilmiştir.

Ayrıca muhabere ve sıhhiye gibi yan konulara da değinilmiştir. Sıhhiye konusunda da kurulacak hastanelerin masraflarının İngilizler tarafından üstlenilmesi istenmiş, ayrıca İngilizlerin hastaneye çevirtilmesini istediği bazı binalar konusunda da Türk tarafı ayak diretmiş ve bu binaların şu an kullanıldığı ve ancak savaş durumunda İngilizlerin hastane olarak kullanımı için verilebileceği yazışmalarla belirtilmiştir.

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı'nın fitilini ateşleyen Almanya'nın planları Sovyetler Birliği'ne yönelik olarak başlattığı savaşa kadar başarıyla uygulanmıştı. Ancak Almanlar, Stalingrad'da ummadıkları bir dirençle karşılaşmış, hatta o zamana kadar hiç vermedikleri zayiatlar vermeye başlamışlardı. Bu durum da Almanların psikolojik direncini kırarak, ordunun kazanma gücünde olumsuz tesirlere yol açacaktı. Nitekim, Almanya Stalingrad'da ummadığı bir yenilgiyle karşılaşıp buna Kuzey Afrika'daki bozgunlar da eklenince, artık Almanların gücünün tükendiği ve ilerleyişinin sonuna gelindiği anlaşılmıştı. Bu gelişmeler tam da Müttefiklerin beklediği bir gelişmeydi. Almanların sendelediği bu durum onlar için kaçırılmayacak bir fırsattı. Almanya yorulmuştu ve gardı düşmüştü. Artık, Almanlara toparlanma fırsatı vermeden öldürücü darbe vurulmalıydı. Bu öldürücü darbenin planları da İngiltere Başbakanı Churchill tarafından yapılmaktaydı.

Churchill, Balkanlarda ikinci bir cephenin açılmasıyla Sovyetler üzerindeki Alman Baskısının azaltılmasını, böylece Alman ilerlemesini durdurmayı ve Alman güçlerini farklı cephelere dağıtarak onları daha kolay imha etmeyi planlıyordu. Bu planın diğer bir ayağı da Almanların ilerlemesinde en önemli paya sahip olan akaryakıt ikmal bölgelerinin vurulmasıydı.

Churchill'in Almanları kesin olarak yenilgiye uğratacağına inandığı bu planında en kritik, diğer bir ifade ile kilit noktadaki ülke ise Türkiye idi. Churchill, bu planları dâhilinde Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokma fikrini Casablanca'da Roosevelt ve Stalin'e de benimsetti. Burada alınan karara göre Türkiye ne pahasına olursa olsun kendi yanlarında savaşa sokulmalıydı.

Almanya'nın Avrupa'da hızla ilerlediği dönemlerde; Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak isteyen, Türkiye'nin sahip olduğu avantajlardan yaralanarak planlarını gerçekleştirmek isteyen Alman baskılarına karşı, Müttefikler o dönemde, Türkiye'nin tarafsız kalmasını istemişlerdi. Ancak aynı Müttefikler savaşta dengelerin değişmesiyle birlikte tarafsız kalmasını istedikleri Türkiye'den kendi yanlarında savaşa girmelerini istiyorlardı.

Türkiye ise, Kurtuluş Savaşı sonrasında ülkenin ilk olarak ekonomik sorunlarına el atarak bir kalkınma hamlesi gerçekleştirmek istiyordu. Bu amaçla tüm

kaynaklarını ekonomik yöne kanalize etmeye başlamıştı. Ayrıca, ordunun ve de halkın savaşma gücü psikolojisi oldukça yıpranmıştı. Türkiye, bu şartlarda yeniden büyük bir savaşın içine giremezdi. Cumhuriyeti "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" parolasıyla kuran Önderini de savaşın hemen arifesinde kaybeden genç Türkiye'nin ordu gücü de oldukça zayıftı.

Savaşın bir tarafında eski müttefiki ve ekonomik anlamda en büyük paylaşımcısı Almanya, diğer tarafında İngiltere, Fransa ve Amerika vardı. Bu süreçte Almanya'nın kendi üzerindeki olumsuz düşüncelerinin olması, İtalya'nın Akdeniz'de tehditkar planlarını icra etmesi ve Sovyet çekincesi karşısında arada kalmış bir Türkiye bulunuyordu. Böyle bir yapının vücuda gelmiş olması Türkiye'yi ister istemez denge siyaseti uygulamaya itecektir. Dahası, Türkiye taraflardan herhangi birinin de ezici ve kesin galibiyetini de istememektedir. Savaş sırasında tam olarak istediğimiz şey en büyük iki tehdidin birden bertaraf edilmesiydi. Yani Almanların Rusya'yı, Müttefiklerin de Almanya'yı yıkması olan tarafsızlık politikamızın esası, 1914 Ekim'inin trajik hatasını tekrarlamamak üzerine inşa edilmişti.

Ancak, Casablanca'daki görüşmelerin sonucunda Almanların kesin olarak yenilgiye uğratılması planı çerçevesinde Türkiye'ye biçilen rol, savaşın son aşamasında Türkiye'ye oldukça sıkıntılı anlar yaşatacaktır. Churchill, Türkiye'yi savaşa sokma düşüncesinde ısrarlıydı. En azından Türkiye savaşa girmese bile, Almanlara önemli derecede akaryakıt ikmali sağlayan Romen petrollerinin vurulması amacıyla hava alanlarını kullanıma açmalıydı. Bunlara ek olarak Türkiye, boğazları Mihver devletlerine kapatırken, Müttefiklerin boğazları kullanımını serbest bırakmalıydı.

Churchill'e göre İtalya'ya karşı geniş çaplı bir sefer başlatılarak İtalyanların devre dışı bırakılması gerekiyordu. Böylece Almanların Balkanlardaki durumu sarsılacak, Sovyetlerin kuzeyden, Müttefiklerin de Türkiye vasıtasıyla güneyden harekete geçmeleri, Almanların kesin yenilgisiyle noktalanacaktı.

Churchill, bu planlarını hayata geçirmek için geldiği Adana'da savaşa girmek istemeyen Türklerin Sovyet tehdidi ve askeri yetersizlik bahaneleriyle karşılaştı. Bu süreçte Türkiye'nin savaş dışı kalarak tarafsızlık politikasına devam edebilme noktasında en önemli kozu ise askeri yetersizlikleriydi. Ancak Churchill de kararlıydı

ve Türkiye'nin elindeki bu kozu almak istiyordu. İşte 30–31 Ocak 1943 tarihinde gerçekleştirilen Adana Görüşmeleri ve sonrasında yapılan askeri toplantılar bu iki zıt görüşün taktik savaşları şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Adana Görüşmeleri sonrasında, yapılacak askeri yardımların planlanması ve uygulanmasına yönelik olarak yapılan askeri toplantılar ve bu konuyla ilgili yazışmalar incelendiğinde de; Türkiye'nin askeri içerikli yardımların gerçekleştirilmesi noktasında öncelikle İngilizlerden tamamlanamayacak malzeme ve faaliyetleri istediği göze çarpmaktadır. Ayrıca, İngilizlerin nakletmeye çalıştığı malzemeler için de iş yavaşlatmaya neden olan yetersizlik ve sorunların da ortaya çıktığı görülmektedir. Hatta bu sorunlar iki heyet arasında sinirlerin gerilmesine kadar da varmıştır.

I. Dünya Savaşının tatsız anılarından ders alan Komuta Heyeti, 1939 müzakerelerinden beri stratejik ve taktik anlamda bilgi paylaşımından ziyade gerekli olan silah ve teçhizatın teminine yönelmiştir. Maksadı Türkiye'nin Türkler için korunması prensibine bağlanan bu yapıda, yönetici kadronun ülke savunması ve ihtiyaçları konusunda ki endişelerinin de payı büyüktür.

Türk diplomasisi bir tarafın savaşa sokmak, diğer tarafın bağımsız hareket etmesini sağlamak düşüncesiyle gelişen yaklaşımlarından, kendini koruma güdüsünü tatminle iki cepheden de silah ve malzeme teminini başarmıştır.

Müttefiklerin Adana görüşmeleri sonrasında ve doğal olarak genelde Türkiye'yi askeri yönden yeterince destekleyebilecekleri ölçüde askeri malzeme ve silaha sahip olmamaları veya kendi ihtiyaçlarının karşılanması önceliği ile beraber malzemenin sevki de büyük bir soru ve sorundu.

26 Şubat ta başlayan görüşmeler de kıt'a ve malzeme nakli ve tonajı ile başlayan görüşmelerde nakliyat kudreti ve esasları görüşülürken; General Arnold Türk heyetine Tunus harekâtı devam ettiği müddetçe nakil vasıtası bakımından yapılacak yardımın mahdut olacağını, gemi meselesini Londra'nın bileceğini ve akabinde bizim nakil kapasitemizle ilgili esaslar üzerinden sevkıyatı konuşmak istemiştir. Alb. Fasih Kayabalı ve Alb. Hüsnü Ersü Adana görüşmelerindeki mevzu bahis olan altı vapur, 150.000 ton kömür ve 325 vagonu ifade ettiğinde "böyle bir şey yok" diyerek niçin kömür çıkaramadığımızı sorgulamıştır. Görüşme zabıtları

devamında Alb. Kayabalı'nın; General Arnold'un o an takriben 20.000 ton olan nakliyat kapasitesine her ay 3.000 ton ilave edilerek 33.000 tona çıkarılması ihtiyacına cevabı kömür ihtiyacımızı ve istediklerimizi verirlerse bu gün bu 33.000 tonu bile arttırabiliriz olmuştur. Arnold; Şimdi limanlar üzerinde konuşuyoruz, yardım meselesini bilahare konuşacağız diyerek geçiştirmiştir.

Neticeten kamyon Tunus harekâtına, kömür kendi ihtiyaçlarına, benzin harbin gidişatına, gemiler Londra'nın insafına, amelelik Türk gücüne havale edilmişti.

2 Nisan 1943 tarihli görüşmelerde meydanların tayyare defi müdafaası meselesinin hallinde Alb. Fasih, bu meselenin hava kurmaylarınca görüşülecek bir mevzu olduğunun karar altına alınmış bulunduğunu söyler. General Arnold bunun İngiliz tarzına uygun olmadığını, hava kuvvetleri müdafaası icap eden meydanları orduya bildirdikten sonra topların meydanlara tahsisi işinin tamamen kara ordusuna ait bir mesele olduğunu söyler.

Uzayıp giden görüşmelerde Türkiye'nin teçhizini sağlayacak HARDIHOOD adı verilen 4 aşamalı donatım harekâtı İngiliz arşiv belgelerinin aksine; **yeteri kadar** müttefik, **yeteri kadar** donatımlı müttefik askeri, **yeteri kadar** müttefik üssü, **yeteri kadar** harekât planı, **yeteri kadar** harekât alanına zaten sahipti ama Türkiye bu nakarata 350 tank, 200 havan topu, 500 tanksavar silahı ile dâhil olmadı. Yunanistan'ın yıkımındaki çaresizlikleri ve her şeyden öte Rus ve Alman belirsizlikleri ve hegomanyası Türkiye'yi böyle bir acıya sürükleyememiştir.

Sonuç itibariyle Türkiye, savaşın sonunda Müttefikler yanında savaşa girmeyi sembolik olarak kabul etse de, askeri yetersizliği kozunu zaman kazanma ve dolayısıyla tarafsız kalma politikasını uygulamada başarılı bir araç olarak kullanmayı başarmıştır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No: 2, Dosya No: 11, Bel: 11-201.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:2, Dosya No: 11, Bel: 11-198.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:2, Dosya No: 11, Bel: 11-197.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:2, Dosya No: 11, Bel: 11-195.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:4, Dosya No: 4, Bel: 4-12.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:4, Dosya No: 4, Bel: 4-3.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:4, Dosya No: 4, 4-39,40.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:4, Dosya No: 4, Bel: 4-36.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:4, Dosya No: 4, 4-24:31.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:4, Dosya No: 4, 4-22,23.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:4, Dosya No: 4, 4-20,21.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:4, Dosya No: 4, 4-15.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:4, D. No: 4, 4-120.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:4, Dosya No: 4, 4-113.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:4, Dosya No: 4, 4-133.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:4, Dosya No: 4, 4-109.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:4, Dosya No: 4, Bel: 4-78.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu No:4, Dosya No: 4, Bel: 4-65.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No: 2, Dosya No: 11, Bel. 11-297:305.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No: 2, Dosya No: 11, Bel. 11-288:296.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No: 2, Dosya No: 11, Bel. 11-277:287.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No: 2, Dosya No: 11, Bel. 11-267:276.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No: 2, Dosya No: 11, Bel. 11-306:309.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No: 2, Dosya No: 11, Bel. 11-257:266.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No: 2, Dosya No: 11, Bel. 11-246:250.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No: 2, Dosya No: 11, Bel. 11-21:24.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No: 2, Dosya No: 11, Bel. 11-37.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No: 2, Dosya No: 11, Bel. 11-39:42, 81:84.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No: 2, Dosya No: 11, Bel. 11-76:80, 12:14.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No: 2, Dosya No: 11, Bel. 11-214:217.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No: 2, Dosya No: 11, Bel. 11-61:68.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No: 2, Dosya No: 11, Bel. 11-315:321.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No: 2, Dosya No: 11, Bel. 11-322:328.

GNKUR. ATASE Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No: 4, Dosya No: 4, Bel. 4-78.

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, U.No:7554, H.No:176,Lef:1

KİTAPLAR

Akdevelioğlu, Atay ve diğerleri, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler, Yorumlar (Cilt I 1919 – 1980)**, (Editör: Baskın Oran), İletişim Yay., İstanbul, 2001.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, T. İş Bankası Yayınları, Tisa Matbaacılık, Ankara, 1983.

Artuç, İbrahim, **İkinci Dünya Savaşı**, Zafer Matbaası, Cilt I, İstanbul, 1999.

Ataöv, Türkkaya, **İkinci Dünya Savaşı, Neden Çıktı? Nasıl Sürdü? Asya ve Afrika'yı Nasıl Etkiledi?**, Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1985.

Ataöv, Türkkaya, **Turkish Foreıgn Polisy 1939-1945**, Publication Of The Faculty Of Political Sciences Of The Univercity Of Ankara. No:197-179, 1965.

Avcıoğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, Cilt:2, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969.

Aydemir, Şevket S., **İkinci Adam 1938-1950**, Cilt: 2, Remzi Kitabevi, 7. Basım, İstanbul, 2000.

Bilge, Suat, **Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964**, İş Bankası Kültür Yay., Genel Yayın No: 316, Ankara, 1992.

Burçak, Rıfkı S., Türk**-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941) İkinci Cihan Harbinde Türkiye'nin Durumu**, Aydınlık Matbaası, İstanbul, 1946.

Churchill, Winston S., **The Second World War**, **Volume IV. The Hing of Fate**, London, 1951.

Denniston, Robin, **Churchill'in Gizli Savaşı, Diplomatik Yazışmalar, İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye 1942-1944**, (Çev: Sinan Gürtunca), Sabah Yay., İstanbul, 1998.

Deringil, Selim, **Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1994.

Earle, Edward M., **Modern Stratejinin Yaratıcıları**, ASAM Yay., No: 52, Ankara, 2003.

Ekinci, Necdet, **İkinci Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul, 1997.

Erkin, Feridun C., **Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, TTK Kütüphanesi, Ankara, 1968.

Erkin, Feridun Cemal, **Dışişlerinde 34 Yıl Anılar – Yorumlar I. Cilt**, Türk Tarih Kurumu Basınevi, Ankara 1980.

Esmer, Şükrü A., **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990), "1939-1945 Dönemi"**, Siyasal Kitabevi, 8. Baskı, Ankara, 1993.

Esmer, Şükrü A., **Siyasi Tarih**, T.C. Maarif Vekilliği Siyasal Bilgiler Okulu Yay., No: 12, İstanbul, 1994.

Gerede, Hüsrev, **Harb İçinde Almanya (1939-1942)**, ABC Ajansı Yay., İstanbul, 1994.

Goloğlu Mahmut, **Milli Şef Dönemi (1939-1945), Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 3. Kitap**,Turhan Kitabevi, Ankara, 1970.

Gürün, Kamuran, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939 dan günümüze kadar)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 531, Ankara, 1983.

Hart, Liddell B. H., **Strateji, Dolaylı Tutum**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Stratejik Etütler Dairesi Yay.,No: 8, (Çev: Cemal Erginsoy),Ankara, 1973.

Hart, Liddell B.H., **II.Dünya Savaşı Tarihi Cilt 2,** (Çev.: Kerim Bağrıaçık), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.

Hofmann, Rudolf ve Görlitz, Walter, **İkinci Dünya Savaşı'nın Kesin Sonuçlu Muharebelerinden Moskova ve Stalingrad Muharebeleri**, (Çev: İbrahim Ulus) Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1995.

İkinci Dünya Savaşının Gizli Belgeleri, **Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Almanya'nın Türkiye Politikası: 1941-1943**, Büyük Belgeler Dizisi: III, May Yay., İstanbul, 1968.

Koçak, Cemil, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945) Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma,** Cilt 1,Yurt Yayınları, Ankara 1986.

Koçak, Cemil, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler**, TTK Yay., Ankara, 1991.

Kongar, Emre, 21**. Yüzyılda Türkiye, 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Remzi Kitabevi, 23. Basım, İstanbul, 2000.

Kuneralp, Zeki, **İkinci Dünya Harbinde Türk Dış Siyaseti, Dışişleri Bakanlığı'nın On bir Telgrafı**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1982.

Levis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** (Çev: Prof. Dr. Metin KIRATLI) Türk Tarih Kurumu Yayınları, 8. Baskı, Ankara, 2000.

Mango, Andrew, **Türkiye ve Türkler, 1938'den Günümüze**, (Çev: Füsun Doruker), Remzi Kitabevi, İkinci Basım, İstanbul, 2004.

Meram, Ali K., **İsmet İnönü ve İkinci Cihan Harbi**, ASK Yay., İstanbul, 1945.

Meram, Ali K.**, Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi,** Kitaş Yay., İstanbul, 1969.

Önder, Zehra, **Die Türkische Aussenpolitik im Zweiten Weltkrieg**, R. Oldenbourg Verlag München, 1977.

Öymen, Onur, **Silahsız Savaş, Bir Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi**, 3. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002.

S.S.C.B. Dış İşleri Bakanlığı, **Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalında Türkiye(1941-1944) ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Sovyet Barış Çabaları ve Türkiye 1938-1939 (Seçmeler)**, Havas Yayınları, İstanbul,1981.

Sander, Oral, **Siyasi Tarih 1918 – 1994**, İmge Kitabevi, Ankara, 1996.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946).**

Us, Asım, **Asım Us'un Hatıra Notları**, Vakit Matbaası, İstanbul, 1966.

Ülman, Haluk A., **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yay., No:333, Ankara, 1972.

Ülman, Haluk A., **İkinci Dünya Savaşından Truman Doktrininine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947**, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yay., No: 128-110, Dış Münasebetler Enstitüsü Yay., No: 14, Sevinç Matbaası, Ankara, 1961.

Weisband, Edward, **İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası** (Çev: M. Ali Kayabal), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974.

Yalman, Ahmed E., **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 2 (1922-1971)**, Sabancı Yay., İstanbul, 1997.

Yalman, Ahmed E., **Turkey, In My Time**, University Of Oklahoma Pres: Norman, U.S.A, 1956.

MAKALELER

Avşar, Servet, *"İkinci Dünya Savaşı ve İsmet İnönü'nün Uyguladığı Dış Politika"*, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri, II. Dünya harbi ve Türkiye**, **(20 – 22 Ekim 1997 - İstanbul)**, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1999.

Deringil, Selim, *"İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası"*, **Tarih ve Toplum Dergisi**, İletişim Yay., Kasım 1986.

Dönmez, Berna, *"İkinci Dünya Savaşının Son Döneminde Türk Dış Politikası (1943-1945)"*, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997-İstanbul)**, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1999.

Gül, Mustafa, *"İkinci Dünya Savaşı Sırasında Müttefikler Arasında Yapılan Önemli Toplantılarda Türkiye"*, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997-İstanbul)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999.

Gürel, Şükrü S., *"Türk Dış Politikası (1919-1945)"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Analizi**, Cilt II, İletişim Yay., İstanbul, 1983.

Gürün, Kamuran, *"Türkiye'yi II. Dünya Savaşı'na Sokma Çabaları"*, **Bellten**, Cilt: LII, S:204-205, TTK, Ankara, 1988.

Koçak, Cemil, *"İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye"*, **Cumhuriyetin 75. Yılı**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, Cilt:1, Şubat 1999.

Konyar, Levent, *"Adana Konferansı'nın 37. Yılı"*, **Süreç Dergisi**, Sayı:1, Cilt:1, Ocak/Şubat/Mart 1980.

Köni, Hasan, *"II. Dünya Savaşı Öncesinde Türk Dış Politikası"*, **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 1, A.Ü. Basımevi, S: 43, Mayıs 1988.

Köni, Hasan, *"Genel Dış Politika Işığında Cumhuriyet Dönemi Uzak-Doğu ilişkileri: 1933-36"*, **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 11, 1993, s. 274.

Özgüldür, Yavuz, "*İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikasını Belirleyen İki Antlaşma ve Sonuçları: "Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması ve Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması"*, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II,**

İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997), Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1999.

Öztoprak, İzzet, *"İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askeri Yönü"*, **Belleten**, C. LXII, Ankara, TTK, 2000.

Öztoprak, İzzet, *"İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Siyasi Yönü"*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XVI, Sayı: 46'dan ayrı basım, Mart 2000.

Tuncay, Mete, *"İkinci Dünya Savaşı'nın Başlarında (1939-1941) Türk Ordusu"*, **Tarih ve Toplum Dergisi**, İletişim Yay., Kasım 1986.

GAZETELER

Cumhuriyet Gazetesi

İkdam Gazetesi

Son Posta Gazetesi

Son Telgraf Gazetesi

Tan Gazetesi

Türk Sözü Gazetesi

Vakit Gazetesi

Yeni Sabah Gazetesi

EKLER

Ek 1-a

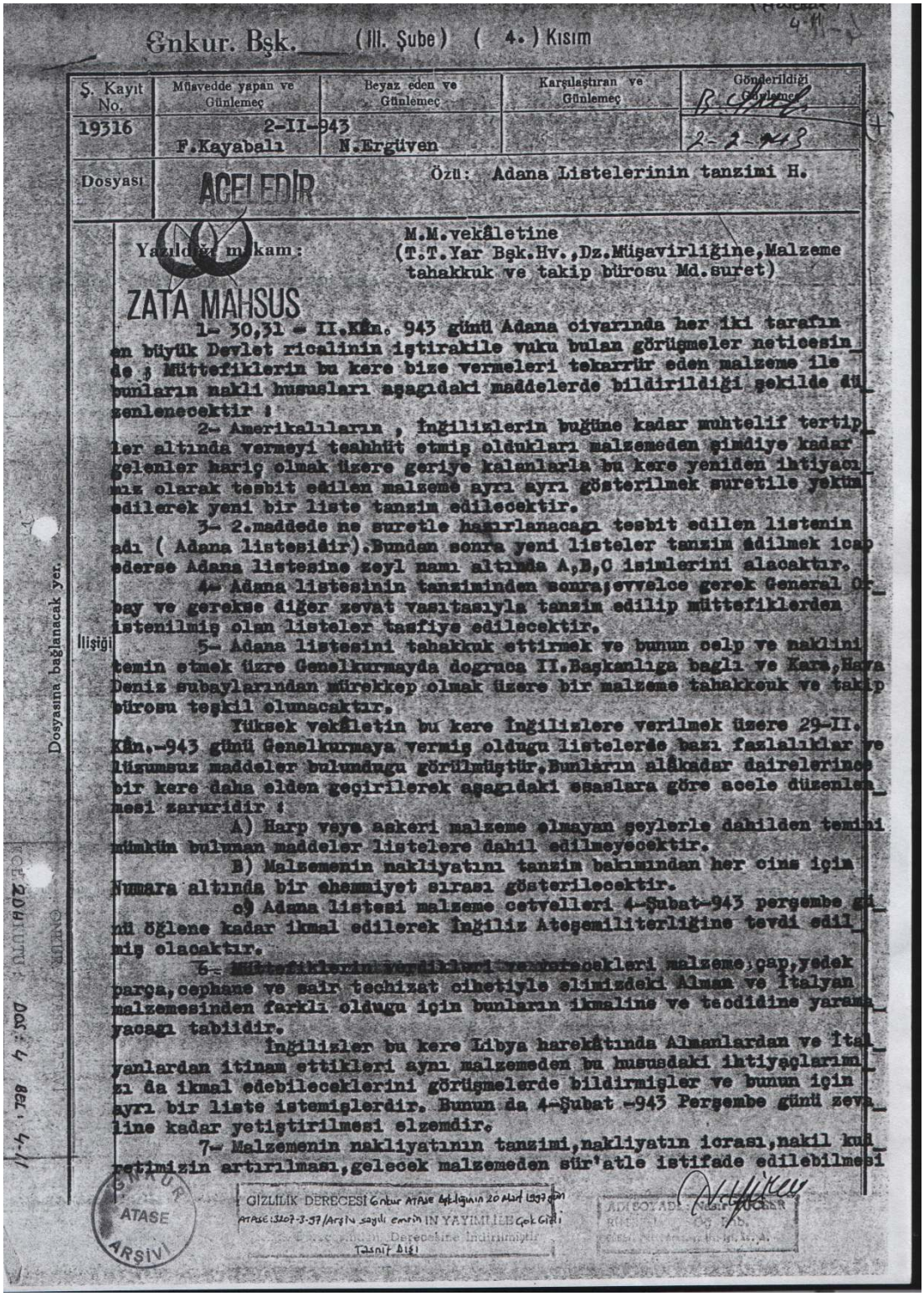

Genkur. Bşk. (III. Şube) (4.) Kısım

Ş. Kayıt No.	Müsvedde yapan ve Günlemeç	Beyaz eden ve Günlemeç	Karşılaştıran ve Günlemeç	Gönderildiği Günlemeç
19316	2-II-943 F.Kayabalı	N.Ergüven		2-2-943

Dosyası: ACELEDİR — Özü: Adana Listelerinin tanzimi H.

Yazıldığı makam: M.M.vekâletine (T.T.Yar Bşk.Hv.,Dz.Müşavirliğine,Malzeme tahakkuk ve takip bürosu Md.suret)

ZATA MAHSUS

1- 30,31 - II.Kân. 943 günü Adana civarında her iki tarafın en büyük Devlet ricalinin iştirakile vuku bulan görüşmeler neticesinde ; Müttefiklerin bu kere bize vermeleri tekarrür eden malzeme ile bunların nakli hususları aşağıdaki maddelerde bildirildiği şekilde düzenlenecektir :

2- Amerikalıların , İngilizlerin bugüne kadar muhtelif tertiplerle altında vermeyi teahhüt etmiş oldukları malzemeden şimdiye kadar gelenler hariç olmak üzere geriye kalanlarla bu kere yeniden ihtiyacımız olarak tesbit edilen malzeme ayrı ayrı gösterilmek suretile yekûn edilerek yeni bir liste tanzim edilecektir.

3- 2.maddede ne suretle hazırlanacağı tesbit edilen listenin adı (Adana listesidir).Bundan sonra yeni listeler tanzim edilmek icap ederse Adana listesine zeyl namı altında A,B,C isimlerini alacaktır.

4- Adana listesinin tanzimiden sonra,evvelce gerek General Orbay ve gerekse diğer zevat vasıtasıyla tanzim edilip müttefiklerden istenilmiş olan listeler tasfiye edilecektir.

İlişiği

5- Adana listesini tahakkuk ettirmek ve bunun celp ve naklini temin etmek üzere Genelkurmayda doğruca II.Başkanlığa bağlı ve Kara,Hava Deniz subaylarından mürekkep olmak üzere bir malzeme tahakkuk ve takip bürosu teşkil olunacaktır.

Yüksek vekâletin bu kere İngilizlere verilmek üzere 29-II.Kân.-943 günü Genelkurmaya vermiş olduğu listelerde bazı fazlalıklar ve lüzumsuz maddeler bulunduğu görülmüştür.Bunların alâkadar dairelerince bir kere daha elden geçirilerek aşağıdaki esaslara göre acele düzenlenmesi zaruridir :

A) Harp veya askeri malzeme olmayan şeylerle dahilden temini mümkün bulunan maddeler listelere dahil edilmeyecektir.

B) Malzemenin nakliyatını tanzim bakımından her cins için Numara altında bir ehemmiyet sırası gösterilecektir.

C) Adana listesi malzeme cetvelleri 4-Şubat-943 perşembe günü öğlene kadar ikmal edilerek İngiliz Ateşemiliterliğine tevdi edilmiş olacaktır.

6- Müttefiklerin vereceklerini zannettikleri malzeme,cap,yedek parça,cephane ve sair techizat cihetiyle elimizdeki Alman ve İtalyan malzemesinden farklı olduğu için bunların ikmaline ve tecdidine yaramayacağı tabiidir.

İngilizler bu kere Libya harekâtında Almanlardan ve İtalyanlardan itinam ettikleri aynı malzemeden bu hususdaki ihtiyaçlarımızı da ikmal edebileceklerini görüşmelerde bildirmişler ve bunun için ayrı bir liste istemişlerdir. Bunun da 4-Şubat -943 Perşembe günü zevaline kadar yetiştirilmesi elzemdir.

7- Malzemenin nakliyatının tanzimi,nakliyatın icrası,nakil kudretimizin artırılması,gelecek malzemeden sür'atle istifade edilebilmesi

Dosyasına bağlanacak yer.

GENKUR ATASE ARŞİVİ

GİZLİLİK DERECESİ Genkur ATASE Bşkğının 20 Aralık 1993 gün ATASE:3207-3-37/Arşiv sayılı emrin IN YAYIMLEB Çok Gizli

Derecesine İndirilmiştir

Tasnif Dışı

ADI SOYADI

Ek 1-b

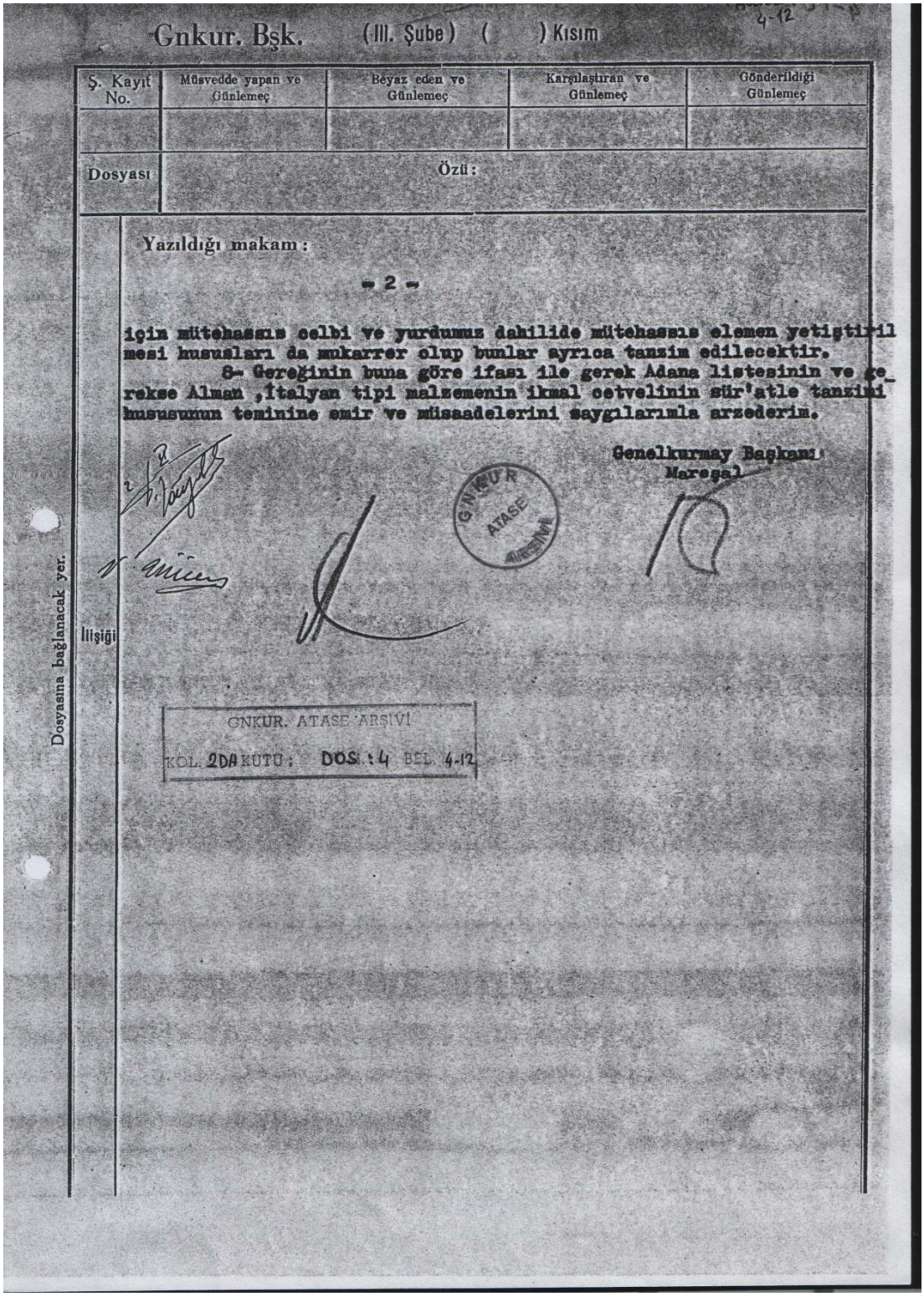

Gnkur. Bşk. (III. Şube) ( ) Kısım

4-12

Ş. Kayıt No.	Müsvedde yapan ve Günlemeç	Beyaz eden ve Günlemeç	Karşılaştıran ve Günlemeç	Gönderildiği Günlemeç

Dosyası — Özü:

Yazıldığı makam:

- 2 -

için mütehassıs celbi ve yurdumuz dahilinde mütehassıs elemen yetiştirilmesi hususları da mukarrer olup bunlar ayrıca tanzim edilecektir.

8- Gereğinin buna göre ifası ile gerek Adana listesinin ve gerekse Alman, İtalyan tipi malzemenin ikmal cetvelinin sür'atle tanzimi hususunun temininine emir ve müsaadelerini saygılarımla arzederim.

Genelkurmay Başkanı
Mareşal

GNKUR ATASE ARŞİVİ

Dosyasına bağlanacak yer.

İlişiği

GNKUR. ATASE ARŞİVİ
KOL. 2DA KUTU: DOS.: 4 BÖL. 4-12

Ek 2

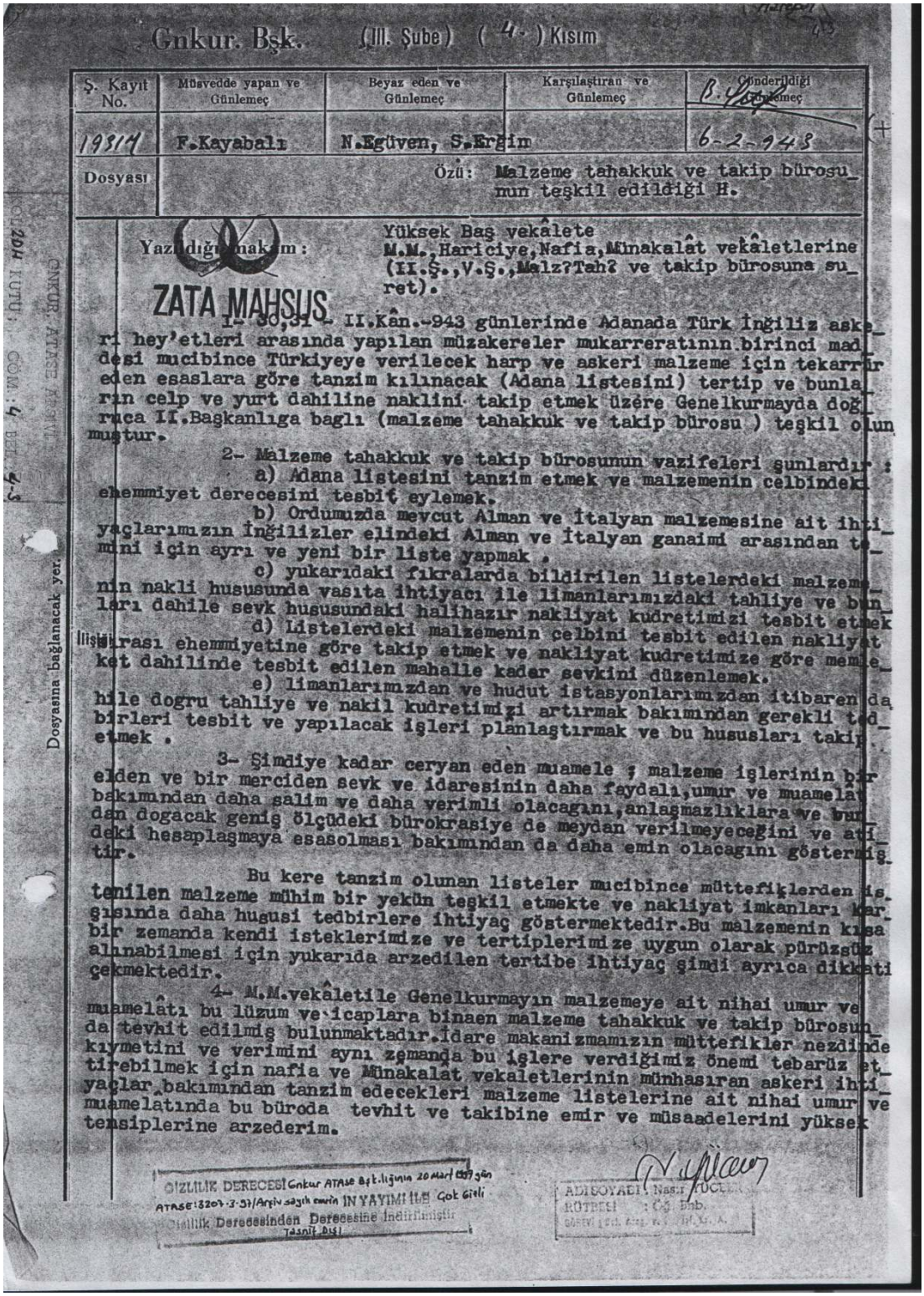

Gnkur. Bşk. (III. Şube) (4.) Kısım

Ş. Kayıt No.	Müsvedde yapan ve Günlemeç	Beyaz eden ve Günlemeç	Karşılaştıran ve Günlemeç	Gönderildiği Günlemeç
19514	F.Kayabalı	N.Eğüven, S.Ergim		6-2-948
Dosyası		Özü: Malzeme tahakkuk ve takip bürosu_ mun teşkil edildiği H.		

ZATA MAHSUS

Yazıldığı makam: Yüksek Baş vekâlete M.M., Hariciye, Nafia, Münakalât vekâletlerine (II.Ş., V.Ş., Malz?Tah? ve takip bürosuna su_ret).

1- 30,31- II.Kân.-943 günlerinde Adanada Türk İngiliz aske_ri hey'etleri arasında yapılan müzakereler mukarreratının birinci mad_desi mucibince Türkiyeye verilecek harp ve askeri malzeme için tekarrür eden esaslara göre tanzim kılınacak (Adana listesini) tertip ve bunla_rın celp ve yurt dahiline naklini takip etmek üzere Genelkurmayda doğ_rudan II.Başkanlıga baglı (malzeme tahakkuk ve takip bürosu) teşkil olun muştur.

2- Malzeme tahakkuk ve takip bürosunun vazifeleri şunlardır :

a) Adana listesini tanzim etmek ve malzemenin celbindeki ehemmiyet derecesini tesbit eylemek.

b) Ordumuzda mevcut Alman ve İtalyan malzemesine ait ihti_yaçlarımızın İngilizler elindeki Alman ve İtalyan ganaimi arasından te_mini için ayrı ve yeni bir liste yapmak .

c) yukarıdaki fıkralarda bildirilen listelerdeki malzeme_nin nakli hususunda vasıta ihtiyacı ile limanlarımızdaki tahliye ve bun_ları dahile sevk hususundaki halihazır nakliyat kudretimizi tesbit etmek

d) Listelerdeki malzemenin celbini tesbit edilen nakliyat [illegible]rası ehemmiyetine göre takip etmek ve nakliyat kudretimize göre memle_ket dahilinde tesbit edilen mahalle kadar sevkini düzenlemek.

e) limanlarımızdan ve hudut istasyonlarımızdan itibaren dahile dogru tahliye ve nakil kudretimizi artırmak bakımından gerekli ted_birleri tesbit ve yapılacak işleri planlaştırmak ve bu hususları takip etmek .

3- Şimdiye kadar cereyan eden muamele ; malzeme işlerinin bir elden ve bir merciden sevk ve idaresinin daha faydalı,umur ve muamelat bakımından daha salim ve daha verimli olacagını,anlaşmazlıklara ve bun_dan dogacak geniş ölçüdeki bürokrasiye de meydan verilmeyeceğini ve ati_deki hesaplaşmaya esasolması bakımından da daha emin olacagını göstermiş_tir.

Bu kere tanzim olunan listeler mucibince müttefiklerden is_tenilen malzeme mühim bir yekün teşkil etmekte ve nakliyat imkanları kar_şısında daha hususi tedbirlere ihtiyaç göstermektedir.Bu malzemenin kısa bir zemanda kendi isteklerimize ve tertiplerimize uygun olarak pürüzsüz alınabilmesi için yukarıda arzedilen tertibe ihtiyaç şimdi ayrıca dikkati çekmektedir.

4- M.M.vekâletile Genelkurmayın malzemeye ait nihai umur ve muamelâtı bu lüzum ve icaplara binaen malzeme tahakkuk ve takip bürosun_da tevhit edilmiş bulunmaktadır.İdare makanizmamızın müttefikler nezdinde kıymetini ve verimini aynı zemanda bu işlere verdiğimiz önemi tebarüz et_tirebilmek için nafia ve Münakalat vekaletlerinin münhasıran askeri ihti_yaçlar bakımından tanzim edecekleri malzeme listelerine ait nihai umur ve muamelatında bu büroda tevhit ve takibine emir ve müsaadelerini yüksek tensiplerine arzederim.

GİZLİLİK DERECESİ Gnkur ATASE Bşk.liğinin 20 Mart 1997 gün ATASE:3207-3-31/Arşiv sayılı emrin İN YAYIMI ile Çok Gizli Gizlilik Derecesinden Derecesine İndirilmiştir Tasnif Dışı

ADIGÜZEL Nasuh TUCİ
KÜTÜK : Üç. Bnb.
GÖREVİ [illegible]

Dosyasına bağlanacak yer.

GNKUR. ATASE ARŞİVİ KOLU 204 KUTU, CÜM. 4 BEL. 4-3

Ek 3-a

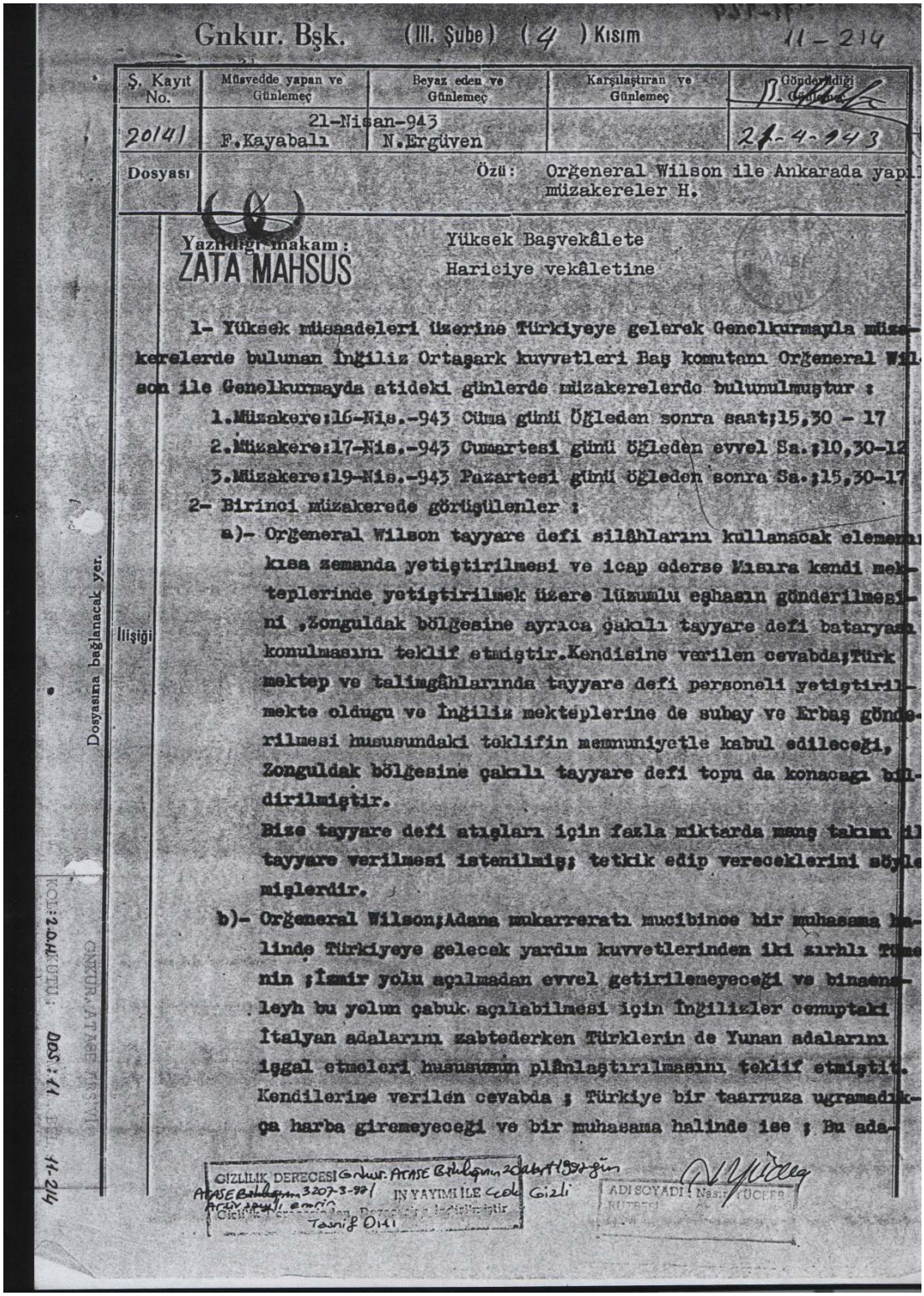

Gnkur. Bşk. (III. Şube) (4) Kısım 11 – 214

Ş. Kayıt No.	Müsvedde yapan ve Günlemeç	Beyaz eden ve Günlemeç	Karşılaştıran ve Günlemeç	Gönderildiği Günlemeç
20141	21-Nisan-943 F.Kayabalı	N.Ergüven		24-4-943
Dosyası		Özü: Orğeneral Wilson ile Ankarada yapı müzakereler H.		

Yazıldığı makam: ZATA MAHSUS

Yüksek Başvekâlete
Hariciye vekâletine

1- Yüksek müsaadeleri üzerine Türkiyeye gelerek Genelkurmayla müzakerelerde bulunan İngiliz Ortaşark kuvvetleri Baş komutanı Orğeneral Wilson ile Genelkurmayda atideki günlerde müzakerelerde bulunulmuştur :

1.Müzakere:16-Nis.-943 Cüma günü öğleden sonra saat;15,30 - 17
2.Müzakere:17-Nis.-943 Cumartesi günü öğleden evvel Sa.;10,30-12
3.Müzakere:19-Nis.-943 Pazartesi günü öğleden sonra Sa.;15,30-17

2- Birinci müzakerede görüşülenler :

a)- Orğeneral Wilson tayyare defi silâhlarını kullanacak elemanı kısa zemanda yetiştirilmesi ve icap ederse Mısıra kendi mekteplerinde yetiştirilmek üzere lüzumlu eşhasın gönderilmesini ,Zonguldak bölgesine ayrıca çakılı tayyare defi bataryası konulmasını teklif etmiştir.Kendisine verilen cevabda;Türk mektep ve talimgâhlarında tayyare defi personeli yetiştirilmekte olduğu ve İngiliz mekteplerine de subay ve Erbaş gönderilmesi hususundaki teklifin memnuniyetle kabul edileceği, Zonguldak bölgesine çakılı tayyare defi topu da konacağı bildirilmiştir.

Bize tayyare defi atışları için fazla miktarda mermi takımı ile tayyare verilmesi istenilmiş; tetkik edip vereceklerini söylemişlerdir.

b)- Orğeneral Wilson;Adana mukarreratı mucibince bir muhasama halinde Türkiyeye gelecek yardım kuvvetlerinden iki zırhlı Türkinin ;İzmir yolu açılmadan evvel getirilemeyeceği ve binaenaleyh bu yolun çabuk açılabilmesi için İngilizler cemiptaki İtalyan adalarını zabtederken Türklerin de Yunan adalarını işgal etmeleri hususunun plânlaştırılmasını teklif etmiştir. Kendilerine verilen cevabda ; Türkiye bir taarruza uğramadıkça harba giremeyeceği ve bir muhasama halinde ise ; Bu ada-

GİZLİLİK DERECESİ Gnkur. Atase Bşkanlığının 2 Şubat 1932 gün 3207-3-931 sayılı emri ile Çok Gizli
İLİŞİĞİ KESİLİP ARŞİVE KALDIRILMIŞTIR
Tasnif Dışı

İN YAYIMI İLE ADI SOYADI : Nasuhi TÜCER

Dosyasına bağlanacak yer.

İlişiği

KOD:204 KUTU: 205 DOS:11 FİŞ: 11-214

Ek 3-b

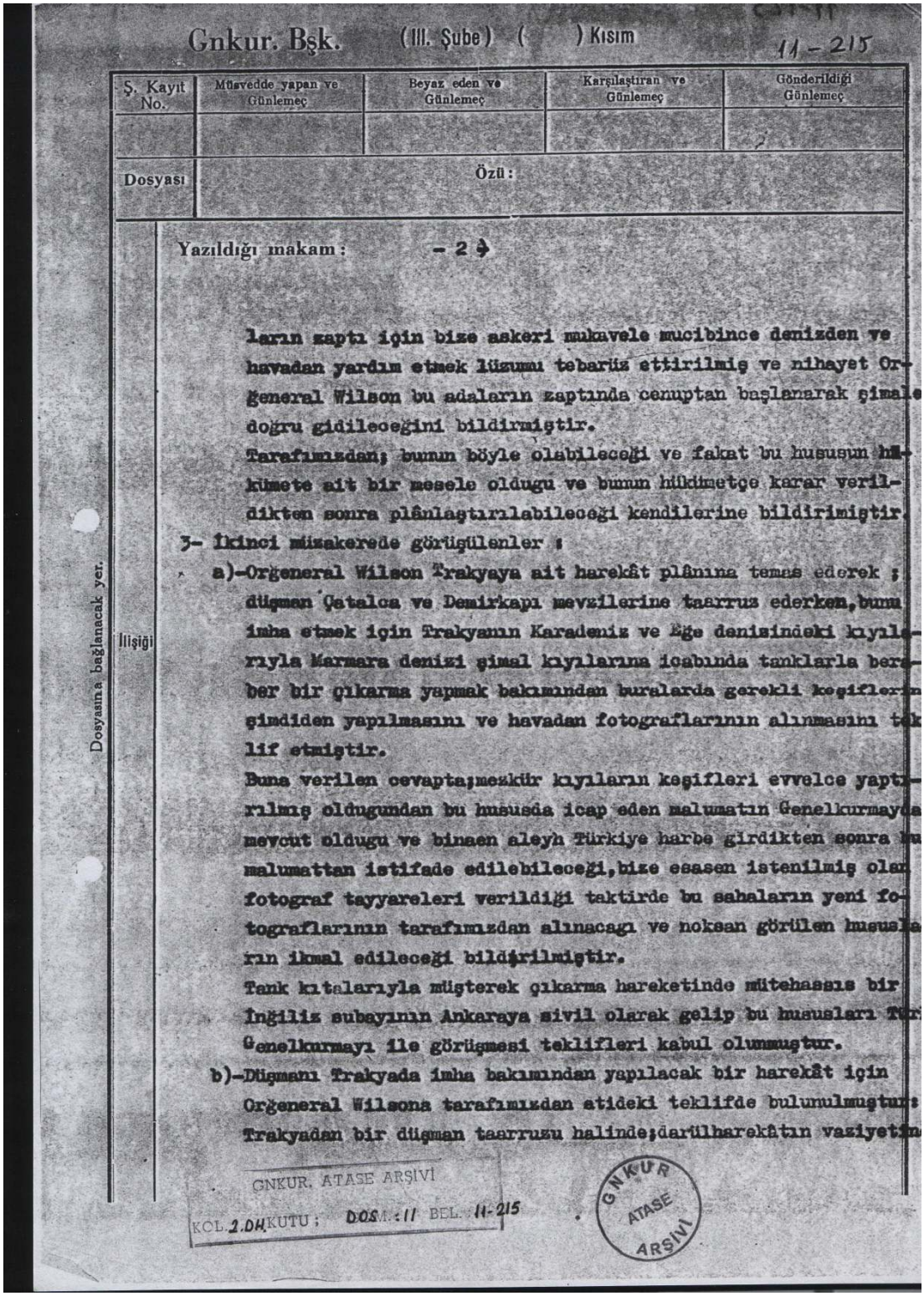

Gnkur. Bşk. (III. Şube) ( ) Kısım

11 - 215

Ş. Kayıt No.	Müsvedde yapan ve Günlemeç	Beyaz eden ve Günlemeç	Karşılaştıran ve Günlemeç	Gönderildiği Günlemeç
Dosyası	Özü:			

Yazıldığı makam: - 2 -

ların zaptı için bize askeri mukavele mucibince denizden ve havadan yardım etmek lüzumu tebariiz ettirilmiş ve nihayet Orgeneral Wilson bu adaların zaptında cenuptan başlanarak şimale doğru gidileceğini bildirmiştir.

Tarafımızdan; bunun böyle olabileceği ve fakat bu hususun hükümete ait bir mesele olduğu ve bunun hükümetçe karar verildikten sonra plânlaştırılabileceği kendilerine bildirilmiştir.

3- İkinci müzakerede görüşülenler :

a)-Orgeneral Wilson Trakyaya ait harekât plânına temas ederek ; düşman Çatalca ve Demirkapı mevzilerine taarruz ederken, bunu imha etmek için Trakyanın Karadeniz ve Ege denizindeki kıyılarıyla Marmara denizi şimal kıyılarına icabında tanklarla beraber bir çıkarma yapmak bakımından buralarda gerekli keşiflerin şimdiden yapılmasını ve havadan fotoğraflarının alınmasını teklif etmiştir.

Buna verilen cevapta;mezkür kıyıların keşifleri evvelce yaptırılmış olduğundan bu hususda icap eden malumatın Genelkurmayda mevcut olduğu ve binaen aleyh Türkiye harbe girdikten sonra bu malumattan istifade edilebileceği,bize esasen istenilmiş olan fotograf tayyareleri verildiği taktirde bu sahaların yeni fotoğraflarının tarafımızdan alınacağı ve noksan görülen hususların ikmal edileceği bildirilmiştir.

Tank kıtalarıyla müşterek çıkarma hareketinde mütehassıs bir İngiliz subayının Ankaraya sivil olarak gelip bu hususları Türk Genelkurmayı ile görüşmesi teklifleri kabul olunmuştur.

b)-Düşmanı Trakyada imha bakımından yapılacak bir harekât için Orgeneral Wilsona tarafımızdan atideki teklifde bulunulmuştur: Trakyadan bir düşman taarruzu halinde;darülharekâtın vaziyetin

İlişiği

Dosyasına bağlanacak yer.

GNKUR. ATASE ARŞİVİ
KOL. 2.DH KUTU ; DOS. : 11 BEL. 11-215
GNKUR ATASE ARŞİVİ

Ek 3-c

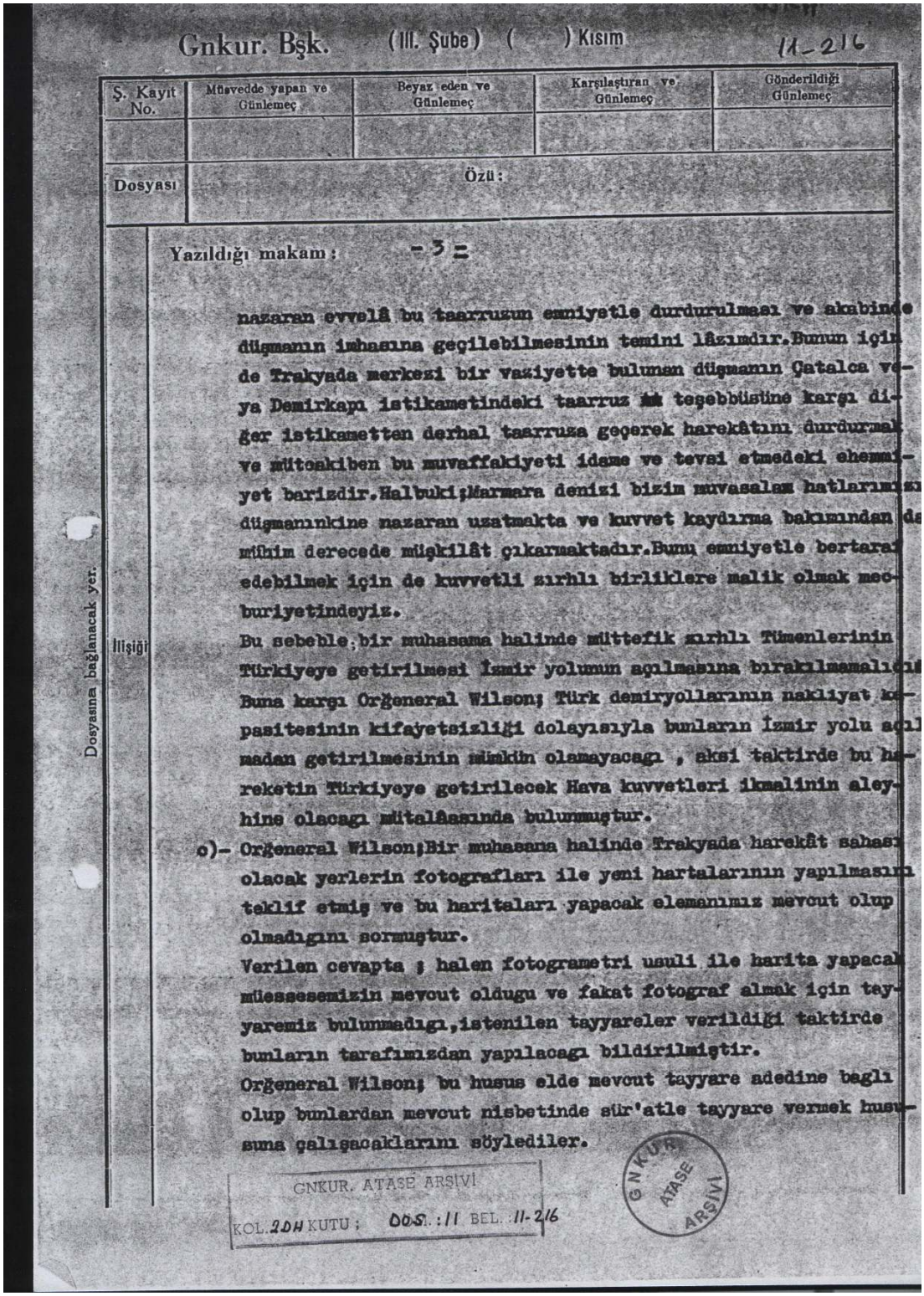

Gnkur. Bşk. (III. Şube) ( ) Kısım 11-216

Ş. Kayıt No.	Müsvedde yapan ve Günlemeç	Beyaz eden ve Günlemeç	Karşılaştıran ve Günlemeç	Gönderildiği Günlemeç

Dosyası — Özü:

Yazıldığı makam: -3-

İlişiği — Dosyasına bağlanacak yer.

nazaran evvelâ bu taarruzun emniyetle durdurulması ve akabinde düşmanın imhasına geçilebilmesinin temini lâzımdır.Bunun için de Trakyada merkezi bir vaziyette bulunan düşmanın Çatalca veya Demirkapı istikametindeki taarruz ~~ik~~ teşebbüsüne karşı diğer istikametten derhal taarruza geçerek harekâtını durdurmak ve müteakiben bu muvaffakiyeti idame ve tevsi etmedeki ehemmiyet barizdir.Halbuki;Marmara denizi bizim muvasalam hatlarımızı düşmanınkine nazaran uzatmakta ve kuvvet kaydırma bakımından da mühim derecede müşkilât çıkarmaktadır.Bunu emniyetle bertaraf edebilmek için de kuvvetli zırhlı birliklere malik olmak mecburiyetindeyiz.

Bu sebeble;bir muhasama halinde müttefik zırhlı Tümenlerinin Türkiyeye getirilmesi İzmir yolunun açılmasına bırakılmamalıdır. Buna karşı Orğeneral Wilson; Türk demiryollarının nakliyat kapasitesinin kifayetsizliği dolayısıyla bunların İzmir yolu açılmadan getirilmesinin mümkün olamayacağı , aksi taktirde bu hareketin Türkiyeye getirilecek Hava kuvvetleri ikmalinin aleyhine olacağı mütalâasında bulunmuştur.

o)- Orğeneral Wilson;Bir muhasama halinde Trakyada harekât sahası olacak yerlerin fotografları ile yeni hartalarının yapılmasını teklif etmiş ve bu haritaları yapacak elemanımız mevcut olup olmadığını sormuştur.

Verilen cevapta ; halen fotogrametri usuli ile harita yapacak müessesemizin mevcut olduğu ve fakat fotograf almak için tayyaremiz bulunmadığı,istenilen tayyareler verildiği taktirde bunların tarafımızdan yapılacağı bildirilmiştir.

Orğeneral Wilson; bu husus elde mevcut tayyare adedine bağlı olup bunlardan mevcut nisbetinde sür'atle tayyare vermek hususuna çalışacaklarını söylediler.

GNKUR. ATASE ARŞİVİ
KOL. 2DH KUTU : 005 : 11 BEL. 11-216

GNKUR ATASE ARŞİVİ

Ek 3-d

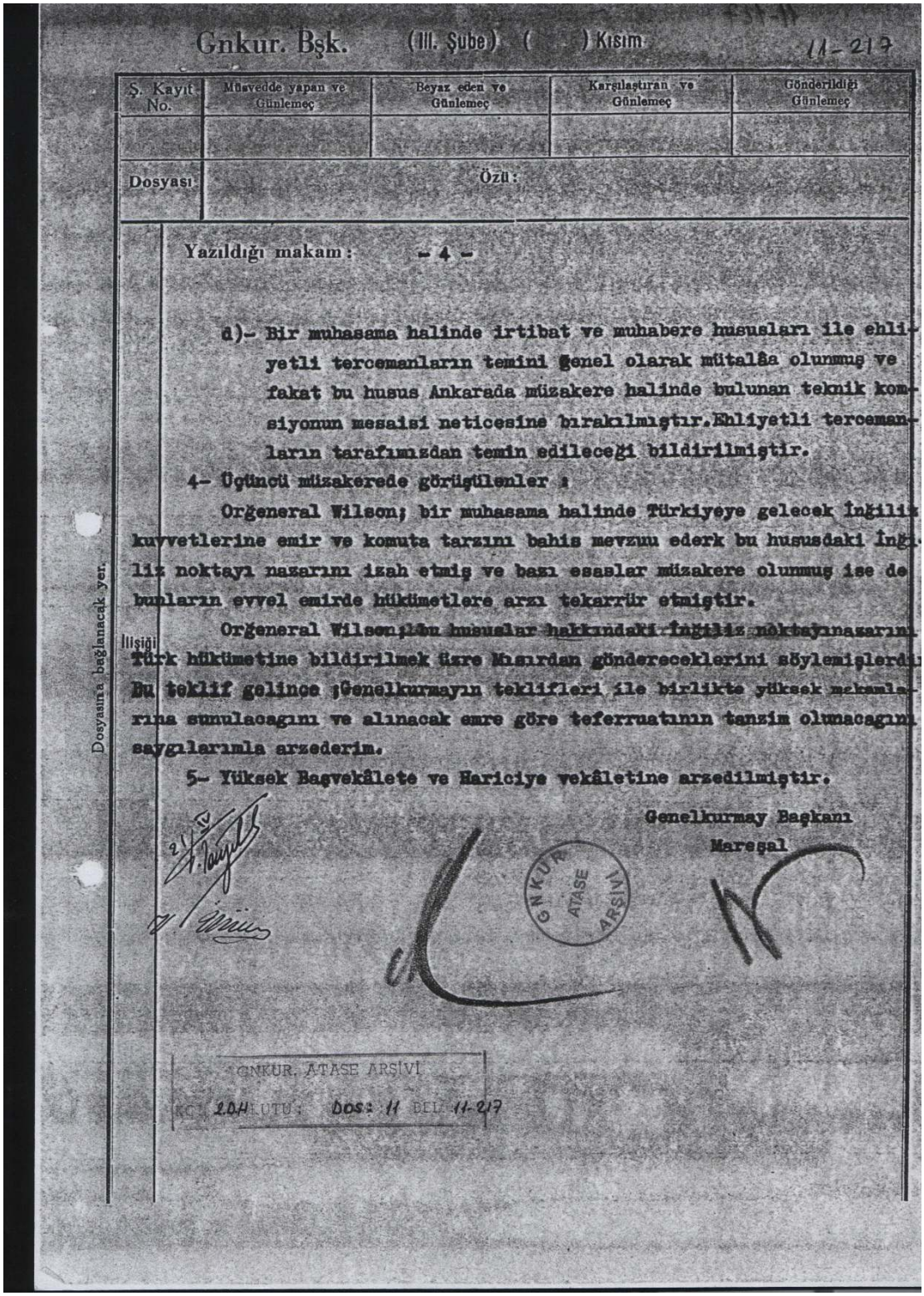

Gnkur. Bşk. (III. Şube) ( ) Kısım 11-217

Ş. Kayıt No.	Müsvedde yapan ve Günlemeç	Beyaz eden ve Günlemeç	Karşılaştıran ve Günlemeç	Gönderildiği Günlemeç

Dosyası — Özü:

Yazıldığı makam: - 4 -

d)- Bir muhasama halinde irtibat ve muhabere hususları ile ehliyetli tercemanların temini genel olarak mütalâa olunmuş ve fakat bu husus Ankarada müzakere halinde bulunan teknik komisyonun mesaisi neticesine bırakılmıştır. Ehliyetli tercemanların tarafımızdan temin edileceği bildirilmiştir.

4- Üçüncü müzakerede görüşülenler :

Orğeneral Wilson; bir muhasama halinde Türkiyeye gelecek İngiliz kuvvetlerine emir ve komuta tarzını bahis mevzuu ederk bu hususdaki İngiliz noktayı nazarını izah etmiş ve bazı esaslar müzakere olunmuş ise de bunların evvel emirde hükümetlere arzı tekarrür etmiştir.

Orğeneral Wilson bu hususlar hakkındaki İngiliz noktayınazarını Türk hükümetine bildirilmek üzre Mısırdan göndereceklerini söylemişlerdir. Bu teklif gelince ;Genelkurmayın teklifleri ile birlikte yüksek makamlarına sunulacagını ve alınacak emre göre teferruatının tanzim olunacagını saygılarımla arzederim.

5- Yüksek Başvekâlete ve Hariciye vekâletine arzedilmiştir.

Genelkurmay Başkanı
Mareşal

İlişiği Dosyasına bağlanacak yer.

GNKUR. ATASE ARŞİVİ
KUTU: 204 DOS: 11 DEL 11-217

Ek 4-a

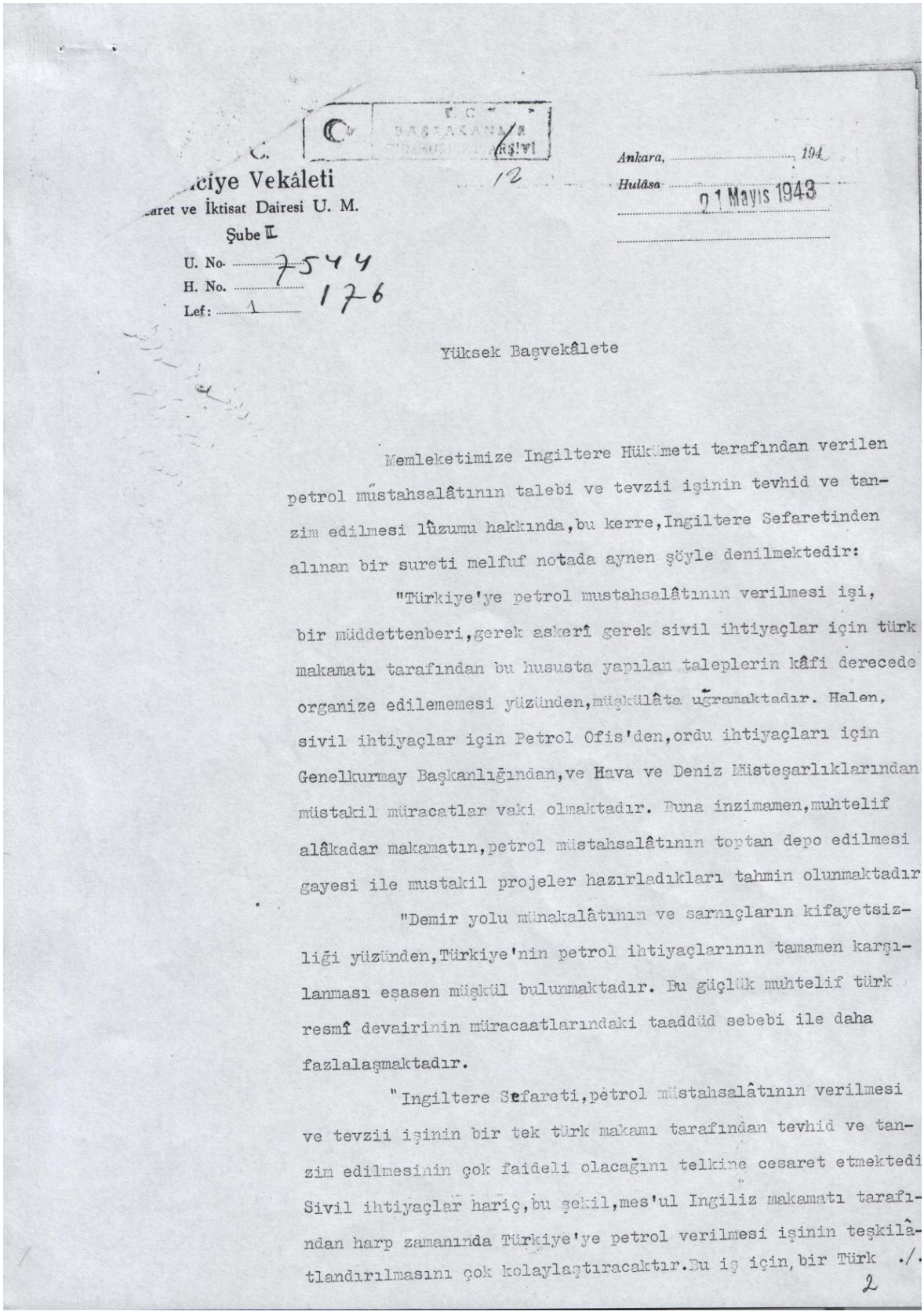

...ciye Vekâleti
...aret ve İktisat Dairesi U. M.
Şube II
U. No. 7544
H. No. 176
Lef: 1

12

Ankara, 194
Hulâsa 21 Mayıs 1943

Yüksek Başvekâlete

Memleketimize Ingiltere Hükümeti tarafından verilen petrol müstahsalâtının talebi ve tevzii işinin tevhid ve tanzim edilmesi lûzumu hakkında, bu kerre, Ingiltere Sefaretinden alınan bir sureti melfuf notada aynen şöyle denilmektedir:

"Türkiye'ye petrol mustahsalâtının verilmesi işi, bir müddettenberi, gerek askerî gerek sivil ihtiyaçlar için türk makamatı tarafından bu hususta yapılan taleplerin kâfi derecede organize edilememesi yüzünden, müşkülâta uğramaktadır. Halen, sivil ihtiyaçlar için Petrol Ofis'den, ordu ihtiyaçları için Genelkurmay Başkanlığından, ve Hava ve Deniz Müsteşarlıklarından müstakil müracatlar vaki olmaktadır. Buna inzimamen, muhtelif alâkadar makamatın, petrol müstahsalâtının toptan depo edilmesi gayesi ile mustakil projeler hazırladıkları tahmin olunmaktadır

"Demir yolu münakalâtının ve sarnıçların kifayetsizliği yüzünden, Türkiye'nin petrol ihtiyaçlarının tamamen karşılanması esasen müşkül bulunmaktadır. Bu güçlük muhtelif türk resmî devairinin müracaatlarındaki taaddüd sebebi ile daha fazlalaşmaktadır.

"Ingiltere Sefareti, petrol müstahsalâtının verilmesi ve tevzii işinin bir tek türk makamı tarafından tevhid ve tanzim edilmesinin çok faideli olacağını telkine cesaret etmektedi Sivil ihtiyaçlar hariç, bu şekil, mes'ul Ingiliz makamatı tarafından harp zamanında Türkiye'ye petrol verilmesi işinin teşkilâtlandırılmasını çok kolaylaştıracaktır. Bu iş için, bir Türk ./.

2

Ek 4-b

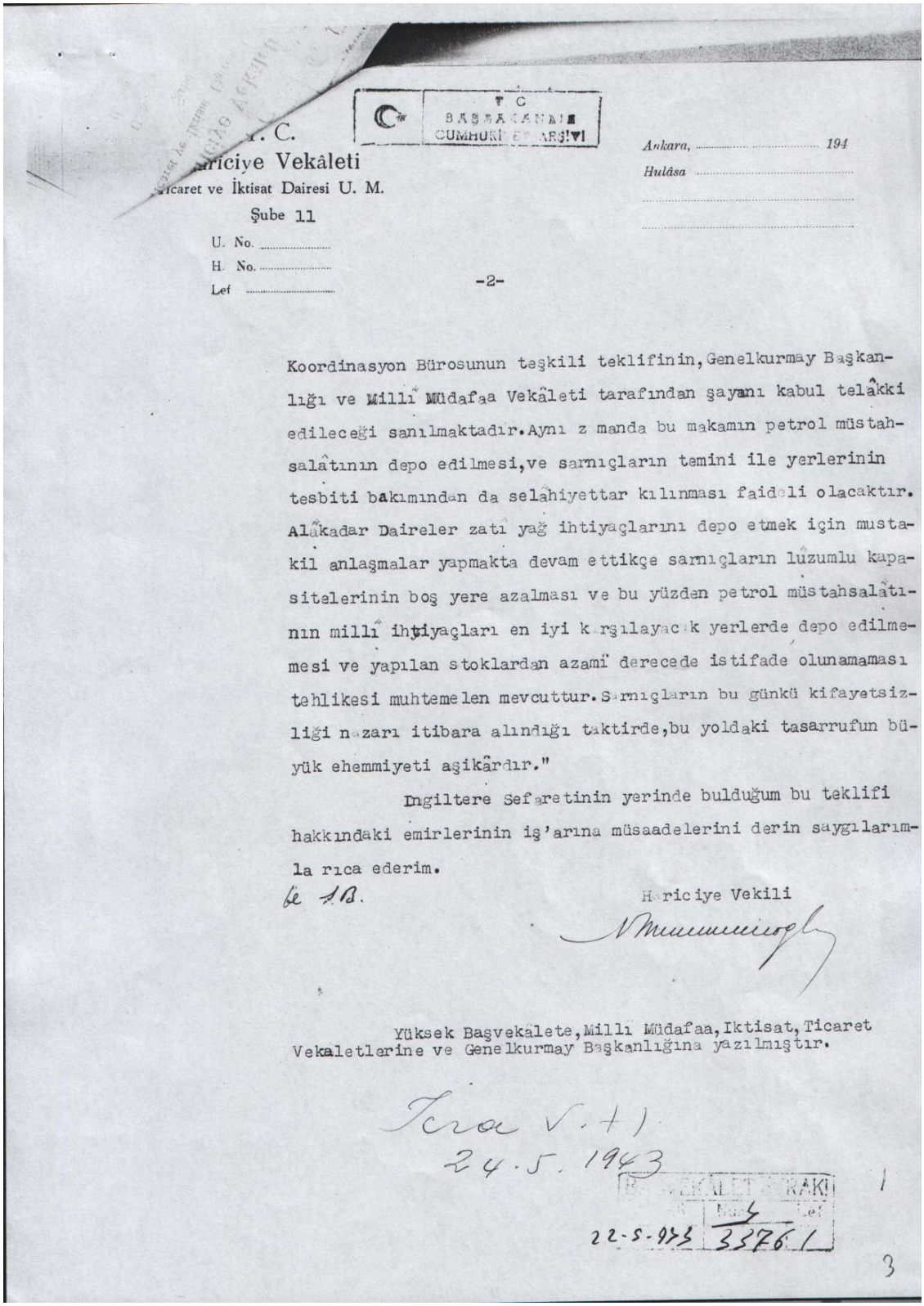

T. C.
Hariciye Vekâleti
Ticaret ve İktisat Dairesi U. M.
Şube 11

T C
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

U. No. .....
H. No. .....
Lef .....

Ankara, ... 194
Hulâsa .....

-2-

Koordinasyon Bürosunun teşkili teklifinin, Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Müdafaa Vekâleti tarafından şayanı kabul telâkki edileceği sanılmaktadır. Aynı z manda bu makamın petrol müstahsalâtının depo edilmesi, ve sarnıçların temini ile yerlerinin tesbiti bakımından da selâhiyettar kılınması faideli olacaktır. Alâkadar Daireler zatî yağ ihtiyaçlarını depo etmek için mustakil anlaşmalar yapmakta devam ettikçe sarnıçların lüzumlu kapasitelerinin boş yere azalması ve bu yüzden petrol müstahsalâtının millî ihtiyaçları en iyi karşılayacak yerlerde depo edilmemesi ve yapılan stoklardan azamî derecede istifade olunamaması tehlikesi muhtemelen mevcuttur. Sarnıçların bu günkü kifayetsizliği nazarı itibara alındığı taktirde, bu yoldaki tasarrufun büyük ehemmiyeti aşikârdır."

Ingiltere Sefaretinin yerinde bulduğum bu teklifi hakkındaki emirlerinin iş'arına müsaadelerini derin saygılarımla rica ederim.

Hariciye Vekili

Yüksek Başvekâlete, Millî Müdafaa, Iktisat, Ticaret Vekaletlerine ve Genelkurmay Başkanlığına yazılmıştır.

İcra V. +1
24.5.1943

BAŞVEKÂLET ARŞİVİ
22-5-943 Mahal 4 Lef 33761

Ek 5-a

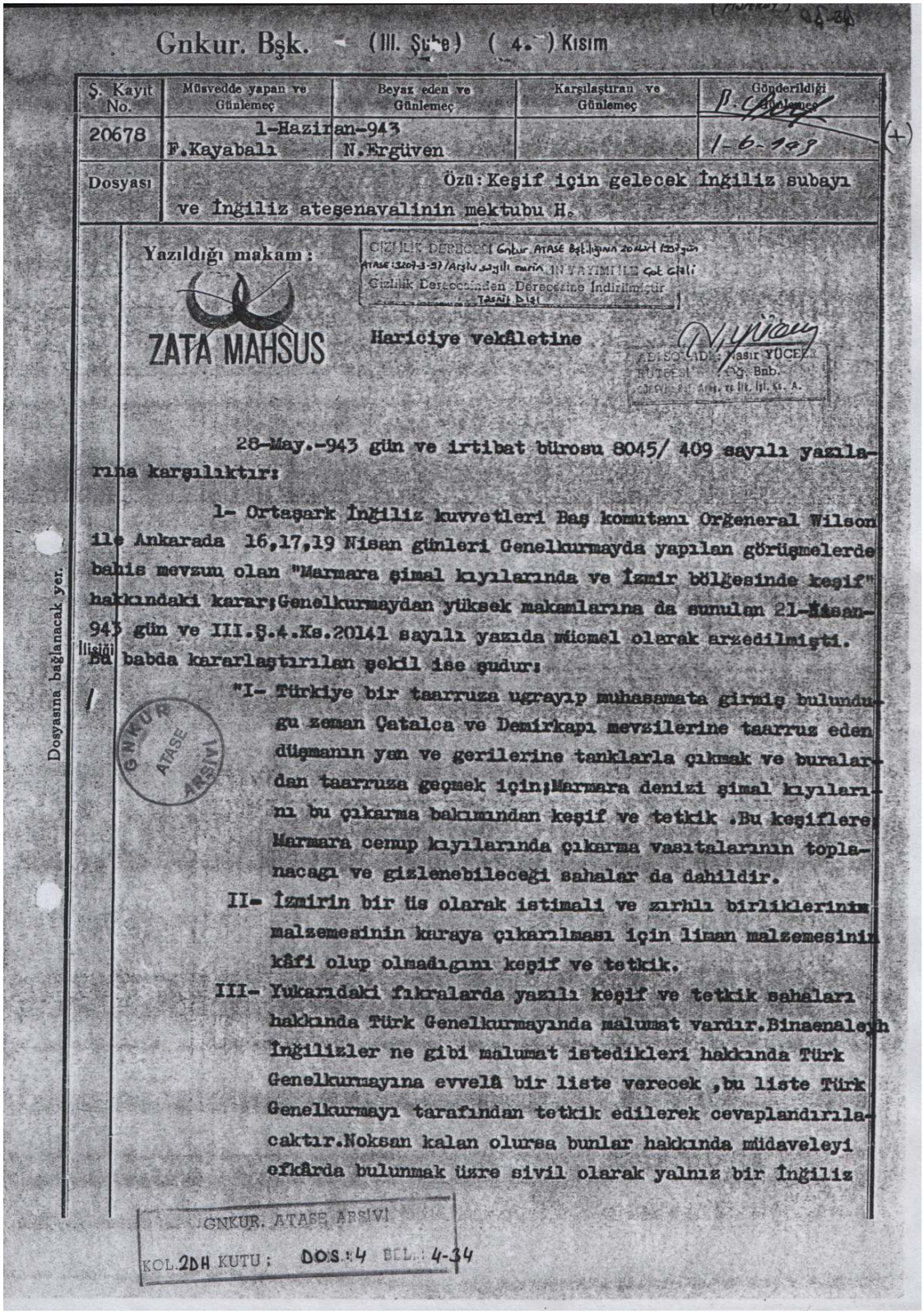

Gnkur. Bşk. - (III. Şube) (4.) Kısım

Ş. Kayıt No.	Müsvedde yapan ve Günlemeç	Beyaz eden ve Günlemeç	Karşılaştıran ve Günlemeç	Gönderildiği Günlemeç
20678	1-Haziran-943 F.Kayabalı	N.Ergüven		1-6-943
Dosyası	Özü: Keşif için gelecek İngiliz subayı ve İngiliz ateşenavalinin mektubu H.			

Yazıldığı makam:

ZATA MAHSUS

GİZLİLİK DERECESİ Gnkur ATASE Başkanının zoruri tezkeri ATASE:3207-3-37/Arşiv sayılı emrin UYARIMI ile Çok Gizli Gizlilik Derecesinden Derecesine İndirilmiştir

Hariciye vekâletine

ADJUTANT Yaşar YÜCEL Bnb.

28-May.-943 gün ve irtibat bürosu 8045/ 409 sayılı yazılarına karşılıktır:

1- Ortaşark İngiliz kuvvetleri Baş komutanı Orgeneral Wilson ile Ankarada 16,17,19 Nisan günleri Genelkurmayda yapılan görüşmelerde bahis mevzuu olan "Marmara şimal kıyılarında ve İzmir bölgesinde keşif" hakkındaki karar;Genelkurmaydan yüksek makamlarına da sunulan 21-Nisan-943 gün ve III.Ş.4.Ks.20141 sayılı yazıda mücmel olarak arzedilmişti. Bu babda kararlaştırılan şekil ise şudur:

"I- Türkiye bir taarruza uğrayıp muhasamata girmiş bulunduğu zeman Çatalca ve Demirkapı mevzilerine taarruz eden düşmanın yan ve gerilerine tanklarla çıkmak ve buralardan taarruza geçmek için;Marmara denizi şimal kıyılarını bu çıkarma bakımından keşif ve tetkik .Bu keşiflere Marmara cenup kıyılarında çıkarma vasıtalarının toplanacağı ve gizlenebileceği sahalar da dahildir.

II- İzmirin bir üs olarak istimali ve zırhlı birliklerinin malzemesinin karaya çıkarılması için liman malzemesinin kâfi olup olmadığını keşif ve tetkik.

III- Yukarıdaki fıkralarda yazılı keşif ve tetkik sahaları hakkında Türk Genelkurmayında malumat vardır.Binaenaleyh İngilizler ne gibi malumat istedikleri hakkında Türk Genelkurmayına evvelâ bir liste verecek ,bu liste Türk Genelkurmayı tarafından tetkik edilerek cevaplandırılacaktır.Noksan kalan olursa bunlar hakkında müzaveleyi efkârda bulunmak üzre sivil olarak yalnız bir İngiliz

Dosyasına bağlanacak yer.

İlişiği

GNKUR. ATASE ARŞİVİ

KOL.2DH KUTU: DOS.:4 BEL.: 4-34

Ek 5-b

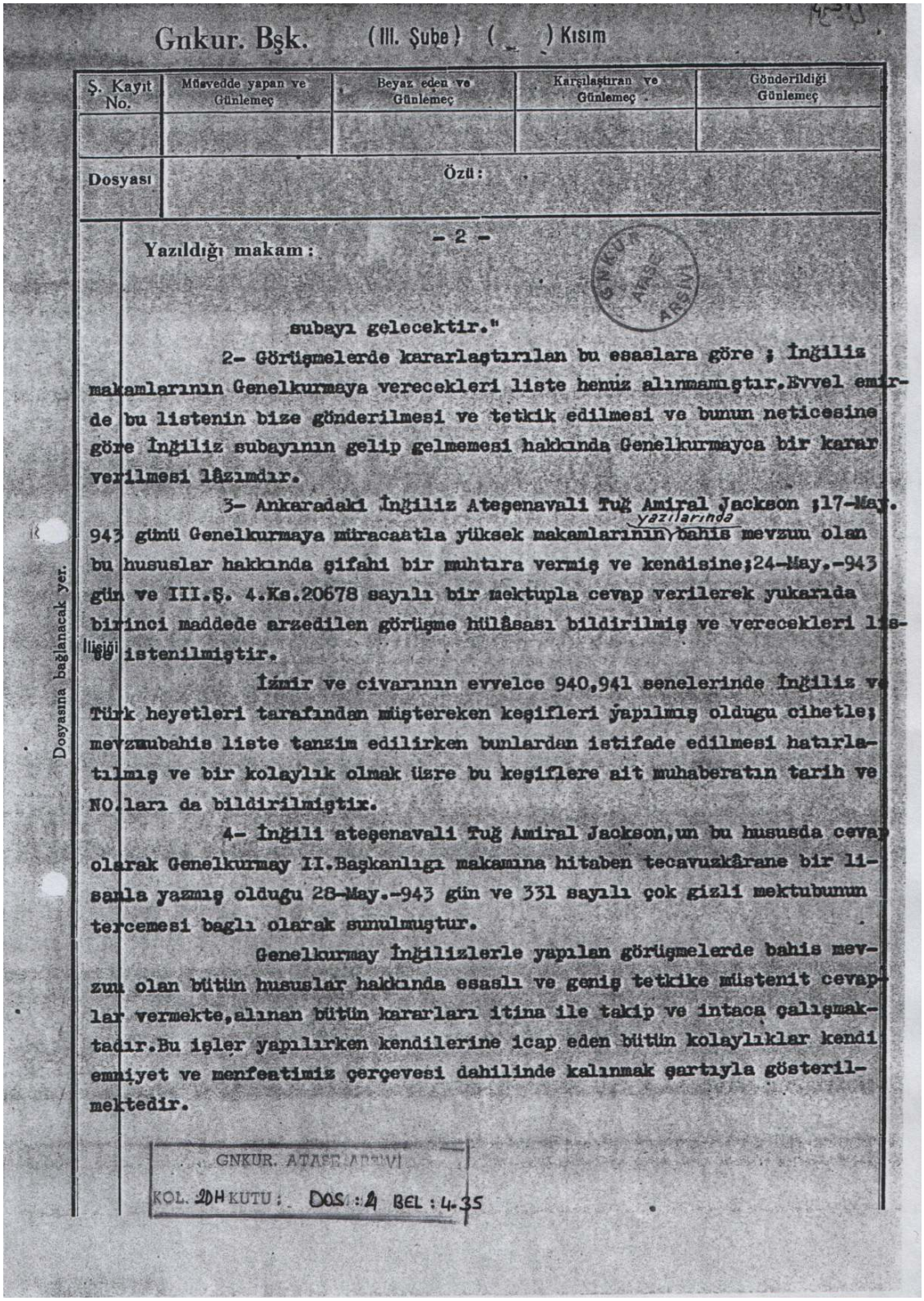

Gnkur. Bşk. (III. Şube) ( ) Kısım

Ş. Kayıt No.	Müsvedde yapan ve Günlemeç	Beyaz eden ve Günlemeç	Karşılaştıran ve Günlemeç	Gönderildiği Günlemeç
Dosyası	Özü:			

Yazıldığı makam: - 2 -

GNKUR ATASE ARŞİVİ

subayı gelecektir."

2- Görüşmelerde kararlaştırılan bu esaslara göre ; İngiliz makamlarının Genelkurmaya verecekleri liste henüz alınmamıştır.Evvel emirde bu listenin bize gönderilmesi ve tetkik edilmesi ve bunun neticesine göre İngiliz subayının gelip gelmemesi hakkında Genelkurmayca bir karar verilmesi lâzımdır.

3- Ankaradaki İngiliz Ateşenavali Tuğ Amiral Jackson ;17-May.943 günü Genelkurmaya müracaatla yüksek makamlarının yazılarında bahis mevzuu olan bu hususlar hakkında şifahi bir muhtıra vermiş ve kendisine;24-May.-943 gün ve III.Ş. 4.Ks.20678 sayılı bir mektupla cevap verilerek yukarıda birinci maddede arzedilen görüşme hülâsası bildirilmiş ve verecekleri liste istenilmiştir.

İzmir ve civarının evvelce 940,941 senelerinde İngiliz ve Türk heyetleri tarafından müştereken keşifleri yapılmış olduğu cihetle; mevzubahis liste tanzim edilirken bunlardan istifade edilmesi hatırlatılmış ve bir kolaylık olmak üzre bu keşiflere ait muhaberatın tarih ve NO.ları da bildirilmiştir.

4- İngili ateşenavali Tuğ Amiral Jackson,un bu hususda cevap olarak Genelkurmay II.Başkanlığı makamına hitaben tecavuzkârane bir lisanla yazmış olduğu 28-May.-943 gün ve 331 sayılı çok gizli mektubunun tercemesi bağlı olarak sunulmuştur.

Genelkurmay İngilizlerle yapılan görüşmelerde bahis mevzuu olan bütün hususlar hakkında esaslı ve geniş tetkike müstenit cevaplar vermekte,alınan bütün kararları itina ile takip ve intaca çalışmaktadır.Bu işler yapılırken kendilerine icap eden bütün kolaylıklar kendi emniyet ve menfeatimiz çerçevesi dahilinde kalınmak şartıyla gösterilmektedir.

Dosyasına bağlanacak yer.

GNKUR. ATASE ARŞİVİ
KOL. 20H KUTU: DOS: 4 BEL: 4.35

Ek 5-c

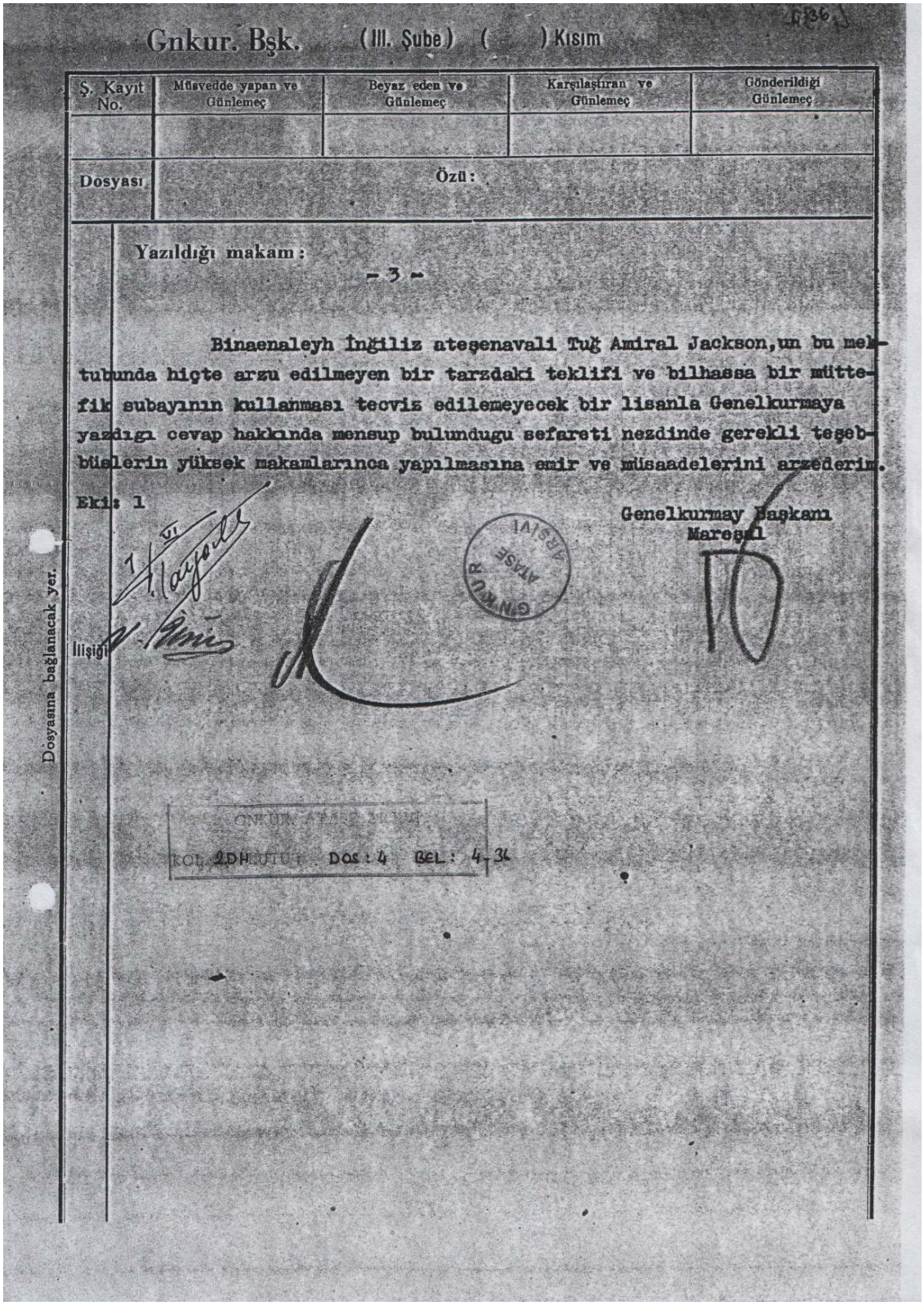

Gnkur. Bşk. (III. Şube) ( ) Kısım

Ş. Kayıt No.	Müsvedde yapan ve Günlemeç	Beyaz eden ve Günlemeç	Karşılaştıran ve Günlemeç	Gönderildiği Günlemeç

Dosyası | Özü:

Yazıldığı makam:

- 3 -

Binaenaleyh İngiliz ateşenavali Tuğ Amiral Jackson,un bu mektubunda hiçte arzu edilmeyen bir tarzdaki teklifi ve bilhassa bir müttefik subayının kullanması tecviz edilemeyecek bir lisanla Genelkurmaya yazdığı cevap hakkında mensup bulundugu sefareti nezdinde gerekli teşebbüslerin yüksek makamlarınca yapılmasına emir ve müsaadelerini arzederim.

Ekl: 1

Genelkurmay Başkanı
Mareşal

İlişiği

GNKUR ARŞİV ATAŞE

GNKUR ATASE BOLUMU
KOL: 2DH KUTU: DOS: 4 BEL: 4-34

Dosyasına bağlanacak yer.

Ek 6

ADI SOYADI : Nasif
RÜTBESİ : Öğ. Bş.
GÖREVİ : Bel. Araş. ve İlk. İşl.

OFFICE OF THE AIR ATTACHÉ,
BRITISH EMBASSY,
ANKARA.

SECRET.

AA/S/68.

GİZLİLİK DERECESİ Genkur. ATASE Başkanının 20 Mart 1997 gün ATASE:3207-3-51/Arşiv sayılı emri İN YAYIMI İLE Gizli Gizlilik Derecesinden Derecesine İndirilmiştir TASNİF DIŞI

11-197

9th June, 1943.

Your Excellency,

With reference to your letter No. 19689 of May 27th. I have passed to Middle East your comments regarding the proposals for photographic aircraft for taking the necessary photographs for the preparation of large scale maps of Thrace.

In my conversation with you yesterday I stressed the fact that flying for air survey photography requires very highly specialised training and is very different from ordinary air photographic reconnaissance. There must be a minimum amount of overlap in the straight strips and the aircraft has to be maintained very level in order to give not more than two degrees of tilt. Even with our own highly trained crews quite an appreciable number of the strips have to be rejected and re-taken for various reasons.

For the preparation of suitable maps for artillery work a photograph is required on a scale of about 1/30,000 and it is hoped that in return for the facilities which the Royal Air Force is now offering you in the matter of training crews and lending you an aircraft and equipment, you will see your way to give us one copy of all the negatives taken so that we may be in a position to prepare some of the specialized maps which we should be interested in. Failing your willingness to give us a copy of the negatives we hope you will agree to give us six carefully prepared prints of each photograph.

I shall appreciate your letting me know to what extent you can comply with our requests in this connection.

With assurance of my deep respect, I remain,

Yours sincerely,

GNKUR ATASE ARŞİVİ

His Excellency,
Orgeneral Asim Gündüz,
Deputy Chief of the Turkish General Staff,
A N K A R A.

GNKUR. ATASE ARŞİVİ
KCL 204 KUTU ; DOS. :11 BEL. 11-197

Ek 7-a

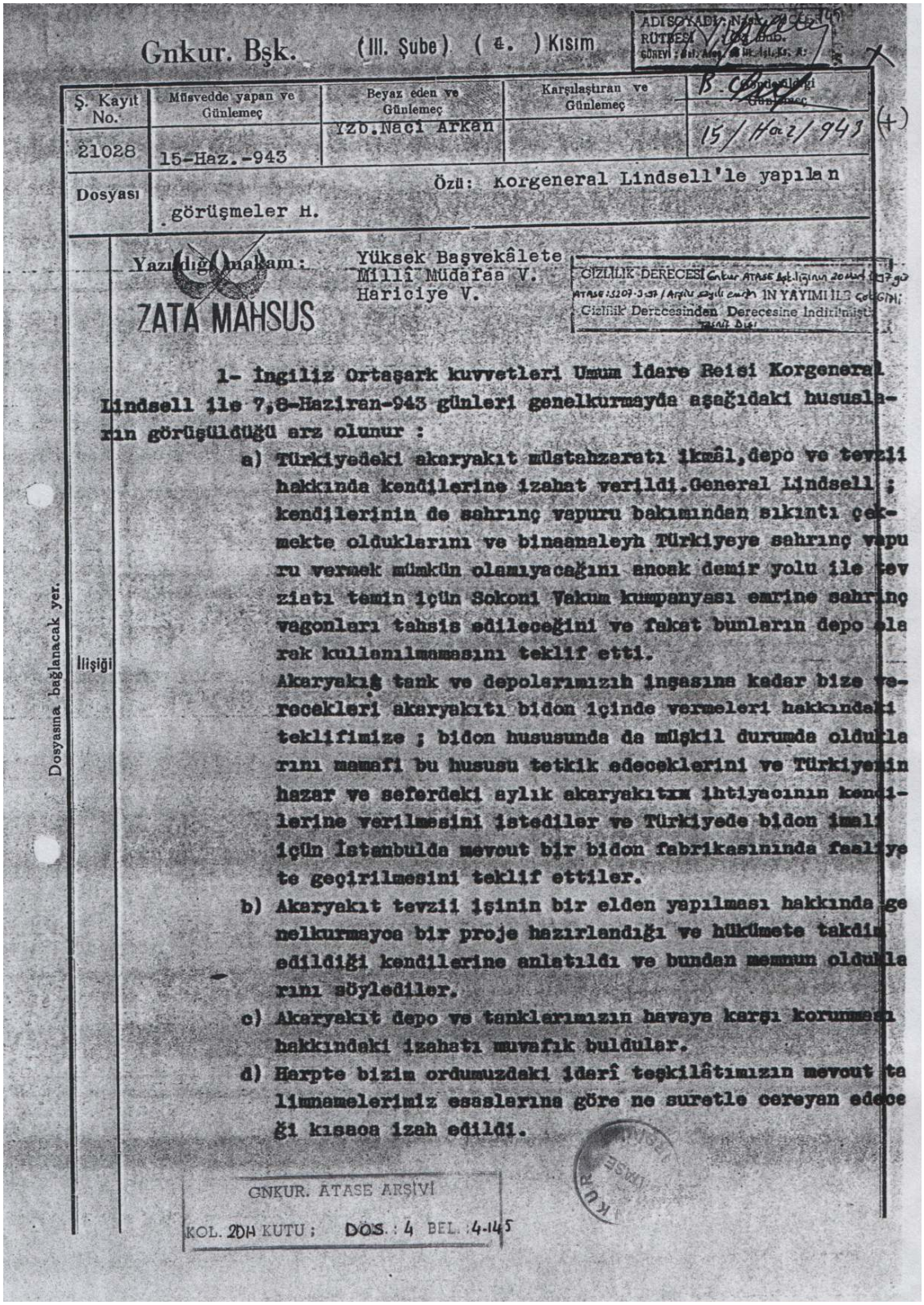

Gnkur. Bşk. (III. Şube) (4.) Kısım

ADI SOYADI: Nâzım ÇİLİ
RÜTBESİ: Tuğ. Emlr.
GÖREVİ: Şef: Ateş ve Hr. İşl. Kı. A:

Ş. Kayıt No.	Müsvedde yapan ve Günlemeç	Beyaz eden ve Günlemeç	Karşılaştıran ve Günlemeç	Gönderildiği Günlemeç
21028	15-Haz.-943	Yzb.Naci Arkan		15/Haz/943

Dosyası — Özü: Korgeneral Lindsell'le yapılan görüşmeler H.

Yazıldığı makam: Yüksek Başvekâlete
Millî Müdafaa V.
Hariciye V.

GİZLİLİK DERECESİ Gnkur ATASE Bşk.liğinin 20.04.2017 gün ATASE-15207-3-38/Arşiv sayılı emriyle IN YAYIMI İLE GÖRÜNMÜ Gizlilik Derecesinden Derecesine İndirilmiştir Tarafı Bşk.

ZATA MAHSUS

İlişiği

Dosyasına bağlanacak yer.

1- İngiliz Ortaşark kuvvetleri Umum İdare Reisi Korgeneral Lindsell ile 7,8-Haziran-943 günleri genelkurmayda aşağıdaki hususların görüşüldüğü arz olunur :

a) Türkiyedeki akaryakıt müstahzaratı ikmâl,depo ve tevzii hakkında kendilerine izahat verildi.General Lindsell ; kendilerinin de sahrınç vapuru bakımından sıkıntı çekmekte olduklarını ve binaenaleyh Türkiyeye sahrınç vapuru vermek mümkün olamıyacağını ancak demir yolu ile tevziatı temin için Sokoni Vakum kumpanyası emrine sahrınç vagonları tahsis edileceğini ve fakat bunların depo olarak kullanılmamasını teklif etti.
Akaryakıt tank ve depolarımızın inşasına kadar bize verecekleri akaryakıtı bidon içinde vermeleri hakkındaki teklifimize ; bidon hususunda da müşkil durumda olduklarını mamafi bu hususu tetkik edeceklerini ve Türkiyenin hazar ve seferdeki aylık akaryakıtın ihtiyacının kendilerine verilmesini istediler ve Türkiyede bidon imali için İstanbulda mevcut bir bidon fabrikasınında faaliyete geçirilmesini teklif ettiler.

b) Akaryakıt tevzii işinin bir elden yapılması hakkında genelkurmayca bir proje hazırlandığı ve hükümete takdim edildiği kendilerine anlatıldı ve bundan memnun olduklarını söylediler.

c) Akaryakıt depo ve tanklarımızın havaya karşı korunması hakkındaki izahatı muvafık bulduler.

d) Harpte bizim ordumuzdaki idarî teşkilâtımızın mevcut talimnamelerimiz esaslarına göre ne suretle cereyan edeceği kısaca izah edildi.

GNKUR. ATASE ARŞİVİ
KOL. 2DH KUTU : DOS. : 4 BEL. :4-145

Ek 7-b

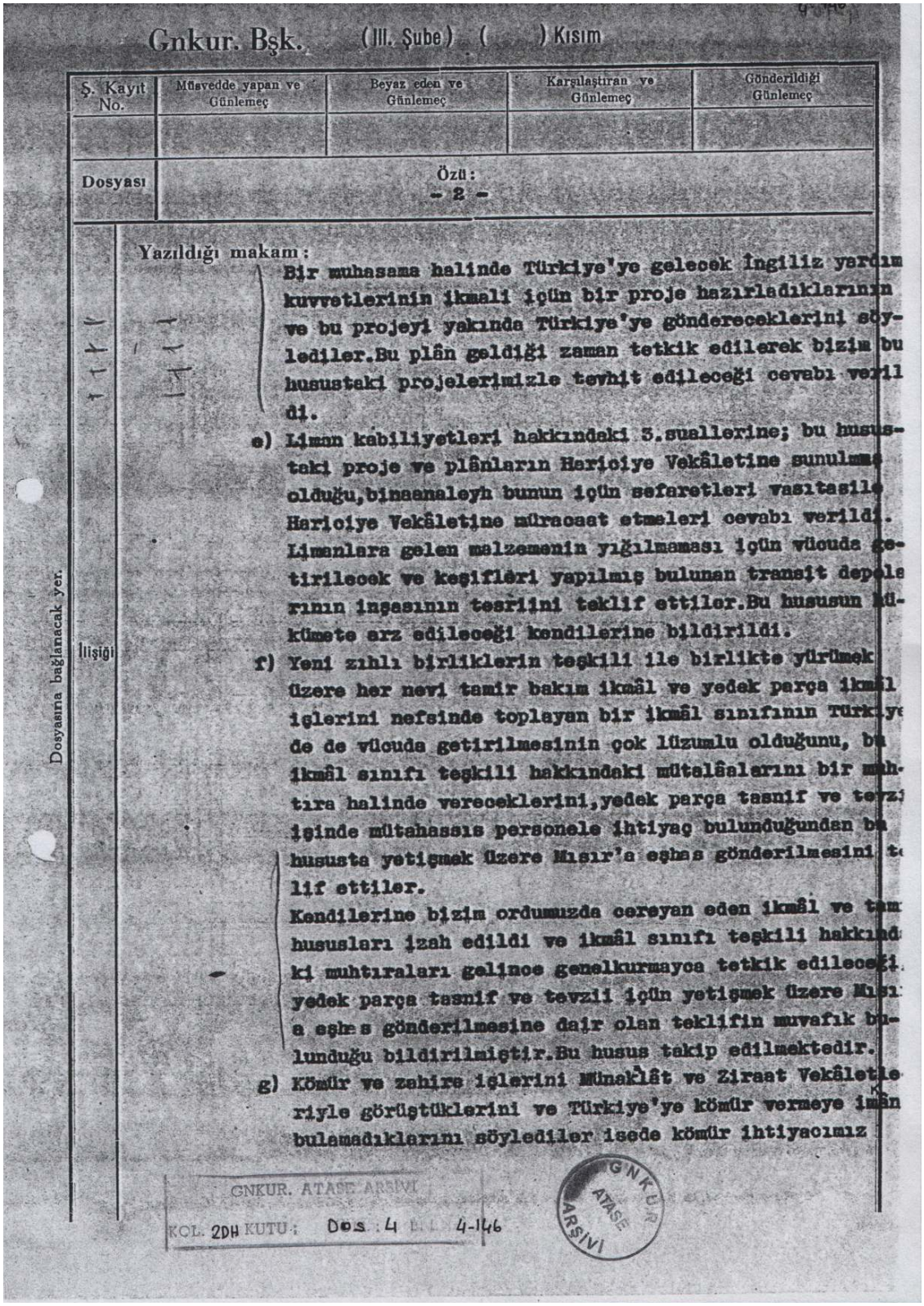

Gnkur. Bşk. (III. Şube) ( ) Kısım

Ş. Kayıt No.	Müsvedde yapan ve Günlemeç	Beyaz eden ve Günlemeç	Karşılaştıran ve Günlemeç	Gönderildiği Günlemeç

Dosyası — Özü: - 2 -

Yazıldığı makam:

Dosyasına bağlanacak yer.

İlişiği

Bir muhasama halinde Türkiye'ye gelecek İngiliz yardım kuvvetlerinin ikmali için bir proje hazırladıklarının ve bu projeyi yakında Türkiye'ye göndereceklerini söylediler.Bu plân geldiği zaman tetkik edilerek bizim bu hususdaki projelerimizle tevhit edileceği cevabı verildi.

e) Limanın kabiliyetleri hakkındaki 3.suallerine; bu hususdaki proje ve plânların Hariciye Vekâletine sunulmuş olduğu,binaenaleyh bunun için sefaretleri vasıtasile Hariciye Vekâletine müracaat etmeleri cevabı verildi. Limanlara gelen malzemenin yığılmaması için vücuda getirilecek ve keşifleri yapılmış bulunan transit depolarının inşasının tesrilini teklif ettiler.Bu hususun hükümete arz edileceği kendilerine bildirildi.

f) Yeni zırhlı birliklerin teşkili ile birlikte yürümek üzere her nevi tamir bakım ikmâl ve yedek parça ikmâl işlerini nefsinde toplayan bir ikmâl sınıfının Türkiye'de de vücuda getirilmesinin çok lüzumlu olduğunu, bu ikmâl sınıfı teşkili hakkındaki mütalâalarını bir muhtıra halinde vereceklerini,yedek parça tasnif ve tevzi işinde mütehassıs personele ihtiyaç bulunduğundan bu hususta yetişmek üzere Mısır'a eşhas gönderilmesini teklif ettiler.

Kendilerine bizim ordumuzda cereyan eden ikmâl ve tamir hususları izah edildi ve ikmâl sınıfı teşkili hakkındaki muhtıraları gelince genelkurmayca tetkik edileceği, yedek parça tasnif ve tevzii için yetişmek üzere Mısır'a eşhas gönderilmesine dair olan teklifin muvafık bulunduğu bildirilmiştir.Bu husus takip edilmektedir.

g) Kömür ve zahire işlerini Münakâlât ve Ziraat Vekâletleriyle görüştüklerini ve Türkiye'ye kömür vermeye imkân bulamadıklarını söylediler isede kömür ihtiyacımız

GNKUR. ATASE ARŞİVİ
KOL. 2DH KUTU: Dos. 4 4-146

GNKUR ATASE ARŞİVİ

Ek 7-c

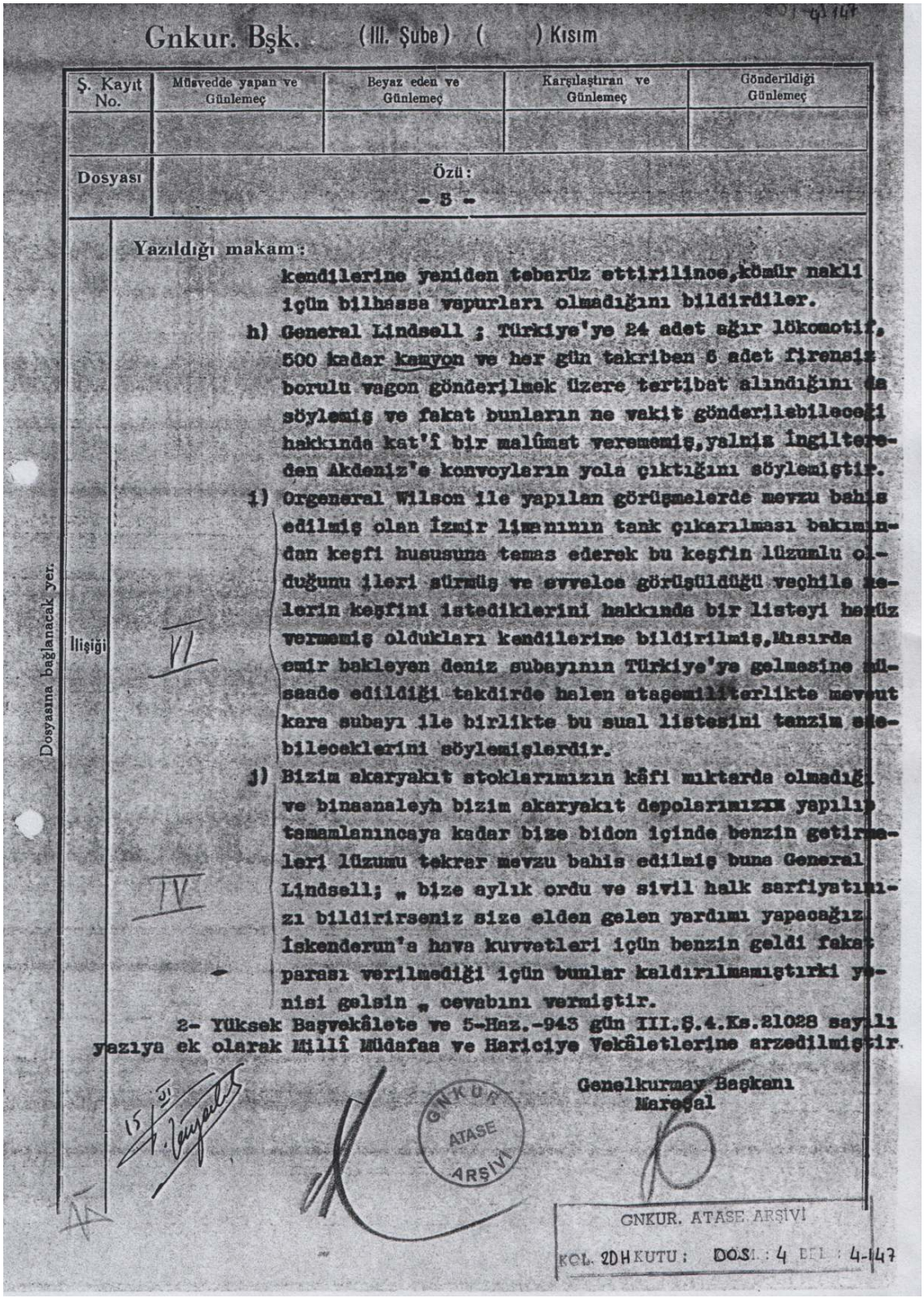

Gnkur. Bşk. (III. Şube) ( ) Kısım

Ş. Kayıt No.	Müsvedde yapan ve Günlemeç	Beyaz eden ve Günlemeç	Karşılaştıran ve Günlemeç	Gönderildiği Günlemeç

Dosyası — Özü: - 5 -

Yazıldığı makam:

kendilerine yeniden tebarüz ettirilince,kömür nakli için bilhassa vapurları olmadığını bildirdiler.

h) General Lindsell ; Türkiye'ye 24 adet ağır lokomotif, 500 kadar kamyon ve her gün takriben 6 adet firensiz borulu vagon gönderilmek üzere tertibat alındığını da söylemiş ve fakat bunların ne vakit gönderilebileceği hakkında kat'î bir malûmat verememiş,yalnız İngiltereden Akdeniz'e konvoyların yola çıktığını söylemiştir.

i) Orgeneral Wilson ile yapılan görüşmelerde mevzu bahis edilmiş olan İzmir limanının tank çıkarılması bakımından keşfi hususuna temas ederek bu keşfin lüzumlu olduğunu ileri sürmüş ve evvelce görüşüldüğü veçhile kendilerin keşfini istediklerini hakkında bir listeyi henüz vermemiş oldukları kendilerine bildirilmiş,Mısırda emir bekleyen deniz subayının Türkiye'ye gelmesine müsaade edildiği takdirde halen ataşemiliterlikte mevcut kara subayı ile birlikte bu sual listesini tanzim edebileceklerini söylemişlerdir.

İlişiği VI

j) Bizim akaryakıt stoklarımızın kâfi miktarda olmadığı ve binaenaleyh bizim akaryakıt depolarımızın yapılışı tamamlanıncaya kadar bize bidon içinde benzin getirmeleri lüzumu tekrar mevzu bahis edilmiş buna General Lindsell; „ bize aylık ordu ve sivil halk sarfiyatınızı bildirirseniz size elden gelen yardımı yapacağız. İskenderun'a hava kuvvetleri için benzin geldi fakat parası verilmediği için bunlar kaldırılmamıştırki yenisi gelsin „ cevabını vermiştir.

IV

2- Yüksek Başvekâlete ve 5-Haz.-943 gün III.Ş.4.Ks.21028 sayılı yazıya ek olarak Millî Müdafaa ve Hariciye Vekâletlerine arzedilmiştir.

15/II/943

Genelkurmay Başkanı
Mareşal

GNKUR ATASE ARŞİVİ

GNKUR. ATASE ARŞİVİ
KOL. 2DH KUTU: DOS.: 4 BEL.: 4-147

Dosyasına bağlanacak yer.

AA

Ek 8-a

(Harekat) 4-78

MOST SECRET

44/8B.

British Embassy,
Ankara.
26th June, 1943. (+)

My dear

1. With reference to my letter No. 44/8B dated 11th June, 1943, a meeting was held between the British and Turkish General Staff Army Sub Committees on the 21st June, 1943, at which the proposed layout of British Medical Units in Turkey was discussed.

2. As a result of this meeting I am submitting to you the following proposals with the request that you will obtain the consent of your Government for us to carry out such construction work as General Headquarters, Middle East Forces may require and for existing buildings to be earmarked for our use in war for medical units as necessary.

3. The proposed layout of the British Medical Units is as follows:-

(a) One Army Field Ambulance Unit will be allotted to the British Anti-Tank Regiments in THRACE. It is proposed that one Company shall be located at each of the CATALCA and BULAIR lines, while the Headquarters portion of the unit will remain in reserve at ANKARA.

(b) Royal Air Force Mobile Field Hospitals located at IZMIR, BANDIRMA and IZMIT corresponding to the Army Field Ambulance will serve the Army and Royal Air Force Units at airfields in these areas.

(c) A Mobile Military Hospital (200 beds) will be located at BALIKESIR and a Casualty Clearing Station at BURSA.

(d) The main British hospital will be located at ESKISEHIR which, as a centre of communications, will facilitate the evacuation of casualties both by rail and road.

(e) Smaller hospitals will be located at AFYONKARAHISAR (200 beds), ULUKISLA (200 beds), ISKENDERUN (600 beds). These hospitals, whilst serving the troops located in these areas, will also serve as staging posts for casualties who have to be evacuated through ISKENDERUN by sea or by rail to SYRIA.

4. The units detailed in

(a) and (b) above are mobile, provided with the necessary tentage to function wherever required.

(c) It is desirable that suitable buildings should be earmarked for the Mobile Military Hospital at BALIKESIR if possible and that the Casualty Clearing Station at BURSA should also be located in a building. The CILIK PALACE HOTEL would be most suitable and it is requested that it shall be earmarked for this purpose.

GNKUR ATASE ARSIVI

ROL 3D H KUTU : COM 4 BLL 4-28

GIZLILIK DERECESI Genkur ATASE Bşk.liğinin 20 Mart 1997 gün ATASE-ARŞ-1-37/Arşiv sayılı emrile IN YAYIMLANMA Gok Gizli Gizlilik Derecesinden Derecesine indirilmiştir 12 Nisan 1997

ADI SOYADI : Nazife YÜCEL

12.

Ek 8-b

4-57

- 2 -

(d) The main British Hospital at ESKISEHIR will require the erection of extensive hutted accommodation. A suitable site has been chosen on the road ESKISEHIR to SEYITGAZI, 5 kilos south of ESKISEHIR. This position has been selected as it is free from malaria.

(e) It is requested that the new Children's Hospital now under construction at AFYON should be made available to us for a hospital. Hutted accommodation will have to be built on a site which has been selected 6 kilos east of ULUKISLA on the Taurus Road. It is desirable that this work should be put in hand early. The hospital at ISKENDERUN would be tented but certain buildings such as operating theatre, baths, etc., will have to be built. A site has been selected at the junction of the road ISKENDERUN to ANTAKIA with the road to SOGUKOLUK.

5. The proposals outlined in the previous paragraphs form part of the general administrative plan and are consequently intimately bound up with the preparation of an advanced base at AFYON.

Believe me, my dear General,
Yours very sincerely,

C. C. Crea

Major-General,
British Military Attache.

#(Ş-III)
2/III

Orgeneral Asim Gündüz,
Deputy Chief, Turkish General Staff,
Ankara.

28 Haziran 1943

DNFD/WAM.

GNKUR. ATASE ARŞİVİ
KOL. 20A KUTU: 0 DOS.: 4 DEF.: 478

Ek 9-a

F.

Printed for the War Cabinet. February 1943.

Copy No. 33

MOST SECRET.
W. P. (43) 64.
February 13, 1943.

TO BE KEPT UNDER LOCK AND KEY
It is requested that special care may be taken to ensure the secrecy of this document

WAR CABINET.
THE ADANA CONFERENCE.
NOTE BY THE PRIME MINISTER.

I circulate herewith, for the information of my colleagues, the Records of Conversations with the Turks held at Adana on 30th and 31st January last.

W. S. C.

20 *Downing Street, S.W. 1,*
February 13, 1943.

Ek 9-b

Wiedergabe verschiedener Quellen

FIRST MEETING. (GENERAL.)

(5·30 P.M., *Saturday, January* 30, 1943.)

Present:

Right Hon. Winston S. Churchill, M. P., Prime Minister.
Sir Hughe Knatchbull-Hugessen, His Majesty's Ambassador at Angora.
Sir Alexander Cadogan, Permanent Under-Secretary of State, Foreign Office.
General Sir Alan Brooke, Chief of the Imperial General Staff.
General Sir H. Maitland Wilson, Commander-in-Chief, P.A.I.C.
General the Hon. Sir H. Alexander, Commander-in-Chief, Middle East.
Lieut.-General Sir Wilfried Lindsell, L.G.A., Middle East.
Air Marshal R. M. Drummond, D.A.O.C.-in-C., Middle East.
Commodore J. G. Dundas, Chief of Staff to Commander-in-Chief, Mediterranean.
Air Vice-Marshal R. A. George, Air Attaché at Ankara.
Mr. P. G. Falla, British Embassy at Ankara.
His Excellency General Ismet Inonu, President of the Turkish Republic.
His Excellency M. Sukru Saracoglu, President of the Council of Ministers.
His Excellency M. Numan Menemencioglu, Minister for Foreign Affairs.
Marshal Fevzi Cakmak, Chief of the General Staff.
M. Feridun Erkin, Minister Plenipotentiary, Assistant Secretary-General, Ministry for Foreign Affairs.
General Sefik Cakmak, Air Adviser of the Turkish General Staff.
Colonel Fasih Kayabali, Chief of the Operations Section of the General Staff.

Brigadier E. I. C. Jacob.

THE PRESIDENT OF THE TURKISH REPUBLIC welcomed the visit of the Prime Minister and his advisers, and said that he would be very interested to hear an expression of the Prime Minister's views.

THE PRIME MINISTER said that he had prepared a note* as a background for the present discussion. He then read the note and a copy was handed to the President.

THE PRESIDENT said that he had listened to the Prime Minister's statement with great attention, and he fully understood the friendly disposition of Great Britain and her Allies, who were also the friends of Turkey. As he understood it the note suggested political and military studies. On the military aspect the information of the material supplied to Turkey, or *en route*, was available as also were lists of the future Turkish requirements. These were matters for discussion between the military experts. The Prime Minister's note dealt with another aspect which was the help which might be accorded to Turkey in case she were attacked. The whole matter was governed by political considerations, Turkey being at present neutral.

THE PRIME MINISTER said that there was no suggestion of asking Turkey to make any engagement.

THE PRESIDENT said he understood that, but there was always the possibility of Turkish intervention, for example, in the case of anarchy in the Balkans a situation which the Prime Minister mentioned in his note. He suggested that the Prime Minister

* Annex (1).

and he might now adjourn and continue discussions on political matters. leaving the Service Chiefs to examine the military aspects of the matters raised by the Prime Minister.

[The meeting then adjourned. Separate political and military discussions, recorded as the Second and Third Meetings, were resumed immediately.]

[25031]

B

SECOND MEETING. (POLITICAL.)

(Saturday, January 30, · 1943.)

Present:

Right Hon. Winston S. Churchill, M.P., Prime Minister.
The Hon. Sir Alexander Cadogan. Permanent Under-Secretary of State for Foreign Affairs.
Sir Hughe Knatchbull-Hugessen, His Majesty's Ambassador at Angora.
His Excellency General Ismet Inonu, President of the Turkish Republic.
His Excellency M. Sukru Saracoglu, President of the Council of Ministers.
His Excellency M. Numan Menemencioglu, Minister for Foreign Affairs.

Speaking of the statement* read by the Prime Minister at the general meeting which had taken place earlier, THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC expressed agreement with the situation therein described. He agreed that the German advance in Russia had now been stopped, as also the German campaign in North Africa. Two dangers only remained; the German need to acquire oil and the danger of the Drang nach Osten. These raised the possibility of a German attempt later to force her way through "the centre."

THE PRESIDENT expressed the opinion that now the Germans were retiring in Russia to a position still unknown. Further battles would take place when the new line had been formed, and the result would be stabilisation. This would leave Germany with some force with which she could seek a decision elsewhere, and she might direct her attention to Turkey. Turkey, therefore, must be strengthened. On the other hand, if Germany did not attack Turkey, the only other factor which might affect the present Turkish situation would be a state of chaos in the Balkans.

The President then asked questions as regards Allied plans. Did the Prime Minister expect anything to take place in this Part of the world before July, or did he think the crisis would be in July?

THE PRIME MINISTER remarked that it might be in July, or sooner. It was first necessary to clear up Tunisia. He could not say when this would be, but after that the important theatre would be in the Mediterranean basin, which meant that Turkey would be affected.

THE PRESIDENT stated that he wished to remain in complete confidence with Great Britain. This had been done up to now. Though Turkey had not taken an active part in any way — THE PRIME MINISTER interrupted to say that he made no reproach against Turkey for this—Great Britain had shown complete comprehension of her attitude. Turkey had done all that was possible to be of use to British policy. Both in this general policy and after the war Turkey wished to remain attached to Great Britain. The present was a rare occasion. It must be used to clear our minds as to the different probabilities which might present themselves. He asked how the Prime Minister thought Turkey could collaborate during the war and after the war.

Ek 9-d

THE PRIME MINISTER said that the requirements were: (1) That Turkey should be strong, (2) that she should be ready. She would have to be able to judge any situation which might arise. He could not prophesy, but perhaps there might be a moment even this year when Turkey was both strong and ready, and when Great Britain had her plans ready. Then perhaps Turkey might have views to offer. There might be anarchy in the Balkans, when disorganisation would ensue. The President himself had suggested that Turkey might take some action against Germany in certain circumstances. The winter was not over, there might be a collapse in Germany or some change might take place. Turkey must be ready to throw in her weight when that moment arrives, and when Turkey's interests will obviously be involved. The Prime Minister asked for no engagement, but in his view it was very important for Turkey to be among the victors and to have a seat at the Council which would decide the future after the war and make arrangements to prevent attacks by one nation on another. It was hoped to provide security for all peoples. It was important for Turkey to be among the victors. Turkey must decide for herself. He thought it would be a good thing for Turkey to have full liberty of decision. The call for a decision might come in six months, or in eighteen. In 1918 the German collapse had come before it was expected.

THE PRESIDENT asked whether if Germany were to collapse soon Turkish co-operation would still be required.

THE PRIME MINISTER replied in the affirmative. A collapse could not be absolutely immediate. There would be further bloodshed and battles. He did not ask Turkey to act until it was in Turkey's interests to do so, and in that of the grand coalition. But the moment would come. A threat to the Straits might make it necessary for Turkey to act. It was of great importance to destroy the Ploesti oil wells. This would be fatal to Germany. A moment would come when Turkey would be in a position to let us use her territory either for refuelling or as air bases. The Prime Minister suggested no special occasion, but it must be at a moment when it was in Turkey's interests to join in the grand coalition. Meanwhile the experts were working out the necessary preparatory details.

The Prime Minister went on to say that the war in Europe would be finished before the war in the Far East. The United States Government had agreed that the present emphasis must be upon Germany. It might take one or two years to finish up the Far East after Hitler was beaten. The victors would make peace in a spirit of union and comradeship, not as they had in 1918. All problems would be discussed in a friendly spirit. There would naturally be difficulties. He hoped we should all act together to make the necessary settlement, and that Russia would act with us. He was very grateful for what Russia had done. She would ultimately be very powerful. Germany would be completely disarmed. France is in an unhealthy condition. He hoped for a restoration of France. French territory would be more or less restored and France would have an army. Poland would also be restored and have her part to play. After the war the United States would be the strongest and most important nation. Their idea was to arrange a system for preventing wars which would involve them in obligations outside their own territories. Therefore they were aiming at a solid international structure involving the disarmament of the aggressors, international justice and so forth. This organisation would be much stronger than the former League of Nations, and would range around it all combined forces against an aggressor. Russia would be part of this organisation and had accepted the Atlantic Charter. Post-war Russia might not be the same as the Russia of former years; it might be even more imperialistic. But the best protection for Turkey lies in an inter-

Ek 9-e

national arrangement, perhaps accompanied by special guarantees applying to her. Russia was ready to give these guarantees and possibly the United States also. The Prime Minister could not say for certain, but when he had mentioned it the President of the United States had not spoken against it. The United States Constitution and the authority of the Senate made it difficult to reach an immediate decision, but the Prime Minister thought an arrangement was possible, and he was very anxious that the United States should join. They would certainly join in the general security organisation.

M. SARACOGLU, speaking of Turco-Russian relations, stated that for years past Turkey had done all that was possible to improve these relations. He sketched the history of recent Turco-Russian relations and dwelt upon the result of his visit to Moscow in September 1939, when the Soviet Government had refused to agree to the Anglo-Turkish Treaty and had suggested alterations. He said that as long as Turkey remained strong and intact Russia would not attack her. Nevertheless, it was possible that Russia might adopt a policy out of harmony with her relations with the United Kingdom and he asked what line Great Britain would take in that case.

THE PRIME MINISTER stated that he had seen Molotov and Stalin and his impression was that both desired a peaceful and friendly association with the United Kingdom and the United States. In the economic sphere Great Britain and the United States had much to give to Russia and they could help in the reparation of Russia's losses. He could not see twenty years ahead, but we had, nevertheless, made a treaty for twenty years. He thought Russia would concentrate on reconstruction for the next ten years. There would probably be changes; communism had already been modified. He thought we should live in good relations with Russia and, if Great Britain and the United States acted together and maintained a strong air force, they should be able to ensure a period of stability. Russia might even gain by this. She possessed vast undeveloped areas, for instance, in Siberia. He mentioned the guarantees recently given by His Majesty's Government and the Soviet Government to Turkey in 1941 and 1942 at the time of the entry into Persia and of the Anglo—Soviet Treaty.

M. SARACOGLU noted that the Prime Minister had expressed the view that Russia would become imperialistic. This made it necessary for Turkey to be very prudent.

THE PRIME MINISTER remarked that there would be an international organisation to secure peace and security which would be stronger than the League of Nations. He was not afraid of communism.

M. SARACOGLU said that he looked for something more real. All Europe was full of Slavs and Communists. All the defeated countries would become Bolshevist and Slav if Germany was beaten.

THE PRIME MINISTER said that this might be possible but things did not always turn out as badly as was expected. But if they did so it was better that Turkey should be strong and closely associated with the United Kingdom and the United States.

All agreed as to the necessity of this.

THE PRIME MINISTER said that he would never propose to Turkey to come into the war if she was not ready, nor would he suggest that she should do so in any way which would involve the exhaustion of her resources. The moment would come when one push would be important, or Turkey might even render assistance without coming in herself, for instance, in allowing us to attack Ploesti from Turkish bases.

M. SARACOGLU agreed and said: "Very good."

THE TURKISH MINISTER FOR FOREIGN AFFAIRS thought it would probably be useless to ask the Prime Minister what the United Kingdom would do if the Soviet Government did not act as he expected. For Turkey, collaboration with the Soviet Government was all right provided they collaborated also with the United Kingdom. Turkey had always wished, and still wished, to act as a hyphen between the United Kingdom and the Soviet Government. He wanted to know that we would not be ready to accept a Soviet *fait accompli* and he asked what line would be taken by His Majesty's Government if the Turkish liaison with Great Britain was affected by any Soviet action.

THE PRIME MINISTER said that he would support the cause of common right against the aggressor and act in defence of common security against any Power which attacked it. Dealing with the position of Germany after the war, he went on to say that there might be not an early peace but a prolonged armistice and any aggressor, such as Prussia, must be absolutely broken up. Germany might be broken up, but some structure must be left to rebuild European order and Turkey must be part of it. There might be a moment when Turkey could strike in the war without risk of exhaustion or invasion. He would not advise Turkey to enter the war at present, nor to do so until she is ready, but a moment might come when we should have the right to make a firm proposal to Turkey.

M. MENEMENCIOGLU said that this was extremely reasonable.

THE PRIME MINISTER said that the moment might come when we might ask for the passage of our aircraft through Turkey to Ploesti. The moment was not yet. The present moment must be devoted to preparation. We should never ask Turkey to act against our common interests. She was quite free to choose when and how to act.

Some discussion followed between the three Turkish representatives, after which the President defined his understanding of what had beed said with regard to the suggestion for the bombardment of Ploesti.

THE PRIME MINISTER spoke of the future in regard to Russia. Russia was an immense mass of people. It was impossible to foresee the future, but the surest place for Turkey was to be a member of the Council of victors in friendly association with the Soviet and with the United Kingdom and the United States. It was for Turkey to choose the moment. The Prime Minister went on to say that our Air Force often flew over Switzerland to bombard Italian towns. The Swiss protested. The Germans remained unconvinced. The reason Germany did not react against Switzerland was because it was not in her interests to attack Switzerland. The Turkish Minister for Foreign Affairs remarked that the geographical position of Switzerland was different.

THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC stated that Turkey had asked for equipment during the last 3½ years. The United Kingdom and the United States had decided to accelerate the supply of munitions. There had been no mention of payment. Nothing had been asked. Therefore it was clear that the main object of the United Kingdom and the United States was to make Turkey strong, irrespective of payment. What was the object of this?

THE PRIME MINISTER stated that the object was threefold: —

(i) It was important to secure the defence of Turkey against the passage of German forces, although now that Germany was becoming feebler this was less important.

(ii) We wished to secure the association together of the greatest number of Powers.

(iii) If the opportunity came and it did not prove to be too costly or dangerous, we wished Turkey to be able to enter Bulgaria and the Balkans and to assist in the

general advance on the retreating German army. He did not ask for undertakings nor did he ask for impossibilities.

THE PRESIDENT remarked that in all the Prime Minister said he saw a mark of the confidence of the United Kingdom.

THE PRIME MINISTER said that he was certain that the arms which we were supplying to Turkey would never be used against the Allies. We attached importance to the position of Turkey as a barrier. The Turkish representatives all confirmed this.

M. MENEMENCIOGLU observed that the Prime Minister had said that the fact that Turkey was in the war on the side of the victors would be one of the best guarantees for Turkey's security. If Turkey was attached to Great Britain and had done all she could to assist the Allies, Russia would be more likely to collaborate with the Allies. In that event, the entry of Turkey into the war would not change the position, though she might still enter if opportunity occurred. But, if Russia did not co-operate with the Allies, how would Turkish security be increased if Turkey acted with the Allies?

THE PRIME MINISTER said that Turkish action on our side would place her on the side of the Great Powers and would ensure that Turkey would find herself together with the United Kingdom and the United States. Russia would inevitably join and we should all co-operate together. This would furnish an absolute guarantee that Russia would not act against Turkey. Russia had had heavy losses and would not be anxious for further wars. If Russia, without any cause, were to attack Turkey, the whole international organisation of which he had already spoken would be applied on behalf of Turkey and the guarantees after the present war would be much more severe, not only where Turkey was concerned, but in the case of all Europe. The Prime Minister would not be a friend of Russia if she imitated Germany. If she did so, we should arrange the best possible combination against her, and he would not hesitate to say so to Stalin. M. Molotov had asked for a Treaty by which the Baltic States should be regarded as Russian provinces. We had refused to agree to this (*a*) because territorial rearrangements were to be postponed for settlement after the war, and (*b*) because we felt it necessary to make a reservation for free determination of individuals. In place of the Treaty proposed by M. Molotov we had made a Treaty of Mutual Assistance for twenty years. The Soviets were very much pleased. The Prime Minister thought they would keep their engagements. Hitherto they had never broken an engagement.

THE PRESIDENT laid great emphasis on the necessity for Great Britain to emerge very strong after the war and less exhausted than any other Power. The safety of the world depended on this.

THE PRIME MINISTER said that we were not exhausted by war. On the other hand we were strengthened by it. In all our wars we began weak but we ended strong.

THE PRESIDENT said that there was one point on which we could be absolutely sure, namely, that Turkey was by no means trying to create trouble between Great Britain and the Soviets. For a long period Turkey had been in good relations with the Soviets and so thought it was necessary to avoid doing anything to arouse Russian suspicion. The position must be looked at objectively. Turkey was more friendly with Great Britain than with the Soviets, and everything that had been said in the present discussion with regard to the Soviets would be buried in silence and never mentioned outside this conference room. Of that we could be absolutely sure. He was talking to

Ek 9-h

us absolutely confidentially. He had explained the reasons why he did not trust the Soviets, namely—

(1) The consultations with the Soviet Government at the time of the Anglo-Turkish alliance had resulted in the Soviet Government refusing to countenance the alliance. They had stated that once Turkey had made alliance with Great Britain the Soviet Government had no further interest in Turkey.

(2) After the fall of France the Germans had invited M. Molotov to Berlin and the Soviets had completely changed their attitude.

(3) During M. Soboleff's visit to Sofia in November 1940 an proposal had been made to the Bulgarian Government for a Treaty of Mutual Assistance which would have been followed by the Soviet Government joining the Tripartite Pact.

Turkey had a complete understanding of British policy *vis-à-vis* Russia. Nevertheless they had every reason to be prudent.

The Prime Minister said that the Soviet Government had signed the Atlantic Charter and that he felt that they were definitely desirous of having an honoured place among the world Powers. They did not, however, interpret the Atlantic Charter as implying the exclusion from the Soviet of territories which were formerly Russian.

THE PRESIDENT asked whether we wished Turkey to remain strong and on her feet and not to risk her vitality or her interests.

THE PRIME MINISTER said we certainly did not wish Turkey to undertake risks. We wished her to remain strong. His Majesty's Government were ready to give a guarantee and he felt that Russia could be induced to do the same. But, in addition to this, we wished to form an international organisation which would guarantee the security of all nations.

THE PRESIDENT remarked that in theory Turkey already had all the necessary guarantees.

THE PRIME MINISTER expressed the hope that the United States would associate themselves in the great international organisation of which he had spoken. Air power in the hands of the United Kingdom and the United States would be an immense guarantee of order. The structure of the international Organisation would be based on military strength. Turkey must be included in it, and Turkey must not be exhausted, but clearly must not let herself be divorced from victory as a result of following too reserved a policy. The probability of the future was against quarrels among the victorious countries and in favour of understanding.

THE PRIME MINISTER went on to say that there was one question which he wished to ask—what would be the German reaction to the present meeting?

THE PRESIDENT said that the answer was very simple. He would say that Turkey was looking for arms everywhere and that now His Majesty's Government were offering arms in abundance. What would the Germans have to say? They could not produce arms, neither had they sufficient force to attack Turkey. In one or two month's time Turkey might have sufficient arms and by that time the situation in Russia might be stabilised.

THE PRIME MINISTER remarked that it might be stabilised, but it might also be definitely decided.

THE PRESIDENT said that in that case there would be more German reserves for use elsewhere. (*Sic.*)

THE PRIME MINISTER spoke of the necessity for making a communiqué. He suggested that the communniqué should refer to discussions on the general defensive strength of Turkey.

Anhang

M. MENEMENCIOGLU suggested that the communiqué should contain an expression of general approval of Turkish policy and mention conversations in regard to the strenghening of Turkish defensive armaments and the question of a future international organisation for peace. It might end with a reference to the proposal for a special guarantee.

The question of the communiqué was left for further discussion. It was also agreed that more discussions should take place on the subject of the European security organiastion mentioned by the Prime Minister.

THIRD MEETING. (MILITARY.)

(*Saturday, January* 30, 1943.)

Present:

General Sir Alan Brooke, Chief of the Imperial General Staff.
General Sir H. Maitland Wilson, Commander-in-Chief, P.A.I.C.
General the Hon. Sir H. Alexander, Commander-in-Chief, Middle East.
Lieut.-General Sir Wilfried Lindsell, L.G.A., Middle East.
Air Marshal R. M. Drummond, D.A.O.C.-in-C., Middle East.
Major-General A. C. Arnold, Military Attaché at Ankara.
Air Vice-Marshal R. A. George, Air Attaché at Ankara.
Commodore J. G. Dundas, Chief of Staff to Commander-in-Chief, Mediterranean.
Group Captain E. C. Hudleston.
Marshal Fevzi Cakmak, Chief of the General Staff.
M. Feridun Erkin, Minister Plenipotentiary, Assistant Secretary-General, Ministry for Foreign Affairs.
General Sefik Cakmak, Air Adviser of the Turkish General Staff.
Colonel Fasih Kayabali, Chief of the Operations Section of the General Staff.

Brigadier E. I. C. Jacob.

Army Equipment.

SIR ALAN BROOKE said that the Prime Minister had referred to two phases of the military problem. The first was the provision of equipment for the Turkish forces. The second was the preparation of plans for the reinforcement of the Turkish forces by British units. He felt that there was no need to discuss the lists of material already supplied, *en route* or assigned and awaiting shipment. These were matters of the past. The question now was rather of accelerating future supplies and of seeing in what manner Great Britain could help Turkey in the training of specialists and technicians, the improvement of communications, or other means. He was not anxious to go into details at the present Conference, but it would be of great assistance if the Marshallroute indicate those types of equipment which he placed first in order of priority.

MARSHAL CAKMAK then referred to certain lists of Army equipment, and stated that the particular needs of the Turkish Army were as follows: —

Heavy and Light Tanks.
Self-propelled artillery.
Field, mountain and medium artillery (both guns and howitzers).
Dual purpose A.A. and A/T guns (heavy and light).
A/T guns, 50-mm. or larger.

Light machine guns.
Tommy guns.
Rifles.
Grenades.
Anti-tank mines.

In addition to this list he said that the Turks had urgent requirements for cross-country motor cars, load carrying vehicles of all kinds, workshops, lorries, light and heavy, tractors, bridging equipment, and material for extending workshops.

SIR ALAN BROOKE said that if lists could be furnished giving the actual requirements of the various classes of equipment they would be immediately examined. The Marshal would understand, of course, that much of this equipment was still not abundant, and production both in America and in London had to be assigned to the best advantage according to the military situation. Turkish requirements would, however, receive a very sympathetic examination. He enquired whether communication difficulties would place an obstacle in the way of acceptance by the Turks of a considerable volume of equipment.

MARSHAL CAKMAK said that additional rolling-stock, coal and benzine were required to improve the capacity of the railways. Ships, too. which could sail under the Turkish flag would also be of great value. They had no ships at present capable of carrying tanks.

SIR WILFRID LINDSELL said that 10 locomotives and 140 wagons were almost ready for despatch to Turkey. He thought that the delivery of tanks could be carried out by rail rather than by ship.

After further discussion MARSHAL CAKMAK agreed to furnish lists of equipment already demanded but not yet supplied, and of further equipment now required, and to classify items in order of priority.

Air Equipment.

AIR MARSHAL DRUMMOND said that full requirements of the Turkish Air Force were already known.

GENERAL SEFIK CAKMAK agreeed, but said that up to the present very few aircraft had been supplied. The Turks required 500 combat aircraft, of which so far only 40 Tomahawks and 20 Hurricane II had been supplied.

AIR MARSHAL DRUMMOND said that he had just received instructions to provide 20 more Hurricane II and 20 Bisleys. He realised that the Turks desired not only to receive aircraft for additional units, but also to rearm existing squadrons.

After further discussion it was agreeed that lists of air equipment required by the Turkish Air Force would be supplied in a similar form to those for Army equipment.

Naval Equipment.

COMMODORE DUNDAS said that Turkish Naval requirements were known, except for requirements of merchant shipping. It would be necessary to know types and tonnage of merchant ships required so that the possibility of supply could be examined.

It was agreed that this information would be provided.

COMMODORE DUNDAS hoped that it would be possible for Turkish ships to sail to Egyptian ports as this would greatly ease the transport problem. He thought that this would have to be a condition of supply of ships for the Turkish flag.

Anhang

Financial Arrangements.

MARSHAL CAKMAK enquired whether the supply of equipment now being asked for would fall under the existing British credit or under some other financial arrangements.

SIR ALAN BROOKE said that he was not aware of the financial aspect, but this could no doubt be examined by the appropriate authority.

Technical Assistance.

SIR ALAN BROOKE emphasised the great importance of a high standard of technical maintenance for modern equipment, and enquired what assistance the Turks would wish to have in this matter.

GENERAL ARNOLD explained that assistance with driving and maintenance schools and wireless telegraphy schools was already being given, and assistance with repair organisation was about to start. Many more technicians would certainly required. For example, 900 technical specialists were required for an armoured division.

MARSHAL CAKMAK said that he could not give an immediate answer on this point, but he thought that the provision of technicians should keep pace with the provision of material.

SIR ALAN BROOKE said that, in view of the time required for training technicians, it was essential to provide them in advance of the arrival of the material. Our own experience had been that, in the early stages of the war, we had under-estimated the difficulties of maintenance and it had taken us a long time to catch up. He suggested that it would be very valuable if Turkish officers could be attached to British armoured divisions and they would be able to see the scope of the problem and we should be very glad to receive them.

MARSHAL CAKMAK said that he would certainly take advantage of this offer.

British Reinforcements in the Event of War.

SIR ALAN BROOKE said that the second problem which the Prime Minister had suggested for study was the reinforcement of the Turkish forces with British units in the event of Turkey being drawn into the war. What type of reinforcement would be most valuable to the Turks and what strength of reinforcements would the means of communication permit? Reinforcements could take the shape either of air squadrons or of specialist army units, or of armoured divisions. It was no use planning to send forces which would cause congestion of the L. of C. and would prevent the proper maintenance of the air forces, whose presence was essential. A plan had already been made for sending 25 squadrons, together with certain anti-aircraft artillery. Airfields had been prepared, though he believed some of these would require enlargement,

GENERAL SEFIK CAKMAK said that the enlargement was in progress. He enquired whether the number of squadrons could be increased.

SIR ALAN BROOKE said it might well be that the number could be increased provided communications could be improved.

MARSHAL CAKMAK suggested that the roads now under construction could be used for the movement of additional reinforcements.

SIR WILFRID LINDSELL pointed out that the roads were not yet ready. Furthermore, the requirements of the Turkish Army and of the Turkish civil population were not known. It would be necessary to make a detailed study of the various maintenance requirements before the size of the reinforcements could be fixed.

MARSHAL CAKMAK enquired what would be the maximum force that could be sent if there were no transportation limitations.

SIR ALAN BROOKE said that four or five regiments of anti-tank artillery and four or five regiments of anti-aircraft artillery could be sent. Also two armoured divisions were available in addition to strong R.A.F. reinforcements. It was pretty certain, however, that both armoured divisions and R.A.F. squadrons could not be moved and maintained. It would be necessary to choose. The maintenance of two armoured divisions was roughly equivalent to that of 45 squadrons.

MARSHAL CAKMAK agreed that R.A.F. squadrons were the first necessity. He thought it would be advisable for two or three British officers to go as soon as possible to Ankara to make a joint study of the possibilities of the L. of C. and to examine how to increase them. He enquired whether, if such a study were made and a plan prepared, the British would be ready to send such reinforcements as the study might show to be possible.

SIR ALAN BROOKE said that this was certainly the British intention. The formations in question could be placed in convenient positions so as to be able to move at short notice. He thought that the plan should be made in such a way as to show month by month what forces could be moved and maintained.

FOURTH MEETING. (POLITICAL.)

(11 · 30 A. M., *Sunday, January* 31, 1943.)

Present:

Right Hon. Winston S. Churchill, M.P., Prime Minister.
The Hon. Sir Alexander Cadogan, Permanent Under-Secretary of State for Foreign Affairs.
Sir Hughe Knatchbull-Hugessen, His Majesty's Ambassador at Angora.
His Excellency General Ismet Inonu-President of the Turkish Republic.
His Excellency M. Sukru Saracoglu, President of the Council of Ministers.
His Excellency M. Numan Menemencioglu, Minister for Foreign Affairs.

In reply to an enquiry by the Prime Minister, THE PRESIDENT said that he had no particular question to put arising out of the previous day's conversations. He hoped that the Prime Minister would leave Turkey content with what had been achieved.

THE PRIME MINISTER said that since their last meeting he had prepared a paper,* of which he would give the President a copy, clarifying his views. He emphasised that he had not of course been able to consult his Government upon this and it only represented his personal ideas.

His conception was that there were three possible stages. First, the reinforcement of Turkey. Secondly, we could hope that in some months time the enemy would be considerably weaker whereas Turkey would have added to her own strength. He therefore hoped that Turkey might then be in a position to interpret rather more liberally her obligations of neutrality. It was of course for the Turkish Government to consider this matter and to make their own decision. What he had in mind was that Turkey might for instance give facilities for British and American aircraft to

* Annex (2).

bomb the Rumanian airfields from Turkish bases. Again, if we embarked on operations against the Dodecanese, Turkey might give us assistance there. Or again, she might assist by opening the Straits to the Allies whilst keeping them closed against the Axis. Such steps would not amount to entering into the war and it might be that Germany would choose to ignore them as she did when the United States resorted to a number of strictly un-neutral acts during the period before she became a belligerent. Before running risks by embarking on such actions Turkey could ask for guarantees.

The third stage would be the full entry of Turkey into the war.

THE PRIME MINISTER emphasised that he was not asking Turkey to give any engagement, but it was well to face these possibilities and to be prepared for all eventualities.

THE PRIME MINISTER then read to the President the telegram which he had sent to M. Stalin on the 24th November, 1942, regarding the Turkish situation, together with M. Stalin's reply. He stressed that these were private messages and begged the President that they should not go any further; he communicated them in order to show his complete confidence in the President and to let the latter see exactly what had been in his mind. THE PRIME MINISTER observed that if Turkey wished to improve her relations with Soviet Russia, now was the time to make the attempt.

THE PRIME MINISTER then gave the President the paper which he had written and the President read it through.

When he had finished reading the document THE PRESIDENT said that it had made a very good impression on him and that in general he agreed with all of it. It was difficult on first reading to appreaciate all the points and different eventualities which it contemplated, but he had noted with gratification that it took good account of Turkey's particular point of view. If the Prime Minister's confidence in him were maintained, and if they could consult as the situation developed, all would be well. There would be a period of crisis during which Turkey must be reinforced, lasting perhaps four or five months, and during that time the Turkish Government would watch the situation closely. The document contained many solid points relating to the future. The President thought that if Europe could be organised on the lines indicated that would be ideal.

THE PRIME MINISTER observed that there were three main belligerents in the European theatre, though of course there were other refugee Allied Governments who also contributed what they could. If Turkey voluntarily entered the war she would make the fourth armed Power. This would be a great opportunity for Turkey to take her due place and to come to the Peace Conference relatively unweakened, one of the four victorious Powers. That afforded the best prospects for her security.

THE PRESIDENT said that he was in entire agreement with this line of thought.

THE PRIME MINISTER said that it was his intention to telegraph the substance of this document to President Roosevelt, who would no doubt give his views direct to President Inonu. He would also give a general account of these conversations to M. Stalin. He suggested that the President, if questioned by the Germans, should say that Turkey had given no engagement to the British Government as the latter had not asked for any. He himsellf would speak similarly in Parliament.

THE PRESIDENT said that by handling the matter in this way the Prime Minister would obtain everything that he desired.

THE PRIME MINISTER said that he would of course never ask Turkey to rush into a disaster, for that would be equally a disaster for ourselves.

Ek 9-n

M. SARACOGLU said that his Government had always wished to see a British victory, and they had helped within the limits of their abilities. They had, for instance, as the Ambassador could confirm, constantly passed on information. They would of course continue to help in that way, but he could not at the moment say whether they would be able to go so far as to take the action suggested in regard to the Straits.

THE PRIME MINISTER said that in any event he did not wish to ask Turkey to run any undue risk. He repeated that he would communicate this document to President Roosevelt. The Soviet Government had a great respect for the United States, from whom they were receiving considerable assistance in military and other material.

THE PRESIDENT asked about Soviet—Japanese relations, to which the PRIME MINISTER replied that in his view the Soviet Government would want not to be out of it when the time came for finishing off Japan.

THE PRESIDENT asked whether M. Stalin had made any promises to that effect.

THE PRIME MINISTER said that he had never asked M. Stalin to do so, although the latter had made statements in conversation which justified the Prime Minister's hope.

THE PRIME MINISTER, referring to his earlier suggestion for action regarding the Straits, pointed out that as a matter of fact this particular action was rather distinct from the others which he had suggested as it would be of no effect for shipping until air supremacy had been won in the region of the Straits.

THE PRESIDENT said that if Germany was still strong enough she would take counter measures against any infraction of neutrality. If Germany sought to impose a policy on Turkey, then Turkey, even to-day, would offer resistance. It was possible that the Germans would raise objection to Turkey accepting arms from the United Nations but in that event he would reply that Turkey had every right to do this. If a German attack came, the question would be quite simple and Turkey would, of course, resist.

If Turkey took the un-neutral action suggested it might be that Germany would not react and then it would be for Turkey to take her own decisions. Turkey must first increase her strength. As the situation of the Axis worsened, and as it became better for the Allies, he quite saw that there were various stages which could be contemplated.

M. SARACOGLU said that that was the key to the matter, that the decisions must be left to the Turkish Government.

THE PRIME MINISTER agreed. He asked the President to consider the Spanish situation. Spain was, militarily speaking, very weak. Gibraltar was of great importance to us, and, in fact, vital to our recent operations in North Africa, but Germany had lately lost ground in Spain, and although we did many things in Gibraltar in connection with that operation that might have compromised the neutrality of Spain, which would no doubt have been resented to the utmost by the Germans, nevertheless nothing happened at all.

The Turkish position was very different from what it was a year ago, but THE PRIME MINISTER added again that Great Britain would never encourage Turkey to any imprudence, as the last thing we wished was to see Turkey involved in disaster.

THE PRESIDENT said that if the Prime Minister would put complete confidence in him everything would be all right.

287

Anhang

FIFTH MEETING. (MILITARY.)

(11 · 45 A.M., *Sunday, January* 31, 1943.)

Present:

General Sir Alan Brooke, Chief of the Imperial General Staff.
General Sir H. Maitland Wilson, Commander-in-Chief, P.A.I.C.
General the Hon Sir H. Alexander, Commander-in-Chief, Middle East.
Lieut.-General Sir Wilfrid Lindsell, L.G.A., Middle East.
Air Marshal R. M. Drummond, D.A.O.C.-in-C., Middle East.
Major-General A. C. Arnold, Military Attaché at Ankara.
Air Vice-Marshal R. A. George, Air Attaché at Ankara.
Commodore J. G. Dundas, Chief of Staff to Commander-in-Chief, Mediterranean.
Group Captain E. C. Hudleston.
Marshal Fevzi Cakmak, Chief of the General Staff.
M. Feridun Erkin, Minister Plenipotentiary, Assistant Secretary-General, Ministry for Foreign Affairs.
General Sefik Cakmak, Air Adviser of the Turkish General Staff.
Colonel Fasih Kayabali, Chief of the Operations Section of the General Staff.

Brigadier E. I. C. Jacob.

Self-propelled artillery.

SIR ALAN BROOKE informed Marshal Cakmak that 12 self-propelled 25-pdrs. would be provided at once from the Middle East and would be followed by others up to a total of 48.

MARSHAL CAKMAK expressed his acknowledgment of this offer.

Employment of Turkish ferries.

SIR ALAN BROOKE said that he understood a number of special ferries which had been manufactured and supplied to the Turks were now in the Bosphorous and were not fully employed. He suggested that these ferries would be of great value for the conveyance of war material from Egyptian ports to Turkey.

MARSHAL CAKMAK said that these ferries were held for a particular purpose, and if they were used to transport material they would not be available if an emergency arose. He undertook, however, to examine the possibility of making use of them in the manner suggested.

Supply of captured war material.

SIR ALAN BROOKE said that a considerable amount of German and Italian war material had been captured in Libya and the British were prepared to supply anything the Turks might require from this source. If the Turks had in their possession German or Italian equipment it might well be that valuable replacements or additions might come from this captured material.

MARSHAL CAKMAK undertook to include in the list of equipment required by the Turkish Army a special list of German or Italian material, which could then be examined by the British.

Statement of agreed conclusions.

SIR ALAN BROOKE then handed to the Marshal copies of a translation of draft conclusions, which had been drawn up in the light of the discussion at the

previous meeting.* In the course of discussion certain amendments were suggested and agreed to.

* Here recorded as Third Meeting.

AIR MARSHAL DRUMMOND enquired whether R.A.F. staff officers could now be sent to Turkey to complete operational plans for the employment of R.A.F. squadrons, which would go to the assistance of Turkey in the event of war. Such plans would cover the allocation of airfields, the system of signal communication and of radio location and air raid warning.

MARSHAL CAKMAK accepted this proposal, and an addition to the conclusion in this sense was accordingly drafted.

It was further agreed that the lists of war material required by the Turks should be handed as soon as possible to the British Service Attachés for forwarding to the British military authorities.

The conclusions were then finally agreed, the British text being accepted as the official version.*

SIR ALAN BROOKE said that he was very glad to have had this opportunity of discussion with the Marshal. In the past we had been ourselves short of equipment and had not been able to do as much as we should have liked for the Turkish Army. The situation was now much improved, and he hoped that we would be able to make the Turks so strong that they would not be attacked.

MARSHAL CAKMAK said that he, too, rejoiced at the opportunity which had arisen of meeting and of setting on foot joint plans. He regarded it as a symbol of the friendship existing between the two nations.

* Annex (3).

ANNEX (1).

1. The danger to Turkey on her Northern flank has been removed for the time being by the shattering victories of the Russians over the Germans, and on her Southern flank by the fact that Generals Alexander and Montgomery have chased Rommel 1,600 miles away from Cairo with the destruction of threequarters of his army and nine-tenths of his equipment. There remains, however, the German's need of oil and of the " Drang nach Osten," and they may in the Summer try to force their way through the centre. Turkey must be in the best possible condition to resist any such act of aggression by force of arms. We have come here to find out how we can best help our Ally at this serious but at the same time hopeful juncture. To this end we are prepared to speed up and increase the supply of the modern munitions which the Turkish Army unhappily lacks. The President of the United States has asked me to handle this matter for him as well as for my own country. This of course does not mean that I can draw a blank cheque on the United States, and I shall have to refer back on particular points. However, the President was most anxious this meeting should take place, as he is desirous that Turkey should be safe and strong, and that she should be closely associated with the two great Western Democracies not only during the concluding stages of the war, but in the general work of world rehabilitation which will follow. I think therefore we may expect most sympathetic consideration for anything we recommend.

2. In what directions can we increase the flow and speed up the efficient use of the weapons we supply? What is the present state of the communications and what measures should be taken to reduce any congestion on them? What measures should be taken to make sure that the equipment is properly handled by our Ally? We have

ourselves no false pride on these points and think only of getting stronger and better equipped. For instance, the Americans have sent out teachers to train us in the use of their various tanks and weapons they have supplied to us in the Middle East. They even sent out a large number of skilled engineers in plain clothes before they came into the war in order to teach us how to keep the machines in running order and how to make repairs. Another instance is the railway through Persia. We thought we were running it very well, but the Americans made a number of criticisms and offered to take it over with larger strength and help us to run it better. They are now taking over from us section by section. I say this to show that we are not making any derogatory suggestion in asking that at once a considerable number of experts and technicians in plain clothes should come in to assist in the working up of the material so that it can get into the hands of the troops and be kept in good condition. Also, we are very ready to send officers with the latest experience in tank warfare and other branches of technical warfare and to give all possible information that could be desired. I have been particularly distressed at the spectacle of the Turkish Army, which has the finest infantry and a good field artillery, but has not been able to get during the whole 3½ years of this war the modern equipment which is decisive on the battlefield and which the Germans, from their looted stores, have been able to give, for instance, to the Bulgarians. This has made me fully comprehend the attitude of Turkey at every stage we have travelled so far. The time has come when these disparities can and must be removed with the greatest speed.

3. The first stage in my proposals for assisting Turkey to prepare her own defence, of course, must be subjected to detailed examination and re-statement by the high military experts gathered together here.

4. The second phase of the discussions must contemplate the hypothesis that Turkey has been drawn into the war, either by German aggression or by a state of anarchy in Bulgaria and the Balkans, needing the Turkish Government to intervene to protect its own interests. In whatever way this state of war may arise, Turkey must be able to meet in effectively, and, moreover, must be able to take her steps with perfect freedom in the meanwhile and with the sense of security which comes from strength and modern arms. This phase must be considered under two heads: —

The first: the immediate emergency, including the hostile initial air attack. What can we arrange to have ready for such an emergency in April, May, June, July respectively?

The second heading of this second phase is: —

What aid should we send in the event of Turkey being drawn into war, and how soon can it get there? There is first of all our Air Support. The British and Americans will certainly send together immediately on the event being known, at least 25 squadrons. A number of airfields have already been prepared and a good deal of material is already on the sites. However, there is a second series of airfields, the preparation of which was discontinued about a year ago, the construction of which should be actively proceeded with. Material, spare parts and field workshops must all be put in place. The nests must be made so that the birds can fly there at once. Unless the nests are ready birds cannot live and cannot strike. This work, which is really vital to the defence of Turkey, should be pushed forward with frantic energy, and British and American Engineers and Air Force Officers volunteer their services to any extent that may be needed. The moment the Staff arrangements have been made, not a day should be lost.

5. It is not possible for the Turkish Army fully to equip itself with all the technical weapons should the emergency arise in the early Summer of this year. The British could make available certain special units which are already fully trained, which do not involve the movement of great masses of men across the communications, but which are essential to the holding of the airfields and also the repulse of tank attacks. To this end we will hold ready at convenient places, with such. American assistance as we may need and can obtain, as many regiments of anti-tank artillery as can be conveniently received, including some of our very latest 17-pounders, which have never yet been in action. We will also have ready a number of regiments of anti-aircraft artillery to reinforce the forces which will already have been moved into position. We will also prepare to move two battle-experienced armoured divisions in at the earliest moment. In addition to this, there will be the Ninth and Tenth Armies. We are drawing somewhat upon the Tenth Army for future operations in the Central Mediterranean, but the Polish Corps, which is three-quarters equipped and is of very high-class personnel, would be available unless the Russian Caucasian front should break and the Germans be found advancing towards Persia. This is not at all likely. Besides this, the Ninth Army in Syria is being built up to perhaps five divisions. It is felt, however, that the movement of these masses might congest the communications and that it is far better in the first instance to push the specialised units through with the maximum celerity. The whole of this problem must be studied by Marshal Cakmak and General Brooke and Air Marshal Drummond, together with General Wilson, who is soon going to Command in the Middle East and who will be charged with the responsibility of feeding up to the Turkish frontier or into Turkey the material and other reinforcements or forms of assistance that may be desirable. This is a second phase in two parts upon which our military experts must sit in conference. If there is not time in a single day for the high officers to cover the ground they should not hesitate to stay a second day after I, myself, will have started my homeward journey. This would enable the whole matter to be settled on a high level in a form where the further studies can be remitted to the Staff Officers for the most detailed and careful thrashing out.

6. I will now tell you about the Casablanca Conference and the great concentration of forces we have decided to make in the Central Mediterranean. Naturally, we cannot give details about the exact plans and dates, but our intention is to destroy Italy; shatter her entirely; beat her out of the war, both by terrific bombing from Tunis and from Great Britain and by heavy attacks over the sea, for which great preparations are required and are being made. The breaking down of Italy would lead to contact with the Western Balkans and with the highly hopeful resistance maintained both by General Michailovitch in Croatia and the Partisans in Croatia and Slovenia. According to our expectations and reasonable hopes, we shall drive the enemy from the coasts of Africa into the sea before the Summer and perhaps much earlier. In that event the Summer months will see in the Mediterranean the largest operations it is in the power of Great Britain and United States to conduct. These operations, and above all the Italian attitude, will cause the very greatest agitation throughout the Balkans. The further advance of the Russian Armies cannot be excluded. Operations across the Black Sea must be considered a possibility with their superior fleet. It is therefore in the Summer that we must consider the crisis temperature will rise very high and the need for Turkey to be secure will be paramount.

7. I know that Premier Stalin is most anxious to see Turkey well armed and ready to defend herself against aggression. I know it is President Roosevelt's wish, as it is

certainly that of His Majesty's Government, that Turkey should be a full partner in the Peace Conference, where all questions of changes in the existing *status quo* will have to be settled. It is not possible to say when this world war will end. We British and Americans are quite sure that we shall win. That is why the President has called the Casablanca Conference the "Unconditional Surrender Conference." It must be remembered that we were peaceful nations who had made very little preparation for the war. But we are now becoming warlike nations with far greater resources of men and munitions than the Germans and Japanese, to say nothing of the Italians for it is kinder to say nothing of them, can produce. We are absolutely resolved to go on to the end and make a good job of it this time. You probably know as well as we, and perhaps even better, what is the interior state of Germany. We are not counting on an early or sudden collapse, but, of course, no one can be sure that it will not come suddenly as it did last time. We must be ready, both for the worst and for the best.

8. I have not been in Turkey since 1909, when I met many of the brave men who laid the foundations of the modern Turkey. There is a long story of the friendly relations between Great Britain and Turkey. Across it is a terrible slash of the last war, when German intrigues and British and Turkish mistakes led to our being on opposite sides. We fought as brave and honourable opponents. But those days are done, and we and our American allies are prepared to make vigorous exertions in order that we shall all be together and continue together to move forward into a world arrangement in which peaceful peoples will have a right to be let alone and in which all peoples will have a chance to help one another.

ANNEX (2).

NOTE ON POST-WAR SECURITY.

1. When the United Nations, led by the three Great Powers Great Britain, United States and the U.S.S.R. have received the unconditional surrender of Germany and Italy, Great Britain and the United States will turn their full force against Japan in order to punish effectively that greedy and ambitious nation for its treacherous assaults and outrages, and to procure likewise from Japan unconditional surrender.

2. In this, although no Treaty arrangement has been made, it seems probable that Great Britain and the United States will be joined by Russia.

3. The Peace Conference of the victorious Powers will probably assemble in Europe while the final stages of the war against Japan are still in progress. At this Conference the defeated aggressor countries will receive the directions of the victors. The object of these directions will be to prevent as effectively as possible the renewal of acts of aggression of the kind which have caused these two terrible wars in Europe in one generation. For this purpose, and so far as possible, the total disarmament of the guilty nations will be enforced. On the other hand, no attempt will be made to destroy their peoples or to prevent them from gaining their living and leading a decent life in spite of all the crimes they have committed.

4. It is recognised that it is not possible to make the vanquished pay for the war as was tried last time and consequently the task of rebuilding ruined and starving Europe will demand from the conquerors a period of exertion scarcely less severe than that of the war. Russia particularly, which has suffered such horrible devastation, will

Ek 9-u

Anhang

Financial Arrangements.

MARSHAL CAKMAK enquired whether the supply of equipment now being asked for would fall under the existing British credit or under some other financial arrangements.

SIR ALAN BROOKE said that he was not aware of the financial aspect, but this could no doubt be examined by the appropriate authority.

Technical Assistance.

SIR ALAN BROOKE emphasised the great importance of a high standard of technical maintenance for modern equipment, and enquired what assistance the Turks would wish to have in this matter.

GENERAL ARNOLD explained that assistance with driving and maintenance schools and wireless telegraphy schools was already being given, and assistance with repair organisation was about to start. Many more technicians would certainly required. For example, 900 technical specialists were required for an armoured division.

MARSHAL CAKMAK said that he could not give an immediate answer on this point, but he thought that the provision of technicians should keep pace with the provision of material.

SIR ALAN BROOKE said that, in view of the time required for training technicians, it was essential to provide them in advance of the arrival of the material. Our own experience had been that, in the early stages of the war, we had under-estimated the difficulties of maintenance and it had taken us a long time to catch up. He suggested that it would be very valuable if Turkish officers could be attached to British armoured divisions and they would be able to see the scope of the problem and we should be very glad to receive them.

MARSHAL CAKMAK said that he would certainly take advantage of this offer.

British Reinforcements in the Event of War.

SIR ALAN BROOKE said that the second problem which the Prime Minister had suggested for study was the reinforcement of the Turkish forces with British units in the event of Turkey being drawn into the war. What type of reinforcement would be most valuable to the Turks and what strength of reinforcements would the means of communication permit? Reinforcements could take the shape either of air squadrons or of specialist army units, or of armoured divisions. It was no use planning to send forces which would cause congestion of the L. of C. and would prevent the proper maintenance of the air forces, whose presence was essential. A plan had already been made for sending 25 squadrons, together with certain anti-aircraft artillery. Airfields had been prepared, though he believed some of these would require enlargement.

GENERAL SEFIK CAKMAK said that the enlargement was in progress. He enquired whether the number of squadrons could be increased.

SIR ALAN BROOKE said it might well be that the number could be increased provided communications could be improved.

MARSHAL CAKMAK suggested that the roads now under construction could be used for the movement of additional reinforcements.

SIR WILFRID LINDSELL pointed out that the roads were not yet ready. Furthermore, the requirements of the Turkish Army and of the Turkish civil population were not known. It would be necessary to make a detailed study of the various maintenance requirements before the size of the reinforcements could be fixed.

be aided in every possible way in her work of restoring the economic life of her people. It seems probable that economic reconstruction and rehabilitation will occupy the full energies of all countries for a good many years in view of their previous experiences and the lessons they have learnt.

5. Russia has signed a Treaty with Great Britain on the basis of the Atlantic Charter binding both nations mutually to aid each other. The duration of this Treaty is twenty years. By it, and by the Atlantic Charter, the two nations renounce all idea of territorial gains. The Russians no doubt interpret this as giving them the right to claim, subject to their agreement with Poland, their frontiers of June 1941 before they were attacked by Germany.

6. It is the intention of the Chiefs of the United Nations to create a world organisation for the preservation of peace, based upon conceptions of freedom and justice and the revival of prosperity. As a part of this organisation an instrument of European Government will be established which will embody the spirit but not be subject to the weaknesses of the League of Nations. The units forming this body will not only be the great nations of Europe and Asia Minor as long established, but a number of Confederations formed among the smaller States, among which a Scandinavian *Bloc*, a Danubian *Bloc*, and a Balkan *Bloc* appear to be obvious. A similar instrument will be formed in the Far East with different membership, and the whole will be formed in the Far East with different membership, and the whole will be held together by the fact that the victorious Powers intend to continue fully armed, especially in the air, while imposing complete disarmament upon the guilty. No one can predict with certainty that the victors will never quarrel among themselves, or that the United States may not once again retire from Europe, but after the experiences which all have gone through, and their sufferings, and the certainty that the third struggle will destroy all that is left of the culture, wealth and civilisation of mankind and reduce us to the level almost of wild beasts, the most intense effort will be made by the leading Powers to prolong their honourable association, and by sacrifice and self-restraint win for themselves a glorious name in human annals. Great Britain will certainly do her utmost to organise a coalition resistance to any act of aggression committed by any Power, and it is believed that the United States will co-operate with her, and even possibly take the lead of the world, an account of her numbers and strength, in the good work of preventing such tendencies to aggression before they break into open war.

7. The highest security for Turkey in the post-war world will be found by her taking her place as a victorious belligerent and ally at the side of Great Britain, the United States and Russia. In this way a start will be made in all friendship and confidence, and the new instrument will grow around the goodwill and comradeship of those who have been in the field together with powerful armies.

8. Turkey may be drawn into the war either by being attacked in the despairing convulsions of the still very powerful Nazi power, or because her interests require her to intervene to help prevent total anarchy in the Balkans, and also because the sentiments of modern Turkey are in harmony with the large generous conceptions embodied in the Atlantic Charter which are going to be fought for and defended by new generations of men.

9. We must, therefore, consider the case of Turkey becoming a belligerent. The military and technical side is under examination by Marshal Chakmak, Generals

Brooke, Alexander and Wilson, and other high technical authorities. The political aspect is no less important. It would be wrong for Turkey to enter the war, unless herself attacked, if that only led her to a disaster, and her ally Britain, has never asked, and will never ask, her to do so under such conditions. On the other hand, if the general defensive strength of Turkey is raised by the measures now being taken, and also by the increasing weakness of Nazi Germany, or their withdrawal to a greater distance, or by great divisions taking place in Bulgaria, or by bitter quarrel between the Roumanians and Hungarians over Transylvania, or through the internal resistance to the German and Italian tyranny shown by Yugoslavia and Greece—for any or all of these reasons and causes Turkey should play a part and win her place in the Councils of the victors.

10. In the first instance it is possible that the military situation might be such that Turkey would feel justified in taking the same extended view of neutrality or non-belligerency as characterised the attitude of the United States towards Great Britain before the United States was drawn into the war. In this connection, the destruction of the Roumanian Oilfields by air attacks by British and American aircraft operating from Turkish airfields, or refuelling there, would have far-reaching consequences and might, in view of the oil scarcity in Germany, appreciably shorten the struggle. In the same way, also, the availability of air bases, or refuelling points, in Turkey would be of great assistance to Great Britain in her necessary attack on the Dodecanese, and later upon Crete, for which in any case, whether we get the help or not, General Wilson has been directed to prepare during the present year. There is also the immensely important question of the opening of the Straits to Allied and their closing to Axis traffic. The case contemplated in this paragraph is one in which Turkey would have departed from strict impartial neutrality and definitely have taken sides with the United Nations without, however, engaging her armies offensively against the Germans and the Bulgars, and those nations would put up with this action on the part of Turkey because they would not wish to excite her more active hostility.

11. However, we cannot survey this field without facing the possibility of Turkey becoming a full belligerent, and of her armies advancing into the Balkans side by side with the Russians on the one hand, in the North, and the British to the southward. In the event of Turkey becoming thus directly involved either offensively or through being attacked in consequence of her attitude, she would receive the utmost aid from all her allies and, in addition, it would be right for her, before incurring additional risks, to seek precise guarantees as to her territory and rights after the war. Great Britain would be willing to give these guarantees in a Treaty at any time quite independently of any other Power. She is also willing to join with Russia in giving such guarantees, and it is believed that Russia would be willing to make a Treaty to cover the case of Turkey becoming a full belligerent, either independently or in conjunction with Great Britain. It seems certain to Mr. Churchill that President Roosevelt would gladly associate himself with such Treaties and that the whole weight of the United States would be used in the Peace Settlement to that end. At the same time, one must not ignore the difficulties which the United States Constitution interposes against prolonged European commitments. These Treaties and assurances would naturally fall within the ambit of the world Instrument to protect all countries from wrong-doers which it is our main intention and inflexible resolve to create should God give us the power and lay this high duty upon us.

31. 1. 43.

Wiedergabe verschiedener Quellen

ANNEX (3).

AGREED CONCLUSIONS OF THE ANGLO-TURKISH MILITARY CONFERENCES HELD AT ADANA ON JANUARY 30 AND 31, 1943.

IT is agreed — .

I. — That the Turkish Military Representatives will furnish the British Military Representatives with lists of the Naval, Military and Air equipment required by the Turkish Forces. These lists will show —

(i) Equipment already demanded but not yet delivered;

(ii) New requests;

and will indicate for each class of equipment the order of priority to be attached to each item. These lists will be examined by the British with a view to supplying as quickly as possible such equipment as can be made available.

II. — That the British authorities will examine the possibility of supplying merchant vessels for transfer to the Turkish flag. These vessels would be used to convey munitions and other supplies from Egyptian ports to Turkey. The Turkish authorities will furnish a statement of the type and tonnage of ships required.

III. — That in view of the urgent necessity of increasing the power of the Turkish military authorities to receive modern equipment, the Turkish General Staff will prepare a scheme for the reception, utilisation and maintenance of such equipment. This scheme will be implemented in conjunction with G.H.Q., Middle East. The British military authorities will also undertake to train Turkish personnel in British schools and to receive Turkish officers and men for attachment to Armoured Divisions and other specialised units, and will submit proposals to the Turkish General Staff. All these matters will be the subject of direct discussion between the Turkish General Staff and the British Service attachés at Ankara.

IV. — That British Staff Officers will proceed forthwith to Ankara to undertake, in collaboration with the Turkish General Staff, a study of the form and quantity of support which transportation facilities will enable the British to send to Turkey in the event of the latter being drawn into the war. The Terms of Reference of this study will be as follows: —

The British and Turkish Staffs will prepare a plan for the movement and subsequent maintenance of British forces into Turkey in the event of Turkey being drawn into the war. The plan should show for each month in 1943 the size and nature of these forces. In order to draw up this plan, the following facts will need to be established: —

(i) the present capacity of the ports, railways and roads available for the move of the forces, having regard to the requirements of the Turkish armed forces and of the civil population;

(ii) the increase in this available capacity which could be secured by a programme of development of the means of communication, the dumping of supplies, the construction and improvement of airfields and the provision of technical assistance and material;

(iii) assuming that the programme in (ii) above is carried out, the resultant available capacity, month by month, throughout the year;

(iv) given the resultant capacity, the composition of the land and air forces to be provided.

V. — That the above plan, when made, will be kept continually up to date.

295

Anhang

VI. — That since the air plans for the support of Turkey are relatively well advanced, British Staff Officers should proceed as soon as possible to Ankara to complete, in consultation with the Turkish General Staff, the joint operational plan.

Adana, January 31, 1943.

Cab. 66/34: W. P. (43) 64/1943

G.

MOST IMMEDIATE.

IZ. 4814
T.O.O. 182035Z
T.O.R. 182140Z

From: Mideast
To: Air Ministry and Freedom, Algiers
Repeated M.A. Ankara.
CC/360

18th December, 1943.

Following for British Chiefs of Staff and General Eisenhower repeated M.A. Ankara for information Ambassador from Commanders-in-Chief.

Reference CC/359 para. 2.

Following is position regarding Turkish demands for equipment:

Serial	Type of Equipt.	Amount demanded by Turks	Available in Mideast up to 31/3/44	Remarks
1	Sherman tanks	500	110	Nil
2	Lorries Tractors etc.	9000	2400	Continue at 800 per month
3	Guns	486	362	Nil
4	Bishop (SP)	60	26	Nil
5	40 mm. Bofors	470	290	Nil
6	A/Tk. guns	1000	1000	Nil
7	Petrol and oil	13 400 tons	13 400 tons	In containers
8	Misc. sig. equipment	500 tons	250 tons	Mostly cable available no wireless
9	S.A.A.	130 million	65 million	Partly at expense Mideast reserve
10	Light machine guns	2000	Nil	Nil
11	Med. machine guns	1500	Nil	Nil
12	T.M.G.	10 000	10 000	Only available at expense now scale laid down for Brit F.M.N.S.

296

Ek 9-x

Wiedergabe verschiedener Quellen

Serial	Type of Equipt.	Amount demanded by Turks	Available in Mideast up to 31/3/44	Remarks
13	Hand Grenades	1 000 000	75 000	Italian stocks
14	A/Tk. bombs	230 000	20 000	Nil
15	A/Tk. mines	400 000	400 000	Nil
16	Spitfires	216	Nil	Allotment as in OZ. 4112 para. 8
17	Mitchells (light bombers)	48	Nil	Allotment as in OZ. 4212 para. 8
18	Mosquitoes (Recces)	36	Nil	Allotment as in OZ. 4112 para. 8
19	Aviation petrol	53 400 tons	3600 tons	Column D represents 4 months estimated needs
20	Bombs and ammo.	23 000 tons	8000 tons	Column D represents 9 months estimated needs
21	Various construcional stores	2500 tons	Nil	Details not known

Public Record Office
FO 371, Political, Southern, Turkey Vol. 37478, 1943
R 18456 55 G 44